

T.C.

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

**MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN ER-Rİ'ÂYE Lİ TECVÎDİ'L-KIRÂ'E VE TAHKÎKİ
LAFZİ'T-TİLÂVE İSİMLİ ESERİ İLE İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ET-TEMHÎD
FÎ 'İLMİ'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİNİN MUKÂYESELİ ANALİZİ**

Yavuz Selim ÖZARSLAN

Prof. Dr. Halit BOZ

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2025

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN ER-Rİ'ÂYE Lİ TECVÎDÎ'L-KİRÂ'E VE TAHKÎKÎ
LAFZÎ'T-TİLÂVE İSİMLİ ESERİ İLE İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ET-TEMHÎD
FÎ 'İLMÎ'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİNİN MUKÂYESELİ ANALİZİ

Yavuz Selim ÖZARSLAN

Prof. Dr. Halit BOZ

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2025

KABUL VE ONAY

Yavuz Selim ÖZARSLAN tarafından hazırlanan “Mekkî b. Ebî Tâlib’in er-Ri‘âye li Tecvîdi’l-Kırâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve İsimli Eseri İle İbnü’l-Cezerî’nin et-Temhîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd İsimli Eserinin Mukâyeseli Analizi” başlıklı bu çalışma, 26.06.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Taha YILMAZ (Başkan)

Prof. Dr. Halit BOZ (Danışman)

Doç. Dr. Mahmut SÖNMEZ

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

26/06/2025

Yavuz Selim ÖZARSLAN

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* **Tez danışmanının önerisi** ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Tez Danışmanının **Prof. Dr. Halit BOZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Yavuz Selim ÖZARSLAN

ÖN SÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.s.), Ehl-i Beytinin ve ashabının üzerine olsun. Kur'an-ı Kerim'e hizmet eden ve bu hizmetin bugünlere gelmesinde emeği geçen bütün büyüklerimize rahmet olsun. Mevlâ'mız Kur'an-ı Kerim ile meşguliyetimizi dâimî kılsın.

İslamî ilimler insanı hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaştırır. Bu ilimler vasıtasıyla Kur'an-ı Kerim'in hükümleri açıklanır, anlaşılır ve uygulamaya geçirilir. İslamî ilimler birbiriyle ilişkilidir ve Kur'an-ı Kerim'e hizmet için var olmuşlardır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in hatasız bir şekilde telaffuz edilmesi için ortaya çıkan kıraat ve tecvid ilminin de Kur'an-ı Kerim ile doğrudan alakalı olduğu görülmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim okunurken harflerin telaffuzu düzgün yapılmalı ve tecvid kaidelerine azami ölçüde dikkat edilmelidir.

Bu çalışma, Kur'an-ı Kerim'in okunmasıyla alakalı olan tecvid ilminin ana kaynaklarından iki eserin mukâyesesini kapsamaktadır. Bunlar Mekkî b. Ebî Tâlib'in (öl. 966/1045) *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve* isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin (öl. 1350/1429) *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd* isimli eseridir. Kıraat ve tecvid literatüründe bu eserlerin ayrı ayrı çalışmaları bulunmaktadır. Fakat iki eserin ayrıntılı bir şekilde karşılaştırması yapılmamıştır. Dolayısıyla amacımız, çalışma ile literatüre katkı sağlamaktır.

Bu çalışmada bana desteklerini esirgemeyen ve lisans eğitimimden itibaren akademik ilerlememde yardımcı olan danışmanım Prof. Dr. Halit BOZ hocama, bu tezin tamamlanmasında emeği geçen Doç. Dr. Mahmut SÖNMEZ ve Dr. Öğr. Üyesi Taha YILMAZ hocalarıma, yüksek lisans sürecinde kendilerinden ders aldığım ve tez aşamasında katkıları olan Prof. Dr. Mustafa YILDIZ, Dr. Öğr. Üyesi Yahya MACİT, Dr. Öğr. Üyesi Halil CELEP, Dr. Öğr. Üyesi Fatih SANCILI, Öğr. Gör. Ruşen ALİOĞLU ve Arş. Gör. Zeynep DEMİRTAŞ ATIŞ hocalarıma, her zaman olduğu gibi yüksek lisans sürecinde de destekleriyle hep yanımda olan kızım Zeynep Naz, oğlum Fatih Kerem ve sevgili eşim Bahar Hanım'a teşekkür ederim.

Yavuz Selim ÖZARSLAN

Ardahan-2025

ÖZET

ÖZARSLAN, Yavuz Selim. *Mekkî b. Ebî Tâlib'in Er-Ri'âye li Tecvîdi'l- Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve İsimli Eseri İle İbnü'l-Cezerî'nin Et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd İsimli Eserinin Mukâyeseli Analizi*, Yüksek Lisans, Ardahan, 2025.

Kur'an-ı Kerim'i hatalardan arınmış doğru bir telaffuzla okumak için tecvid kurallarını iyi bilmek gerekmektedir. Çünkü Allah Teâla “*Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku*” buyurmuştur. Bu çalışma tecvid ilmi ile alakalı olup bu alanda önder kabul edilen iki şahsiyet ve onların eserlerini incelemek üzere hazırlanmıştır. Birinci müellifimiz Mekkî b. Ebî Talib ve *er-Ri'âye* isimli eseri, ikinci müellifimiz ise İbnü'l-Cezerî ve *et-Temhîd* isimli eseridir.

Mekkî b. Ebî Tâlib, hayatını ilme adanmış büyük bir âlimdir. Kıraat ve tecvid ilminde ardından gelenlere kılavuz olan müellifimizin alana katkıları bugün bile etkisini sürdürmüştür. İbnü'l-Cezerî ise çocukluk yaşlarından itibaren ilim sevdalısı bir şahsiyet olmak için tüm gayretini göstermiş, henüz gençlik çağında kaleme aldığı ve günümüz İslam dünyasında halen muteber görülen eserleri, onun ilme ne kadar düşkün olduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışma bir yüksek lisans tezi olup, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *er-Ri'âye* ve İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* isimli eserlerinin mukâyesesi yapılmıştır. Çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı, önemi ve yöntemi açıklanmıştır. Birinci bölümde Mekkî b. Ebî Tâlib'in hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve özelde de *er-Ri'âye* isimli eseri incelenmiştir. İkinci bölümde İbnü'l-Cezerî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve özelde de *et-Temhîd* isimli eseri ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Mekkî'nin *er-Ri'âye* isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* isimli eseri tecvid kavramları açısından mukâyese edilmiştir. Sonuç kısmında ise işlenen konular üzerine yapılan mukâyeseden ortaya çıkardığımız bulguların değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışma, kıraat ve tecvid ilmi üzerine muteber kabul edilen kitaplar, tezler ve makalelerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Kıraat, Tecvid, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbnü'l-Cezerî, *er-Ri'âye*, *et-Temhîd*.

ABSTRACT

ÖZARSLAN, Yavuz Selim. *Comparative Analysis of the Work of Makki b. Abi Talib, Er-Ri'aye li Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve, and the Work of Ibn al-Jazari, et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecwid*, Degree, Ardahan, 2025.

In order to read the Quran with correct pronunciation and free from errors, it is necessary to know the rules of tajweed well. Because Allah Almighty commanded, “Read the Quran piece by piece, giving it its due.” This study is related to the science of tajweed and has been prepared to examine two figures who are considered leaders in this field and their works. Our first author is Mekki b. Abi Talib and his work named er-Ri‘aye, and our second author is Ibn al-Jazari and his work named et-Temhîd.

Makki b. Abi Talib is a great scholar who devoted his life to knowledge. The contributions of our author, who was a guide for those who came after him in the science of recitation and tajweed, have continued to have an impact even today. Ibn al-Jazari, on the other hand, made every effort to become a person who was passionate about knowledge since his childhood, and his works, which he wrote when he was still young and are still respected in the Islamic world today, reveal how much he was fond of knowledge.

This study is a master's thesis and a comparison has been made between the works of Mekki ibn Abi Talib, named er-Ri‘âye and Ibn al-Jazari and al-Tamhîd. The study consists of an introduction, three main sections and a conclusion. The subject, purpose, importance and method of the thesis are explained in the introduction. In the first section, the life of Mekki ibn Abi Talib, his teachers, students, works and especially his work called er-Ri‘âye are examined. In the second section, the life of Ibn al-Jazari, his teachers, students, works and especially his work called al-Tamhîd are discussed. In the third section of our study, the work of Mekki ibn al-Ri‘âye and the work of Ibn al-Jazari called al-Tamhîd are compared in terms of the concepts of tajweed. In the conclusion section, the findings we have obtained from the comparison made on the subjects covered are evaluated. The study was prepared by making use of books, theses and articles that are considered reliable on the science of recitation and tajweed.

Keywords:

Qiraat, Tajwid, Mekki b. Ebî Tâlib, İbnü'l-Cezerî, er-Ri‘âye, et-Temhîd.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	7
MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB	7
1.1. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN HAYATI.....	7
1.2. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN HOCALARI.....	9
1.2.1. Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Keyrevanî en-Nefzî.....	9
1.2.2. Ebü'l-Hasen Alî b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî Kabisî.....	10
1.2.3. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî en-Nahvî.....	10
1.2.4. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısrî.....	10
1.2.5. Ebü'l-Hasen Ahmed b. İbrâhîm b. Firâs el-Attâr el-Abkasî.....	11
1.3. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN TALEBELERİ.....	11
1.3.1. Ebû Tâlib Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhtâr el-Kaysî.....	11
1.3.2. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Cevher b. Abdillâh b. Ğamr b. Yahyâ b. El-Gâfir İbni Ebî Abdeh.....	11
1.4. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN ESERLERİ.....	12
1.4.1. Mekkî Bin Ebî Tâlib'in Yazmış Olduğu Eserlerin Alanları.....	12
1.4.2. Mekkî Bin Ebî Tâlib'in Tecvid Alanında Yazmış Olduğu Eserler.....	12
1.5. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN ER-Rİ'ÂYE İSİMLİ ESERİ.....	14
1.5.1. Eserin Tanıtımı.....	14

1.5.2. Eserin İçeriği.....	14
2. BÖLÜM.....	23
İBNÜ'L-CEZERÎ	23
2.1. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN HAYATI.....	23
2.1.1. İbnü'l-Cezerî'nin İlmî Şahsiyeti	27
2.2. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN HOCALARI.....	28
2.2.1. Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî.....	29
2.2.2. Ebu'l-Hasan Ali b. Abdurrahman el-Kudsî.....	29
2.2.3. Ebu Ali el Hasan b Abdullah el-Mukri es-Surucî.....	29
2.2.4. Ebu Abdillâh Muhammed el-Habaz el-Ensari.....	29
2.2.5. Şihabuddin Ahmed b. İbrahim İbn Tahhan.....	30
2.3. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN TALEBELERİ.....	30
2.4. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ESERLERİ.....	31
2.4.1. İbn'ül-Cezerî'nin Yazmış Olduğu Eserlerin Alanları.....	31
2.4.2. İbnü'l-Cezerî'nin Ulûmu'l-Kurân Alanında Yazmış Olduğu Eserler.....	32
2.5. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ET-TEMHÎD İSİMLİ ESERİ.....	33
2.5.1. Eserin Tanıtımı.....	33
2.5.2. Eserin İçeriği.....	34
3. BÖLÜM.....	38
MEKKÎ'NİN ER-RİÂYE İSİMLİ ESERİ İLE İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ET-TEMHÎD İSİMLİ ESERİNİN TECVÎD KAVRAMLARI AÇISINDAN MUKÂYESESİ.....	38
3.1. ESERLERİN YAZILMA SEBEPLERİ.....	38
3.2. ZAMANIN KURRALARI VE ONLARA YAPILAN UYARILAR.....	40
3.2.1. Terkîs.....	41
3.2.2. Ter'îd.....	41
3.2.3. Tatrîb.....	41
3.2.4. Tahzîn.....	42
3.3. TECVÎD İLMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	42
3.3.1. Tecvid'in Tanımı.....	43
3.4. LAHN KONUSU.....	47
3.5. HARFLER KONUSU.....	48

3.5.1. Harfin Tanımı.....	48
3.5.2. Harflerin Sayısı.....	49
3.5.3. Harflerin ve Harekelerin Önceliği Hususundaki İhtilaflar.....	50
3.5.4. Kelâmın Meydana Gelişi.....	51
3.5.5. Med Harfleri ve Lîn Harfleri İle Harekeler Arasındaki İhtilaflar.....	51
3.5.6. Dillerde Bazı Harflerin Müşterek ve Bazı Harflerin Münferid Olması.....	52
3.6. HARFLERİN SIFATLARI İLLETLERİ VE LAKAPLARI.....	53
3.6.1. el-Hurûfu'l-Mehmûse (الحروف المهموسة).....	53
3.6.2. el-Hurûfu'l-Mechûra (الحروف المجهورة).....	54
3.6.3. el-Hurûfu's-Şedîde (الحروف الشديدة).....	55
3.6.4. el- Hurûfu'r-Rihve (الحروف الرخوة).....	56
3.6.5. el- Hurûfu'z-Zevâid (الحروف الزوائد).....	57
3.6.6. el- Hurûfu'l-Muzebzebe (الحروف المذبذب).....	57
3.6.7. el- Hurûfu'l-Asliyye (الحروف الأصلية).....	58
3.6.8. el- Hurûfu'l-İtbâk (الحروف الإتيان).....	58
3.6.9. el- Hurûfu'l-Munfetiha (الحروف المنفتحة).....	59
3.6.10. el- Hurûfu'l-İsti'la (الحروف الاستعلاء).....	59
3.6.11. el- Hurûfu'l-Mustefile (الحروف المستفلة).....	60
3.6.12. el- Hurûfu's-Safîr (الحروف الصفير).....	60
3.6.13. el- Hurûfu'l-Kalkale (الحروف القلقة).....	61
3.6.14. el- Hurûfu'l-İbdâl (الحروف الإبدال).....	61
3.6.15. el- Hurûfu'l-Med ve'l-Lîn (الحروف المد واللين).....	62
3.6.16. Harfe'l-Lîn (الحرف اللين).....	63
3.6.17. el- Hurûfu'l-Hevâiyye (الحروف الهوائية).....	63
3.6.18. el- Hurûfu'l-Hafiyye (الحروف الخفية).....	64
3.6.19. el- Hurûfu'l-İllet (الحروف العلة).....	64
3.6.20. el- Hurûfu't-Tefhîm (الحروف التفخيم).....	65
3.6.21. el- Hurûfu'l-İmâle (الحروف الإمالة).....	66
3.6.22. el- Hurûfu'l-Muşrabe (الحروف المشربة).....	66
3.6.23. el- Harfu'l-Mukerrer (الحرف المكرر).....	67
3.6.24. Harfe'l-Ğunne (حرف الغنة).....	67
3.6.25. Harfe'l- İnhirâf (حرف الإنحراف).....	68

3.6.26. el- Harfu'l-Cersî (الحرف الجرسى).....	68
3.6.27. el- Harfu'l-Mustetîl (الحرف المستطيل).....	69
3.6.28. el- Harfu'l-Mutefeşşî (الحرف المتفشى).....	69
3.6.29. el- Hurûfu'l-Musmete (الحروف المصمتة) ve el-Hurûfu'l-Muzleka (الحروف المذلة).....	70
3.6.30. el- Hurûfu's-Sum (الحروف الصم) ve el-Hurûfu's-Sutm (الحروف الصتم).....	71
3.6.31. el- Harfu'l-Mehtûh (الحرف المهتوف).....	72
3.6.32. el- Harfu'r-Râci (الحرف الراجع).....	72
3.6.33. el- Harfu'l-Muttasıl (الحرف المتصل).....	73
3.6.34. el- Hurûfu'l-Halkıyye (الحروف الحلقية).....	74
3.6.35. el- Hurûfu'l-Leheviyye (الحروف اللهوية).....	74
3.6.36. el- Hurûfu'ş-Şecriyye (الحروف الشجرية).....	74
3.6.37. el- Hurûfu'l-Eseliyye (الحروف الأسلية).....	75
3.6.38. el- Hurûfu'n-Nit'iyye (الحروف النطعية).....	75
3.6.39. el- Hurûfu'l-Liseviyye (الحروف اللثوية).....	76
3.6.40. el- Hurûfu'z-Zelkiyye (الحروف الذلقية).....	76
3.6.41. el- Hurûfu'ş-Şefehiyye (الحروف الشفهية).....	77
3.6.42. el- Hurûfu'l-Cevfiyye (الحروف الجوفية).....	77
3.6.43. el- Hurûfu'l-Hevâiyye (الحروف الهوائية).....	78
3.7. HARFLERİN MAHREÇLERİ.....	78
3.7.1. Mahreçlerin Sayısı Yönündeki İhtilaflar.....	79
3.7.2. Harflerin Mahreçlerinin ve Özelliklerinin Değerlendirilmesi.....	80
3.7.2.1. Birinci Bölge Mahreçleri.....	80
3.7.2.1.1. Birinci Mahreç: Aksa'l-Halk (أ - إ - ه).....	81
3.7.2.1.2. İkinci Mahreç: Vasatu'l-Halk (ع - ح).....	82
3.7.2.1.3. Üçüncü Mahreç: Edne'l-Halk (خ - غ).....	84
3.7.2.2. İkinci Bölge Mahreçleri.....	85
3.7.2.2.1. Birinci Mahreç: Kâf (ق) Harfi.....	86
3.7.2.2.2. İkinci Mahreç: Kêf (ك) Harfi.....	86
3.7.2.2.3. Üçüncü Mahreç: Yâ, Cîm ve Şîn (ي - ج - ش) Harfleri.....	87
3.7.2.2.4. Dördüncü Mahreç: Dâd (ض) Harfi.....	89
3.7.2.2.5. Beşinci Mahreç: Lâm (ل) Harfi.....	89

3.7.2.2.6. Altıncı Mahreç: Nûn (ن) Harfi.....	90
3.7.2.2.7. Yedinci Mahreç: Râ (ر) Harfi.....	91
3.7.2.2.8. Sekizinci Mahreç: Tâ, Dâl ve Tê (ط – د – ت) Harfleri.....	92
3.7.2.2.9. Dokuzuncu Mahreç: Zây, Sîn ve Sâd (ص – س – ز) Harfleri.....	93
3.7.2.2.10. Onuncu Mahreç: Zâ, Sê ve Zâl (ظ – ث – ذ) Harfleri.....	95
3.7.2.3. Üçüncü Bölge Mahreçleri.....	97
3.7.2.3.1. Birinci Mahreç: Fâ (ف) Harfi.....	97
3.7.2.3.2. İkinci Mahreç: Bâ, Mîm ve Vâv (و – م – ب) Harfleri.....	98
3.7.2.4. Dördüncü Bölge Mahreçleri.....	100
3.7.2.5. Beşinci Bölge Mahreçleri.....	101
3.8. TENVÎN VE SÂKÎN NÛN (ن) HARFİNİN HÜKÜMLERİ.....	101
3.8.1. İzhar (الظهار).....	102
3.8.2. İdğâm (الإدغام).....	102
3.8.3. İklâb (الإقلاب).....	104
3.8.4. İhfâ (الإخفاء)	105
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA.....	109
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU FORMU.....	116
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET İZNİ FORMU	117
ÖZ GEÇMİŞ.....	118

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age	Adı Geçen Eser
agmd	Adı Geçen Madde
b	Oğlu
bk	Bakınız
bs	Baskı
cc	Celle Celaluhu
c	Cilt
çev	Çeviren
ebu	Babası
Hz	Hazreti
md	Madde
öl	Ölümü
sad	Sadeleştiren
s.a.s.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDV İA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk	Tahkik
ty	Tarihsiz
vb	Ve Benzeri
vd	Ve Diğerleri
yay	Yayınları
yy	Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

Allah Teâla, Hz. Peygamber (s.a.s.) aracılığı ile Kur'an-ı Kerim'i insanlık için ilk emri “oku”¹ vahyi ve Arap diliyle indirmiştir.² Yüce kitabımızı okumak ve bu okumayı doğru olarak yapmak, “Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik”³ ve “Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku”⁴ ayetlerinde de zikredildiği gibi “tertil” üzere telaffuz etmek Rabbimizin bir emridir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'i doğru telaffuzla okumak için tertilin⁵ manasında yer alan tecvid⁶ kurallarını bilmemiz gerekmektedir.⁷

Kur'an-ı Kerim'i telaffuz ederken hatalardan ancak tecvid kurallarını bilerek korunabiliriz. Kur'an-ı Kerim'i hatalı bir telaffuzla okumak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uyarısıyla yasaklanmıştır.⁸ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'i hatalı okumamak için tecvid kurallarının bilinmesinin ne kadar önemli olduğunu kıraat⁹ ve tecvid âlimi İbnü'l-Cezerî eserinde zikretmiştir.¹⁰ Bu sebeple Hz. Peygamber'den (s.a.s) günümüze kadar, Kur'an-ı Kerim yolunda hizmet eden âlimlerimiz, Kur'an-ı Kerim kıraatinin düzgün telaffuz edilmesi ve doğru anlaşılması için büyük çaba göstermişlerdir.¹¹ Çünkü kıraat ilmi Kur'an-ı Kerim'in nüzûlu ile ortaya çıkmış ve her asırda önemini kaybetmeden öğrenilmeye devam edilmiştir.¹²

¹ el-'Alak, 96/1.

² Yûsuf, 12/1.

³ el-İsrâ, 17/106

⁴ el-Müzzemmil, 73/4.

⁵ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ğanim Kadduri Hamed (Beyrut: Müessesetür Risale, 2001), 60, Ahmet Nedim Serinsu (ed.), *Dinî Terimler Sözlüğü* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009), 362, Abdurrahman Çetm, “Tilâvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/155-157.

⁶ Neşvân b. Saîd el-Himyerî el-Yemenî, *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-'Arabi Mine'l-Kulûm*, thk. Hüseyin b. Abdullah el-Asri, (Beyrut: Darul Fikri Muasara, 1999), 2/1224, Muhammed b. Mükerrrem b. alî Ebû'l-Fadl İbn. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Daru Sadr, 1993), 3/135. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59, Serinsu, *Dinî Terimler Sözlüğü*, 355, Abdurrahman Çetin, “Tecvid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/253-254.

⁷ Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 42.

⁸ Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 43.

⁹ Serinsu, *Dinî Terimler Sözlüğü*, 203, Abdurrahman Birişik, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/425-432.

¹⁰ Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, çev. Hüseyin Harputoğlu (İstanbul: Metinler Matbaacılık, 1983), 10.

¹¹ Rifat Oral, *Kur'an'ın Temel Konuları Her Cüzden Üç Mesaj* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 78-84.

¹² Abdullah Cengiz, *Rivâyet İlimleri Açısından Kıraât İlimleri-Mâverî'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri İle İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsiri Örneğinde-*, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, SosyalBilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 19.

Tecvid ve kıraat ilminde geçmişten günümüze eserleriyle bizlerin yolunu aydınlatan değerli âlimlerimiz olmuştur.¹³ Bu âlimlerimizden Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî, yaşadıkları çağda tecvid ve kıraat ilminde yüksek mertebeye gelmişlerdir. Kendi zamanlarındaki okuyucularının yaptıkları hataları farketmişler ve Allah kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'in doğru bir telaffuzla okunması için diyar diyar dolaşarak tecvid ve kıraat ilminin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbına öğrettiği ve onlardan da tevâtür yoluyla nakledilen şeklinin korunarak aktarılmasına öncü olmuşlardır. Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî gibi ilim yolunda ömür tüketen büyüklerimizin yazdıkları eserler sayesinde bizler de doğru bilgiye ulaşır, bu bilgileri gelecek nesillere aktarma fırsatı bulmaktayız.

Tezin Konusu Önemi ve Amacı

Harflerin mahreçlerini sıfatlarını yerli yerince ve hakkını vererek yapmamak telaffuzda hatalara sebep olur. Arap dilinde bir harfin kendi mahreci dışında hatalı bir telaffuzla farklı mahreçten çıkması o harfin farklı bir harf gibi anlaşılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu yanlış okuyuş Kur'an-ı Kerim telaffuzunda anlamı bozmaya kadar gideceğinden, namazın bozulmasına da sebep olmaktadır.¹⁴

Kur'an-ı Kerim'in Arap dilinde okunması ayetleri anlama yönünden oldukça önemlidir. Kur'an-ı Kerim'i öğrenmenin ve öğretmenin öneminin ne kadar değerli olduğunu Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinden öğrenen âlimlerimiz,¹⁵ bu uğurda büyük emekler sarfetmişlerdir.

Çalışmanın konusunu olan tecvid, ancak Kur'an-ı Kerim'i Arap dilinde okuduğumuz zaman uygulanacak bir ilimdir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'i tecvid kurallarına göre okumak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisiyle tavsiye edilmiştir: “*Câbir b. Abdullah bildiriyor: Biz Kur'an okurken Rasulullah (s.a.s.) yanımıza çıktı. Bizimle birlikte okuyanlar arasında Arap olanlar da vardı, Acem olanlar da. Rasulullah (s.a.s.) okuyun! Zira her okuyuş güzeldir. Ama öyle topluluklar gelecek ki, Kur'an'ı ok gibi düzgün okuyacak.*”¹⁶ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in Arap dili haricindeki diğer dillere

¹³ Abdurrahman Çetin, “Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 309-317, Yaşar Akaslan, *Kıraat ilminin Temel Kaynakları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 5-7.

¹⁴ Fatih Kurt (ed.), *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 133-134, Nihat Uzun, *Kur'an Dilinin özellikleri*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021), 52.

¹⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kurân*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020), 16.

¹⁶ Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî, *Cem'ul-Fevâid min Câmi'il-usûl ve-Mecma'iz-Zevâid*, çev. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011), 6,482.

tercemesinde dikkat edilmediği takdirde mânâ yönünden yaşanacak olumsuzluklar, dikkat edilmesi gereken bir durumdur.¹⁷

Kur'an-ı Kerim'i telaffuz edecek kimsenin hatalı okuma gibi problemlerden sakınması için tecvid ve kıraat ilminde ehil olan müelliflerin yazdıkları eserlerden faydalanması gerekir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim telaffuzunda fem-i muhsin¹⁸ vasfına sahip bir hocanın rahle-i tedrisinden geçmek de oldukça önemlidir. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere çalışmamızın ana konusu, tecvid ve kıraat ilmi eksenindedir. Ayrıca bu ilimler üzerine çalışmalarıyla gelecek nesillere iyi bir miras bırakan müelliflerimizi tanımak ve onların yazmış oldukları eserleri incelemektir.

Kur'an-ı Kerim'in tilaveti ve tecvid ayrılmaz bir bütündür. Kur'an-ı Kerim'in ilk inmeye başladığı zamandan itibaren Müslümanlar vahyi en doğru şekilde okumaya gayret etmişlerdir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) müjdesi şöyledir: *"Kur'an'ı güzel okuyan ve amel eden kişi şerefli ve saygılı olan kâtip meleklerle beraberdir."*¹⁹ Kur'an-ı Kerim'in Hz. Ebûbekir döneminde Mushaf haline getirilmesi, Hz. Osman zamanında çoğaltılıp başka İslam beldelerine gönderilmesindeki etkenlerden biri de Kur'an-ı Kerim'i okuyanların yanlış telaffuzdan uzak durmaları içindir.²⁰ İşte bu problemleri ortadan kaldırmak için tecvid ilminin önemi açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ayetleri ancak tecvid kurallarına riayet edilerek okunduğunda, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına öğrettiği telaffuz şekli yerine getirilmiş olur. Tecvid ilminin öğrenilmesi, Kur'an-ı Kerim okuyan erkek kadın her Müslümanın telaffuz esnasında tecvid kurallarına riayet etmesi, bazı âlimlerimizce farz-ı ayın olarak kabul edildiğinden²¹ bu ilmin elde edilmesinin Müslümanlar üzerinde ne kadar önemli olduğunu gösteren diğer bir husustur.

Çalışmadaki amacımız, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbnü'l-Cezerî ve eserleri hakkında geniş bir bilgi aktarımı yapmak ve eserlerin ihtivâ ettiği görüşlerin karşılaştırmalı olarak

¹⁷ Kur'an'ın aslı dili olan Arap diliyle okunmasının önemini Abdurrahman Çetin, eserinde zikretmiştir. Müellifimiz, Kur'an'ın manasının anlaşılması için başka dillerde mealinin yapılmasında bir mahsur görmez iken, terceme hususunda yaşanabilecek olumsuzlukları farklı âlimlerden aldığı görüşlerle açıklamıştır. Konu ile alakalı olarak bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 123-134.

¹⁸ Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2011), 33, Abdurrahman Çetin, "Vakf ve İbtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 28/575-576.

¹⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, çev. Abdullah Parlıyan (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007), 3/103.

²⁰ Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, çev. Mehmet Said Şimşek (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 65-91, Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2023), 155.

²¹ Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 44.

mukâyesese etmektir. Çalışmanın bir diğer gayesi ise tecvid ilminin Kur'an-ı Kerim okuyucuları için ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmak, tecvid ilminde iki önemli insanı ve onların eserlerinin İslam dünyasına mukâyesese edilerek tanıtılmasını sağlamak ve bu ilimle hemhâl olan insanlara bir nebze ışık tutmaktır.

Tezin Kapsamı ve Yöntemi

Kur'an-ı Kerim'i okumak Müslümanlar için bir ibadet hükmündedir.²² Bu okuyuşu doğru bir şekilde yapmak Allah Teâla ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Müslümanlar üzerine bir emridir.²³ Tecvid ve kıraat, Kur'an-ı Kerim'i doğru telaffuz etmeyi sağlayan, okuyan ve dinleyenlerin huzur bulmasını amaçlayan bir ilim dalıdır. Çalışmanın içeriğinde, tecvid ve kıraat ilminde zirve şahsiyetler olarak kabul edilen Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî'nin eserlerini inceledik. Bu iki değerli eser, Mekkî b. Ebî Tâlib'in yazdığı günden beri ilim dünyasında önemli bir yere sahip olan *er-Ri'âye Li Tecvîdi'l- Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve* isimli eseri ile tecvid ve kıraat ilminde Mekkî bin. Ebî Tâlib kadar ün kazanmış olan İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd* isimli eseridir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi açıklanmıştır. Birinci bölümde Mekkî b. Ebî Tâlib'in hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve *er-Ri'âye* isimli eseri incelenmiştir. İkinci bölümde İbnü'l-Cezerî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve *et-Temhîd* isimli eseri ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Mekkî'nin *er-Ri'âye* isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* isimli eserinin tecvid kavramları açısından mukâyesesi yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde uyguladığımız yöntem şöyledir. Kronolojik olarak Mekkî b. Ebî Tâlib, İbnü'l-Cezerî'den yaklaşık olarak üç asır önce yaşaması sebebiyle önce Mekkî b. Ebî Tâlib'in görüşüne daha sonra İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne yer verdik. Ayrıca konular ile alakalı tecvid ve kıraat ilminde çeşitli kaynaklardan da faydalanarak çalışmanın daha kapsamlı olmasını amaçladık. Müelliflerin yazmış olduğu iki eserin mukâyesesi yapılırken şu konular üzerinde durulmuştur. Eserlerin yazılma sebepleri, zamanın kurruları ve onlara yapılan uyarılar, tecvid ilmi hakkındaki görüşleri, lahn konusu, harfler konusu, harflerin sıfatları illetleri ve lakapları, harflerin mahreçleri, tenvîn ve sâkin nûn (ن) harfinin hükümleri.

²² Hayrettin Karaman vd., *İlmihal 1 İman ve İbadetler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 1/103.

²³ Mehmet Bahçekapılı – Mehmet Dağ, *Kur'an-ı Kerim'i Anlamak* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 15-17.

Çalışmanın yöntemi ise nitel, metin içi analiz ve tahlil dökümanı çerçevesinde ele alınmış ve konu mukâyeseli bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ana temasını temsil eden, Mekkî b. Ebî Tâlib'in, Ahmed Hasan Ferhat tarafından tahkîk edilen *er-Ri'âye* isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin, Ğânim Kaddûrî Hamed tarafından tahkîk edilen *et-Temhîd* eserini inceleyerek her iki eseri mukâyeseli bir şekilde irdledik. Ayrıca müelliflerimizin eserlerinde değindiği konular ile bağlantılı olarak literatürde mevcut kitaplar, tezler ve makalelerden istifade ettik.

Literatürde Mekkî b. Ebî Tâlib'in *er-Ri'âye* isimli eseri ve İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* isimli eseri üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar: 1981 yılında Mustafa Öztürk tarafından yazılan “*Muhammed b. el-Cezerî ve et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*” isimli doktora tezi. 2011 yılında Ali Öge tarafından yazılan “*er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*” isimli kitap tanıtım makalesi. 2018 yılında Nevzat Tartı tarafından yazılan “*et-Temhîd fî Ulûmi't-Tecvîd Niçin Yazıldı? İbnü'l-Cezerî Üzerine Bir Niyet Okuması*” isimli kitap tanıtım makalesi. 2021 yılında Aydın Kudat tarafından yazılan “*et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd (Müellifi: İbnü'l-Cezerî)*” isimli kitabın tercümesi. 2021 yılında Zeynep Demirtaş tarafından yazılan “*Tecvid Bahisleri Bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin et-Temhîd ve en-Neşr İsimli Eserlerinin Mukayeseli Analizi*” isimli yüksek lisans tezi. 2023 yılında Bekir Sıtkı Kudu tarafından yazılan “*Mekkî b. Ebî Tâlib'in er-Ri'âye Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri*” isimli yüksek lisans tezi. 2023 yılında Hasan Hüseyin Çabuk tarafından yazılan “*Mekkî b. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve Adlı Eseri*” isimli yüksek lisans tezi. 2023 yılında Ali Rıza Küçüktekin tarafından yazılan “*Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd ve İbni Cezerî'nin et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd Eserlerinin Mukayeseli İnceleme ve Değerlendirmesi*” isimli yüksek lisans tezi.

Yapılan bu çalışmalara baktığımızda *er-Ri'âye* ve *et-Temhîd* üzerine yazılmış bazı çalışmalar eserlerin tercümesi niteliğinde olup, bazıları ise *er-Ri'âye* ve *et-Temhîd* isimli eserlerin tanıtımı ve farklı tecvid eserleriyle mukâyesesi biçiminde olduğu anlaşılmaktadır.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde *er-Ri'âye* ve *et-Temhîd* isimli eserleri tecvid kavramları açısından kapsamlı bir şekilde mukâyesesini ele alan herhangi bir akademik çalışmanın bulunmadığı sonucuna vardık. Dolayısıyla hazırladığımız tezin, saydığımız çalışmalardan farklı olan özelliği, iki eser arasında tecvid kavramları açısından kapsamlı

bir şekilde mukâyeseli karşılaştırması yapılmamış olmasıdır. Böylelikle literatüre katkı sağlamayı amaçlayarak iki eser arasındaki tecvid bahislerini mukâyese eden bu çalışmayı ortaya çıkardık.

1. BÖLÜM

MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB

Birinci bölümde Mekkî bin Ebî Tâlib'in hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve özellikle çalışmamızda üzerinde duracağımız *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilâve* isimli eserini inceleyeceğiz.

1.1. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN HAYATI

Mekkî b. Ebî Tâlib, günümüzde Tunus sınırları içerisinde yer alan Kayrevan şehrinde dünyaya gelmiştir.²⁴ Doğum tarihi hicri 23 Şaban 355, miladi 14 Ağustos 966'dır.²⁵

Müellifin ismi, Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr'il-Kaysî'il-Mukri'l-Katravânî'il-Kurtubî'l-Mağribî'l-Endelüsî'dir.²⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, tasavvuf âlimlerinden, Kûtü'l-Kulûb adlı eserin müellifi olan Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî (öl. 386/996) ile karıştırılmaktadır.²⁷

Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilk oğlunun adı Muhammed'dir (öl. 474/1081). Muhammed Mekkî'nin tek oğludur. Bu sebeple Mekkî, Ebû Muhammed künyesi ile anılmıştır.²⁸

Mekkî küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlamıştır. İlk eğitim aldığı hocalarından bazıları İbn Ebû Zeyd (öl. 386/996) ve Ebu'l-Hasan el-Kabisî (öl.403/1012) olarak gösterilmektedir.²⁹ Mekkî on üç yaşına geldiğinde Kahire'ye giderek çeşitli ilimlerde dersler almıştır. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek hafız olmuştur. Kahire'de altı yıl eğitim aldıktan sonra Kayrevan'a geri dönmüştür. Onun küçük yaşlardan itibaren ilim için çıktığı bu yolculuklar ileride ilim adına büyük bir şahsiyet olacağını göstermektedir. Müellifimiz, İslam âlimlerinin üzerinde hassasiyetle durdukları Kur'an ilimleri başta

²⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, (Amman: Daru Ammar, 1996), 49.

²⁵ Tayyar Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/575-576.

²⁶ Durmuş Ali Kayapınar, *Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi Asrı-Hayati ve Eserleri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986), 41.

²⁷ Hacı Önen – Ömer Fidanboy, *Mekkî B. Ebî Talib, İlmi Kişiliği ve Kıraat İlminin Temel Meseleleri*, (*El-İbâne 'An Me'âni'l-Kıraat*) (Ankara: Sonçağ Matbaacılık, 2019), 1.

²⁸ Kayapınar, *Mekkî*, 48.

²⁹ Altıkulaç, , "Mekkî b. Ebû Tâlib", 28/575-576.

olmak üzere birçok alanda ilim tahsil etmiştir.³⁰ Kayrevan'da üç yıl kaldıktan sonra tekrar Mısır'a 377/987 gitmiş ve burada bulunduğu zaman içerisinde Mekke'ye giderek hac görevini de yerine getirmiştir.³¹ Daha sonra 382/992 yılında Mısır'da Ebu't-Tayyib İbn Galbûn'dan (öl. 389/999) kıraat derslerine devam etmiş, fakat eğitimini tamamlayamadan Kayrevan'a geri dönmüştür. Mekkî 382/992'de Mısır'a tekrar gitmiş ve yarım kalan kıraat eğitimini tamamlamıştır.³²

Mekkî b. Ebî Tâlib Mısır'da bulunduğu süre içerisinde ders aldığı hocaların haricinde Ebû Adî İbnü'l İmâm Abdülazîz b. Ali'den (öl. 380/990) Verşîn rivayetine göre, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın kıraatini okudu. Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Üdfüvî'den (öl. 388/998) tefsir ve nahiv alanında dersler almıştır. Bu eğitim sürecinin ardından 383/993 yılında Kayrevan'a dönerek, aldığı kıraat ilmini öğrencilerine aktarmaya başlamıştır. Dört yıl eğitim verdikten sonra 387/997 yılında Mekke'ye gitmiş, üç yıl kadar burada kalmış ve Mekke'de kaldığı yıllardaki hac mevsimlerinde hac ibadetini yerine getirmiştir. 390/1000 yılının sonlarına kadar Mekke'de kaldığı süre içerisinde, Ebü'l-Hasan el-Abkasî, Ebü't-Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Cibrîl el-Uceyfî, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah es-Sekatî ve Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-Mervezî gibi âlimlerden ders almıştır.³³

Mekkî b. Ebî Tâlib 391/1001 yılında Kudüs'e gitmiş burada bir süre kalmış ve daha sonra Mısır'a gitmiştir. 392/1002 yılında Kayrevan'a geçen Mekkî, 393/1003 yılından itibaren hayatının geri kalan süresini geçireceği Endülüs'e geçmiştir. Endülüs Kurtuba Mescidü'n-Nühayle'de kıraat dersleri okutmaya başlamış, bir dönem burada kıraat dersleri verdikten sonra Hâcib Abdülmelik b. Mansûr el-Muzaffer, Mekkî'yi Zâhire camiine görevlendirilmiş ve Âmirîler devleti yıkılıncaya kadar 415/1024 bu camideki derslerine devam etmiştir. Daha sonra Mekkî, Emîr Mehdî-Billâh el-Ümevî'nin³⁴ görevlendirmesiyle Kurtuba Camii'nde kıraat dersleri vermeye başlamış, bu derslere Ebü'l-Hazm Muhammed b. Cevher kendisine imam-hatip olarak görev verinceye kadar devam etmiş ve bu görevini vefat edinceye kadar sürdürmüştür.³⁵

³⁰ Kayapınar, *Mekkî*, 53, Muhsin Demirci, *Kur'ân ve Yorum* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 310.

³¹ Altıkulaç, , "Mekkî b. Ebû Tâlib", 28/575-576.

³² Altıkulaç, , "Mekkî b. Ebû Tâlib", 28/575-576.

³³ Altıkulaç, , "Mekkî b. Ebû Tâlib", 28/575-576.

³⁴ Mehmet Özdemir, "Mehdî-Billâh el-Ümevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/379-380.

³⁵ Altıkulaç, , "Mekkî b. Ebû Tâlib", 28/575-576.

Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilme adadığı ömrü hicri 2 Muharrem 437, miladi 20 Temmuz 1045'te sona ermiştir. Cenaze namazını oğlu Ebû Tâlib Muhammed kıldırması ve ardından Kurtuba'da bulunan Rabaz Kabristanına defnedilmiştir.³⁶

Mekkî b. Ebî Tâlib'in ailesiyle alakalı olarak kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak hayat hikâyesine bakıldığında özellikle gençliğinin ilk yıllarında ilim tahsili için anne babasının yanından ayrılıp uzak diyarlara gitmesi, Mekkî'nin ailesinin de ilme değer verdiğini gösterir niteliktedir.³⁷

Mekkî'yi en değerli kılan özelliği onun ilim sevdalısı bir insan olmasıdır. Onun on üç yaşına kadar doğduğu bölge olan Kayrevan'da daha sonra Mısır ve Hicaz gibi ilmin önemli merkezlerinde yıllarını geçirmesi bu sevdanın bir göstergesidir.³⁸ Mekkî, akâidde selef yolunda ilerlemiş, fıkıhta ise Mâlikî mezhebine mensuptur.³⁹

1.2. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN HOCALARI

Mekkî b. Ebî Tâlib, yirmi beş yıl gibi uzun süren eğitim hayatı boyunca birçok hocanın rahle-i tedrisinden geçmiştir. Mekkî *er-Ri'âye* adlı eserinde ilim tahsil edilecek hocanın vasıflarının neler olduğundan bahsetmiştir.⁴⁰ Bu bağlamda Mekkî'nin ilim elde etmesindeki titizliğini hoca seçiminde de gösterdiğini görmekteyiz. Mekkî'nin, Kayrevan, Mısır ve Mekke'de ilim tahsil ettiği hocaların bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

1.2.1. Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Keyrevanî en-Nefzî

Doğup yaşadığı bölge olan Keyrevan'da erken yaşta ilim tahsil etmeye başlayan en-Nefzî, Malikî mezhebinin yaşadığı bölgede yayılmasına büyük gayret göstermiştir. Bu sebeple kendisine “Küçük Mâlik” ve “Mezhebin Kutbu” olarak isim takılmış, Ehl-i sünnetin görüşlerini savunmasıyla nam salmıştır. En önemli eserlerinden biri *er-Risâle* olan en-Nefzî 386/996 tarihinde vefat etmiştir.⁴¹

³⁶ Altıkulaç, , “Mekkî b. Ebû Tâlib”, 28/575-576.

³⁷ Kayapınar, *Mekkî*, 49.

³⁸ Kayapınar, *Mekkî*, 53.

³⁹ Altıkulaç, , “Mekkî b. Ebû Tâlib”, 28/575-576.

⁴⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 90-91.

⁴¹ Hacı Yunus Apaydın, “İbn Ebû Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/451-453.

1.2.2. Ebü'l-Hasen Alî b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî Kabisî

324/936 yılında Kayrevan'da doğmuştur. Tunus bölgesinde Fâtîmî'lerin hâkimiyeti altındaki siyasi bir ortamda olmasına rağmen Mâlikî mezhebine mensub bir şekilde yaşamıştır. Hocası İbn Ebî Zeyd'den ilim tahsil eden Kabisî, fikh ilminde derinleşen bir şahsiyettir. Kıraat eğitimini Mekke ve Kahirede gören Kabisî, 403/1012 yılında Kayrevan'da vefat etti.⁴²

1.2.3. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî en-Nahvî

321/933 yılında Kayrevan'da doğmuş, alanında uzman âlimlerden lugat, nahiv ve aruz dersleri almıştır. el-Kazzâz nahiv ve lugat ilminde oldukça iyi bir seviyeye gelmiş, Bu ilim alanında "Kayrevan'ın şeyhi" olarak anılmıştır. el-Kazzâz, 412/1021 yılında vefat etmiştir.⁴³

1.2.4. Ebü'l-Hasen Tâhir b. Abdilmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn el-Halebî el-Mısri

İbn Galbûn Halep'te doğmuş, babası gibi dedesine nispetle Galbûn olarak anılmıştır. Çeşitli beldelere seyahatlerde bulunmuş, seyahatlerden sonra geri kalan hayatını Mısır'da geçirmiştir. Mekki'nin Mısır bölgesindeki ders aldığı hocalarındandır. İbn Galbûn'un yazdığı eserlerden sadece bir tanesi günümüze ulaşmış, müellifin yazdığı bu eser, et-Tezkire fi'l-Kırâ'âtî'semân'dır. İbn Galbun 399/1009 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

⁴² Selahattin Parlador, "Kabisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/41-42.

⁴³ Mustafa Kılıçlı, "Kazzâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/160-161.

⁴⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbn Galbûn, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/499-500.

1.2.5. Ebü'l-Hasen Ahmed b. İbrâhîm b. Firâs el-Attâr el-Abkasî

Abdülkaysoğulları sülalesinden geldiği için Abkasî olarak anılmaktadır. Çocukluk yaşlarında ilim tahsiline başlamış, hadis ilminde kıymetli hocalardan ilim tahsil ederek bu alanda uzmanlaşmıştır. Mekkî b Ebî Tâlib, Mekke’de bulunduğu dönemlerde Abkasî’den ilim tahsil etmiştir. Abkasî’nin güvenilir ve tanınır bir muhaddis olması sebebiyle uzak diyarlardan talebeler gelerek ondan ilim tahsil etmişlerdir. Rivayetlerde bir dönem Cidde kadılığı yaptığı da belirtilmektedir. Uzun bir ilim hayatının ardından doksan üç yaşında 405/1014-1015 yılında Mekke’de vefat etmiştir.⁴⁵

1.3. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB’İN TALEBELERİ

Mekkî b. Ebî Tâlib, hayatının bir döneminde almış olduğu eğitimle yeterince bilgiye sahip olduktan sonra, öğrenci yetiştirmek için hocalık vazifesine başlamıştır. Eğitimci olarak başladığı görevini vefatına kadar çeşitli camilerde sürdürmüştür. Çalışmamızın bu bölümünde Mekkî’den ders alan bazı öğrencilerinden bahsedeceğiz.

1.3.1. Ebû Tâlib Muhammed b. Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhtâr el-Kaysî

Muhammed b. Mekkî 414/1023 yılında doğmuştur. Kendisi Mekkî’nin ilk çocuğu ve tek oğludur. İlim için babasıyla beraber yolculuklar yapmış, edebiyatta ve hüsn-i hatta kendini geliştirmiştir. Muhammed b. Mekkî, 474/1081 yılında vefat etmiştir.⁴⁶

1.3.2. Ebû'l-Velîd Muhammed b. Cevher b. Abdillâh b. Ğamr b. Yahyâ b. El-Gâfir İbni Ebî Abdeh

391/1001 yılında doğmuş, Mekkî’den başka birçok hocanın ders halkasına katılmıştır. Kurtuba’da reislik görevi yapmış, Kur’an-ı Kerim ve tecvid ilmini Mekkî b. Ebî Tâlib’ten almıştır. İlim tahsil etmek ve ilme düşkünlüğüyle tanınmış bir şahsiyettir. 462/1070 yılında vefat etmiştir.

Saydığımız bu kişilerden başka Mekkî b. Ebî Tâlib’in bilinen onlarca talebesi vardır.⁴⁷

⁴⁵ Mehmet Yaşar Kandemir, “Abkasî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/311-312.

⁴⁶ Kayapınar, *Mekkî*, 73.

⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için şu kaynağa bakılabilir. Kayapınar, *Mekkî*, 69-87.

1.4. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN ESERLERİ

Mekkî b. Ebî Tâlib yapmış olduğu ilmî seyahatler sayesinde farklı ilim alanlarındaki bilgi sahibi hocalardan dersler almıştır. Böylelikle Mekkî, kıraat ve tecvid ilimlerinden başka birçok ilimde bilgi sahibi olmuştur. Bu bilgi birikimi sayesinde farklı alanlarda yüze yakın eseri⁴⁸ ortaya çıkmıştır.

1.4.1. Mekkî Bin Ebî Tâlib'in Yazmış Olduğu Eserlerin Alanları

- *Tefsir Alanında Eserler
- *Garîbu'l-Kur'ân Alanında Eserler
- *İ'câzu'l-Kurân Alanında Eserler
- *Nâsih ve Mensûh Alanında Eserler
- *İ'râbu'l-Kur'ân Alanında Eserler
- *Nahiv-Dil Alanında Eserler
- *Fıkıh Alanında Eserler
- *Kelâm Alanında Eserler
- *Târih ve Biyografi Alanında Eserler
- *Ruyâ Ta'biri Alanında Eserler
- *Kıraat Alanında Eserler
- *Tecvîd Alanında Eserler

Mekkî b. Ebî Tâlib'in çeşitli alanlarda yazmış olduğu kitaplar İslamî ilimler ile yakından alakalıdır. Bu eserler ile Mekkî gelecek nesle büyük bir miras bırakmıştır.⁴⁹

1.4.2. Mekkî Bin Ebî Tâlib'in Tecvid Alanında Yazmış Olduğu Eserler

Çalışmamız tecvid ilmiyle doğrudan bağlantılı olduğundan Mekkî'nin tecvid ilmi konusundaki kitaplarını zikretmek istedik. Müellifin tecvid alanında tek bir eseri günümüze ulaşırken diğer tecvid eserlerinin günümüze ulaşmadığı kaynaklarda zikredilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 14-21.

⁴⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 14-21.

⁵⁰ Kayapınar, *Mekkî*, 168.

Mekkî'nin günümüze ulaşan tek tecvid kitabı, *er-Ri'âye li tecvîd'l-kırâe ve tahkîki lâfzi'tilâve*'dir. Eser üç cüzden oluşmaktadır. Eser ile alakalı geniş bilgiye ileride değinilecektir.

Müellifin günümüze ulaşmayan diğer tecvid eserleri ise şöyledir:

- 1- *el-İdğâmu'l-Kebîr Fî'l-Mehârici*, eser bir cüzden oluşmaktadır.
- 2- *İhtisârul-İdğâm'il-Kebîr alâ Elif, Bê, Tê, Sê*, eser bir cüzden oluşmaktadır.
- 3- *İhtisâr'ul-Elfât*, eser bir cüzden oluşmaktadır.
- 4- *Usûl'uz-Zâ Fî'l-Kur'ânî ve'l-Kelâmi ve Zikru Mevâzi'ihâ fî'l-Kur'ân*, eser bir cüzden oluşmaktadır.
- 5- *İhtilâfun fî'r-Rasmi min "Hâulâi" ve'l-Hucetü li Külli Ferîkin*, eser bir cüzden oluşmaktadır.
- 6- *Tesmyet'ül-Ahzâb*, eser bir cüzden oluşmaktadır.
- 7- *el-Hurûf'ul-Müdğame*, eser iki cüzden oluşmaktadır.
- 8- *er-Risâletü ilâ Ashâb'il-Antâkî fî Tashîh'il-Meddi li Verş*, eser iki cüzden oluşmaktadır.
- 9- *Şerh'ul-İdğâm'il-Kebîr fî'l-Mehârici*, eser bir cüzden oluşmaktadır.
- 10- *İ'lelü Hecâi'l-Mesâhifi*, eser iki cüzden oluşmaktadır.
- 11- *Ferş'ul-Hurûf'il-Müdğame*, eser iki cüzden oluşmaktadır.
- 12- *Vücûhu Keşf'il-Lübsi'iletî Lebesi Bihâ Ashâb'ul-Antâkî fî'l-Meddi li Verş*, eser iki cüzden oluşmaktadır.
- 13- *el-Yâât'ul-Müşeddede fî'l-Kur'ânî ve'l-Kelâmi*, eser bir cüzden oluşmaktadır.

Mekkî b. Ebî Tâlib'in yazmış olduğu eserlerin geniş bir şekilde çalışılmış analizi literatürde mevcuttur.⁵¹ Dolayısıyla çalışmamızda müellifin hangi konular üzerinde eserler yazdığını belirttik ve tecvid konusu özelinde ortaya koymuş olduğu eserlerin isimlerini aktardık.

⁵¹ Mekkî b. Ebî Tâlib'in yazmış olduğu yüze yakın eserdeki kitapların isimleri ve bu kitaplar ile alakalı geniş bilgi Durmuş Ali Kayapınar'ın *Mekkî İbnü Ebî Tâlib el-Kaysî Asrı-Hayâtı ve Eserleri* adlı doktora tezinde mevcuttur. Kayapınar, *Mekkî*, 117-183.

1.5. MEKKÎ BİN EBÎ TÂLİB'İN ER-Rİ'ÂYE İSİMLİ ESERİ

Tecvid ve kıraat ilminde yaptığı çalışmalarla adından söz ettiren Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye* isimli eseri ile tecvid ilminde örnek alınacak bir şiar ortaya çıkarmıştır.

1.5.1. Eserin Tanıtımı

Mekkî'nin yazmış olduğu tecvid eserlerinden günümüze kadar ulaşan tek tecvid eseri *er-Ri'âye*'dir.⁵² Eserin adı tam olarak “*er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve bi 'ilmi merâtibi'l-hurûf ve mehâricihâ ve sıfâtihâ ve elkâbihâ*” şeklindedir.⁵³ ⁵⁴ Kitabın isminin Türkçe karşılığı şöyledir; “*Okumanın güzel yapılmasına ve tilâvet lafzının tam olarak gerçekleştirilmesine özen göstererek harflerin derecelerini, çıkış yerlerini, sıfatlarını ve lakaplarını bilmektir*”. Eser üç cüzden meydana gelmektedir.⁵⁵ *er-Ri'âye*'nin İstanbul'da yedi yazma nüshası bulunmaktadır.⁵⁶ Eserin tahkikini ilk defa Ahmed Hasan Ferhat 1973 yılında yapmıştır.⁵⁷ Eser; mukaddime bölümü, kırk sekiz bâb, üç alt bâb ve otuz dört fasıldan oluşmaktadır. Eserde bâblara, alt bâblara ve fasıllara numara verilmemiştir. Biz eserin içeriğini yazarken bâblara bir den kırk sekize kadar numara vermeyi, alt bâbları ayrıca numaralandırmayı ve fasıllara ise hangi konunun ardından gelmişse ona göre numara vermeyi uygun gördük.

1.5.2. Eserin İçeriği

Mekkî, *er-Ri'âye*'sinin mukaddime kısmında Allah'a ham ettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'in düşünenler için açık bir şekilde yol gösterici olduğunu dile getirmiştir. Kur'ân'ın Arap diliyle indirildiğini ve bu sebeple harflerin telaffuzunun önemi üzerinde durmuştur.⁵⁸ Müellif, Kur'ân'ı okuyanlara yardımcı olması ve harflerin hakkını vererek doğru bir telaffuz ile okumalarına faydalı olmasını sebep göstererek böyle bir çalışmanın elzem olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Ayrıca Mekkî daha önceki dönemlerde, yazdığı bu eserin

⁵² Kayapınar, *Mekkî*, 162.

⁵³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 53.

⁵⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 53.

⁵⁵ Kayapınar, *Mekkî*, 162.

⁵⁶ Kayapınar, *Mekkî*, 162.

⁵⁷ Altıkulaç, , “Mekkî b. Ebû Tâlib”, 28/575-576. Ali Öge, “*er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, 32 (2011), 277-286.

⁵⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 49.

⁵⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 51.

benzeri bir eser olmadığını ve *er-Ri'âye*'yi bu maksatla yazdığını ifade etmiş ve kendisinden önce, harflerin sıfatları, mahreçleri, manaları gibi konuların bir kitapta toplanmadığını söylemiştir.⁶⁰ Mekkî bu eserini hicri 390 yılında yazma kararı aldığını, fakat kendisine bir yardımcı bulamadığından yazmayı bıraktığını açıklamıştır. Ancak daha sonra Allah'ın ona verdiği azimle eserini niyet ettiği tarihten otuz yıl sonra tamamladığını belirtmiştir.⁶¹ Mekkî eserinde bu kitabı yazma sebebi olarak, Doğu'ya ve Batı'ya düzenlemiş olduğu seferler esnasında bulunduğu meclislerde okuma hatalarıyla karşılaştığını ve onları uyardığını söylemiş, fakat buna rağmen hataların devam ettiğini görünce böyle bir eserin gerekli olduğu kanısına varmış ve eseri yazmaya başladığını belirtmiştir.⁶²

Müellif mukaddime kısmının devamında, kitabını okuyup kavrayan kişilerin tecvid kâidelerini anlamış olacağını ve okuyuş hatalarından uzak olacağını, uzun yıllar geçse bile o kimsenin maharetli bir okuyucu olacağını vurgulamıştır.⁶³ Mukadime kısmının sonlarında ise kitabın içeriğinde neler olduğunu sayarak bu bölümü tamamlamıştır.⁶⁴

Eser mukaddime kısmından sonra bâblar, alt bâblar ve fasıllar halinde devam etmektedir. Bu başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz.

Birinci bâb: Kur'ân'ın faziletleri ve Kur'ân'a rağbet edenlerin, okuyanların fazileti.⁶⁵

İkinci bâb: Kur'ân ehlinin riyâ ve benzeri hallere ihtiyatlı davranması.⁶⁶

Üçüncü bâb: Kur'ân ehli için gerekli olan hususlar.⁶⁷

Dördüncü bâb: Kur'ân'a ve hizmetkârlarına saygılı olmak.⁶⁸

Beşinci bâb: Kurân talebesinin edebi ve Kurân'da bilmesi gerekenler.⁶⁹

Altıncı bâb: Kur'ân talebesinin durumunun kâmil olması.⁷⁰

Yedinci bâb: Kur'ân'ı okuyan ve onu nakleden kimsede bulunması gereken sıfatlar.⁷¹

⁶⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 52.

⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 52.

⁶² Mekkî, *er-Ri'âye*, 170.

⁶³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 53.

⁶⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 53-54.

⁶⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 55.

⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 73.

⁶⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 77.

⁶⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 81.

⁶⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 84.

⁷⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 86.

⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 89.

Sekizinci bâb: Kelâmın kendinden oluştuğu harfleri bilmek ve bu harflerin illetleri hakkında görüşleri.⁷²

Dokuzuncu bâb: Kelâmın nelerden meydana geldiği ve illetleri.⁷³

Onuncu bâb: Harflerin mi harekelerin mi önce geldiğini ve bunların illetlerini bilmek.⁷⁴

On birinci bâb: Med harfleri ve lîn harfleri ile harekeler arasındaki ihtilaflar.⁷⁵

On ikinci bâb: Arapların yirmi dokuz harf üzerine ekledikleri harflerin incelenmesi.⁷⁶ Eserde on ikinci bâbtan sonra altı alt başlık bulunmaktadır. Bunlar; Bir: Nûn-u hafîfe.⁷⁷ İki: Elif-i mumâle.⁷⁸ Üç: Elif-i mufahhame.⁷⁹ Dört: Sâd (Sâd-ı muşemme).⁸⁰ Beş: Hemze beyne beyne.⁸¹ Altı: Beyne şîn ve cîm.⁸²

On üçüncü bâb: Dillerde bazı harflerin müşterek bazı harflerin münferid olması.⁸³

On dördüncü bâb: Harflerin sıfatları, lakapları ve illetleri.⁸⁴ Mekkî on dördüncü bâbtan sonra harflerin sıfatlarını otuz dört başlık halinde sıralayarak açıklamıştır. Bunlar; Bir: Mehmûse harfleri.⁸⁵ İki: Mechûra harfleri.⁸⁶ Üç: Şiddet harfleri.⁸⁷ Dört: Rihvet harfleri.⁸⁸ Beş: Zevâid harfleri.⁸⁹ Altı: Müzebzebe harfleri.⁹⁰ Yedi: Aslî harfler.⁹¹ Sekiz: İbdâl harfleri.⁹² Dokuz: İtbâk harfleri.⁹³ On: İnfitâh Harfleri.⁹⁴ On bir: İsti'lâ harfleri.⁹⁵

⁷² Mekkî, *er-Ri'âye*, 93.

⁷³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 97.

⁷⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 98.

⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 103.

⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 107.

⁷⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 107.

⁷⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 108.

⁷⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 109.

⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 109.

⁸¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 110.

⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 111.

⁸³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 113.

⁸⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 115.

⁸⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 116.

⁸⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 116.

⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 117.

⁸⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 118.

⁸⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 120.

⁹⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 121.

⁹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 121.

⁹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 122.

⁹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 122.

⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123.

⁹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123.

On iki: İstifâle harfleri.⁹⁶ On üç: Safîr harfleri.⁹⁷ On dört: Kalkale harfleri.⁹⁸ On beş: Med ve lîn harfleri.⁹⁹ On altı: Lîn harfleri.¹⁰⁰ On yedi: Hevâiyye harfleri.¹⁰¹ On sekiz: Hafî harfleri.¹⁰² On dokuz: İllet harfleri.¹⁰³ Yirmi: Tefhîm harfleri.¹⁰⁴ Yirmi bir: İmâle harfleri.¹⁰⁵ Yirmi iki: Müşrabe harfleri.¹⁰⁶ Yirmi üç: Mükerrer harf.¹⁰⁷ Yirmi dört: Ğunne harfleri.¹⁰⁸ Yirmi beş: İnhirâf harfleri.¹⁰⁹ Yirmi altı: Cersiy harf.¹¹⁰ Yirmi yedi: İstitâle harfi.¹¹¹ Yirmi sekiz: Tefeşşî harfi.¹¹² Yirmi dokuz ve otuz: Musmete ve muzleka harfleri.¹¹³ Otuz bir: Summ harfleri.¹¹⁴ Otuz iki: Mehtûf harfi.¹¹⁵ Otuz üç: Raci‘ harfi.¹¹⁶ Otuz dört: Muttasıl harf.¹¹⁷

Müellif harflerin sıfatlarını otuz dört maddede saydıktan sonra Halil b. Ahmed’in¹¹⁸ (öl. 175/791) Kitâbu’l-Ayn isimli eserinde zikrettiği kırk dört lakaptan bahseder ve harflerin çıkış yerlerine işaret eden on lakaba da eserinde yer verir.¹¹⁹ Bu on lakabı şöyle sıralayabiliriz. Bir: Halkıyye harfleri.¹²⁰ İki: Leheviyye harfleri.¹²¹ Üç: Şecriyye harfleri.¹²² Dört: Eseliyye harfleri.¹²³ Beş: Nit‘iyye harfleri.¹²⁴ Altı: Liseviyye harfleri.¹²⁵

⁹⁶ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 123.

⁹⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 124.

⁹⁸ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 124.

⁹⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 125.

¹⁰⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 126.

¹⁰¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 126.

¹⁰² Mekkî, *er-Ri‘âye*, 127.

¹⁰³ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 128.

¹⁰⁴ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 128.

¹⁰⁵ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 129.

¹⁰⁶ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 130.

¹⁰⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 130.

¹⁰⁸ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 131.

¹⁰⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 131.

¹¹⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 133.

¹¹¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 134.

¹¹² Mekkî, *er-Ri‘âye*, 134.

¹¹³ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 135.

¹¹⁴ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 137.

¹¹⁵ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 137.

¹¹⁶ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 138.

¹¹⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 138.

¹¹⁸ Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

¹¹⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 139.

¹²⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 139.

¹²¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 139.

¹²² Mekkî, *er-Ri‘âye*, 139.

¹²³ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 140.

¹²⁴ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 140.

¹²⁵ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 140.

Yedi: Zelkiyye harfleri.¹²⁶ Sekiz: Şefehiyye harfleri.¹²⁷ Dokuz: Cevfiyye harfleri.¹²⁸ On: Hevâiyye harfleri.¹²⁹

Mekkî eserine devam ederken işlediği konulara açıklık getirmek maksadıyla “*fasıl*” başlıkları kullanmıştır. Fasıllarda bazen başka müelliflerin görüşünü aktarırken bazen de kendi diliyle işlediği konuların şerhini yapmıştır. Birinci fasıl: Mâzinî’nin¹³⁰ (öl. 249/863) harflerin sıfatları hakkında söyledikleri.¹³¹

Eserin bu bölümünden¹³² itibaren Mekkî, harflerin mahreçleri konusuna başlamıştır. Yirmi dokuz harfi bâblar halinde anlatmış, bazı harfleri açıkladıktan sonra fasıl başlıklarıyla konunun daha iyi kavranması açısından ek açıklamalarda bulunmuştur.

On beşinci bâb: Hemze (الهمزة) harfi.¹³³ Birinci fasıl: İki hemzenin art arda geldiği zaman nasıl okunacağı.¹³⁴ İkinci fasıl: Hemze, kelimedeki kesralı ve dammeli geldiğinde nasıl okunacağı.¹³⁵ Üçüncü fasıl: Art arda iki yumuşak hemzenin gelmesinden önce gelen hakiki hemzenin nasıl okunacağı.¹³⁶ Dördüncü fasıl: Art arda gelen iki hemzeden ikincisinin kesralı olması durumunda nasıl okunacağı.¹³⁷ Beşinci fasıl: Kelimenin sonundaki hemzede vakıf yapıldığında nasıl okunacağı.¹³⁸ Altıncı fasıl: Hemze harfinin kesralı ve kendisinden önce iki şeddeli harfin bulunması durumunda nasıl okunacağı.¹³⁹

On altıncı bâb: Hê (الهَاء) harfi.¹⁴⁰ Birinci fasıl: Hê (الهَاء) harfinin hâ (الْحَاء) harfinden önce ve sonra geldiğinde nasıl okunacağı.¹⁴¹

On yedinci bâb: Elif (الْأَلِف) harfi.¹⁴²

¹²⁶ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 140.

¹²⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 141.

¹²⁸ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 142.

¹²⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 142.

¹³⁰ Hüseyin Elmalı, “Ebû Osman el-Mâzinî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/209-210.

¹³¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 143.

¹³² Mekkî, *er-Ri‘âye*, 145.

¹³³ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 145.

¹³⁴ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 147.

¹³⁵ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 149.

¹³⁶ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 149.

¹³⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 150.

¹³⁸ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 150.

¹³⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 152.

¹⁴⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 155.

¹⁴¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 158.

¹⁴² Mekkî, *er-Ri‘âye*, 160.

On sekizinci bâb: Ayn (العين) harfi.¹⁴³ Birinci fasıl: Ayn (العين) harfi sakin olup ardından hê (هاء) harfi geldiğinde nasıl okunacağı.¹⁴⁴

On dokuzuncu bâb: Hâ (حاء) harfi.¹⁴⁵ Birinci fasıl: Hâ (حاء) harfi sakin olup ardından gelen hê (هاء) harfinin nasıl okunacağı.¹⁴⁶

Yirminci bâb: Hâ (حاء) harfi.¹⁴⁷

Yirmi birinci bâb: Ğayn (الغين) harfi.¹⁴⁸ Birinci fasıl: Sakin ğayn (الغين) harfinden sonra harekeli şîn (الشين) harfinin gelmesi durumunda ğayn (الغين) harfinin nasıl okunacağı.¹⁴⁹

Yirmi ikinci bâb: Kâf (القاف) harfi.¹⁵⁰

Yirmi üçüncü bâb: Kêf (الكاف) harfi.¹⁵¹

Yirmi dördüncü bâb: Şîn (الشين) harfi.¹⁵²

Yirmi beşinci bâb: Cîm (الجيم) harfi.¹⁵³ Birinci fasıl: Sakin cîm (الجيم) harfinden sonra tê (التاء) harfinin gelmesi durumunda cîm (الجيم) harfinin nasıl okunacağı.¹⁵⁴ İkinci fasıl: Cîm (الجيم) harfi art arda ya da şeddeli geldiği durumda nasıl okunacağı.¹⁵⁵

Yirmi altıncı bâb: Yâ (الياء) harfi.¹⁵⁶ Birinci fasıl: Bir kelimeye iki yâ (ي) art arda geldiğinde birincisi sakin ve ondan önceki harfin harekesinin de sakin olması durumunda bu iki yâ (ي) harfinin nasıl okunacağı.¹⁵⁷ İkinci fasıl: Yâ (الياء) harfinin bir kelimeye yan yana ya da iki ayrı kelimeye art arda gelmesi durumunda nasıl okunacağı.¹⁵⁸

Yirmi yedinci bâb: Dâd (الضاد) harfi.¹⁵⁹ Birinci fasıl: Dâd (الضاد) harfinden sonra itbâk harflerinden biri gelmesi durumunda dâd (الضاد) harfinin nasıl okunacağı.¹⁶⁰ İkinci

¹⁴³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 162.

¹⁴⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 163.

¹⁴⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 164.

¹⁴⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 166.

¹⁴⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 168.

¹⁴⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169.

¹⁴⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 170.

¹⁵⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 171.

¹⁵¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 173.

¹⁵² Mekkî, *er-Ri'âye*, 175.

¹⁵³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 176.

¹⁵⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 177.

¹⁵⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 178.

¹⁵⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 179.

¹⁵⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 180.

¹⁵⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 182.

¹⁵⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 184.

¹⁶⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 185.

fasıl: Dâd (الضاد) harfi sakın gelip ardından harekeli bir tê (التاء) harfi geldiğinde dâd (الضاد) harfinin nasıl okunacağı.¹⁶¹

Yirmi sekizinci bâb: Lâm (اللام) harfi.¹⁶² Birinci fasıl: Harekesi nasıl olursa olsun, Lâm (اللام) harfinden sonra şeddeli ve ya kalın bir lâm (اللام) gelmesi (lâm-ı mufehhame) ya da itbâk harflerinden birisi gelmesi durumunda lâm (اللام) harfinin nasıl okunacağı.¹⁶³ İkinci fasıl: Art arda gelen lâm (اللام) harflerinin nasıl okunacağı.¹⁶⁴

Yirmi dokuzuncu bâb: Nûn (النون) harfi.¹⁶⁵

Otuzuncu bâb: Râ (الراء) harfi.¹⁶⁶ Birinci fasıl: İki râ (الراء) harfinin art arda gelip birinci harfin şeddeli veya şeddesiz olduğu durumda râ (الراء) harfinin nasıl okunacağı.¹⁶⁷

Otuz birinci bâb: Tâ (الطاء) harfi.¹⁶⁸

Otuz ikinci bâb: Dâl (الدال) harfi.¹⁶⁹ Birinci fasıl: İki dâl (الدال) harfinin şeddeli veya şeddesiz bir şekilde art arda gelmesi durumunda nasıl okunacağı.¹⁷⁰

Otuz üçüncü bâb: Tê (التاء) harfi.¹⁷¹ Birinci fasıl: Tê (التاء) harfinin, tâ (الطاء) ve dâl (الدال) harflerinden önce harekeli gelmesi durumunda nasıl okunacağı.¹⁷²

Otuz dördüncü bâb: Zây (الزاي) harfi.¹⁷³ Birinci fasıl: Sakın zây (الزاي) harfinden sonra dâl (الدال) ve tê (التاء) harflerinden birinin gelmesi durumunda zây (الزاي) harfinin nasıl okunacağı.¹⁷⁴

Otuz beşinci bâb: Sîn (السين) harfi.¹⁷⁵ Birinci fasıl: Sîn (السين) harfi, itbâk harflerinden önce gelmesi durumunda sîn (السين) harfinin nasıl okunacağı.¹⁷⁶ İkinci fasıl: Sîn (السين) harfi sakın olup sonrasında cîm (الجيم) harfi gelmesi durumunda sîn (السين) harfinin nasıl

¹⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 187.

¹⁶² Mekkî, *er-Ri'âye*, 188.

¹⁶³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 189.

¹⁶⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 191.

¹⁶⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 193.

¹⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 195.

¹⁶⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 196.

¹⁶⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 198.

¹⁶⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 201.

¹⁷⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 202.

¹⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 204.

¹⁷² Mekkî, *er-Ri'âye*, 206.

¹⁷³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 209.

¹⁷⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 210.

¹⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 211.

¹⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 212.

okunacağı.¹⁷⁷ Üçüncü fasıl: Ayrı iki kelimedeki harflerden sîn (السين) ve sâd (الصاد) harfleri dışındaki harflerin tümünün aynı olması durumunda sîn (السين) harfinin nasıl okunacağı.¹⁷⁸

Otuz altıncı bâb: Sâd (الصاد) harfi.¹⁷⁹ Birinci fasıl: Bazı harflerin bazı harflere bedel veya idğam olma durumu.¹⁸⁰ İkinci fasıl: Sâd (الصاد) harfi sakin olup ardından dâl (الدال) ve tâ (التاء) harfleri gelmesi durumunda sâd (الصاد) harfinin nasıl okunacağı.¹⁸¹

Otuz yedinci bâb: Zâ (الطاء) harfi.¹⁸² Birinci fasıl: Ayrı iki kelimedeki harflerden zâ (الطاء) ve zâl (الذال) harfleri dışındaki harflerin tümünün aynı olması durumunda zâ (الطاء) harfinin nasıl okunacağı.¹⁸³

Otuz sekizinci bâb: Sê (الثاء) harfi.¹⁸⁴

Otuz dokuzuncu bâb: Zâl (الذال) harfi.¹⁸⁵

Kırkıncı bâb: Fâ (الفاء) harfi.¹⁸⁶

Kırk birinci bâb: Bâ (الباء) harfi.¹⁸⁷

Kırk ikinci bâb: Mîm (الميم) harfi.¹⁸⁸ Birinci fasıl: Mîm (الميم) harfinin idğamlı veya idğamsız tekrar etmesi durumunda mîm (الميم) harfinin nasıl okunacağı.¹⁸⁹

Kırk üçüncü bâb: Vâv (الواو) harfi.¹⁹⁰ Birinci fasıl: Vâv (الواو) harfinin kelime içerisinde geldiği çeşitli durumlarda nasıl okunacağı.¹⁹¹ İkinci fasıl: Aynı ya da ayrı kelimelerde art arda gelip ilkinin şeddeli olması durumundaki vâv (الواو) harflerinin nasıl okunacağı.¹⁹²

Kırk dördüncü bâb: Ğunne (الغنة) konusu.¹⁹³

Kırk beşinci bâb: Mahreçlerin sayısıylâ alakalı ihtilaflar.¹⁹⁴

¹⁷⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 214.

¹⁷⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 214.

¹⁷⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 215.

¹⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 216.

¹⁸¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 218.

¹⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 220.

¹⁸³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 221.

¹⁸⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223.

¹⁸⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 224.

¹⁸⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 227.

¹⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 229.

¹⁸⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 232.

¹⁸⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 233.

¹⁹⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 235.

¹⁹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 236.

¹⁹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 238.

¹⁹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 240.

¹⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 243.

Kırk altıncı bâb: Şedde (مشددات) konusu.¹⁹⁵ Bu konuyu müellif üç alt bâbta incelemiştir. Birinci alt bâb: Harfin tek şeddeli şekilde geldiği çeşitli durumlarda nasıl okunacağı.¹⁹⁶ İkinci alt bâb: Art arda gelen şeddeli iki harfin nasıl okunacağı.¹⁹⁷ Üçüncü alt bâb: Art arda gelen şeddeli üç harfin nasıl okunacağı.¹⁹⁸ Birinci fasıl: Şedde konusunda söz edilen bâblarla alakalıdır.¹⁹⁹ İkinci fasıl: İdğam edilen harflerin üç kısımda incelenmesi.²⁰⁰

Kırk yedinci bâb: Şeddeli harflerde vakf.²⁰¹

Kırk sekizinci bâb: Sakin nûn'un ve tenvîn'in hükümlerinin açıklanması.²⁰² Müellif bu hükümleri altı maddede açıklamıştır.

Kırk sekizinci bâbın ardından eser, içindekiler²⁰³ kısmıyla son bulmaktadır.

¹⁹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 245.

¹⁹⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 245.

¹⁹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 247.

¹⁹⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 251.

¹⁹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 252.

²⁰⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 255.

²⁰¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 259.

²⁰² Mekkî, *er-Ri'âye*, 262.

²⁰³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 271.

2. BÖLÜM

İBNÜ'L-CEZERÎ

İkinci bölümde İbnü'l-Cezerî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri ve özellikle çalışmamızda üzerinde duracağımız *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* isimli eserini inceleyeceğiz.

2.1. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN HAYATI

İbnü'l-Cezerî, Suriye sınırları içerisinde yer alan Şam'da diğer adıyla Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî'nin doğum tarihi hicri 25 Ramazan 751, miladi 26 Kasım 1350 olarak kayıtlara geçmiştir. İbnü'l-Cezerî doğumuyla alakalı olarak eserinde, babasının kırk yıl çocuğunun olmamasından sonra hac vazifesini yaptıktan dua etmesi üzerine duasının kabul olduğu ve kendisinin bu olaydan sonra dünyaya geldiğini belirtmiştir.²⁰⁵

İbnü'l-Cezerî'nin literatürde geçen tam adı, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Cezerî'dir.²⁰⁶ İbnü'l-Cezerî'nin, Cezerî nisbesi ise dedesinin Ceziretü İbn Ömer olarak isimlendirilmesindendir. Bu nisbe dedesinin zamanında, günümüzdeki Şırnak iline bağlı Cizre ilçesinin olduğu bölgede yaşamış olmasıdır.²⁰⁷

Kıraat ve tecvid âlimi İbnü'l-Cezerî ilim öğrenmeye doğduğu şehir olan Dımaşk'te başlamıştır. Kendisinin ilk hocasının babası olan Ali b. el-Cezerî (öl. 785/1383) olduğunu zikretmiş, böylelikle babasından Kur'an-ı defalarca okuduğunu anlatmıştır.²⁰⁸ Çocukluğundan beri ilme olan merakı sebebiyle çeşitli hocalardan dersler almıştır.²⁰⁹ 764

²⁰⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557.

²⁰⁵ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-nihâye fî tabekâti'l-kurrâ*, (nşr: G. Bergstraesser, Mısır, 1932), 1/3.

²⁰⁶ Ömer Kara, *İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri*, Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021), 29-42.

²⁰⁷ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²⁰⁸ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²⁰⁹ Mustafa Özkan, *İbnü'l-Cezerî'nin İlmî Kişiliğinin Oluşmasında Bir Faktör Olarak Dönemin İlmî Geleneği*, Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021), 97-106.

yılında on üç yaşlarına geldiğinde Kur'an'ı ezberlemiş ve hafız olmuş, hıfzını tamamladıktan bir sene sonra hatimle teravih namazı kıldırmağa başlamıştır. Aynı yıl babasının da hocası olan Ebû Abdillâh Muhammed el-Habbâz'dan hafızlık icazeti almıştır.²¹⁰ İbnü'l-Cezerî, farklı ilim dallarından da nasiplenmiştir. Bu bağlamda 765 yılında İbnü'l-Buhârî'nin öğrencilerinden hadis ilmini öğrenmeye başlamıştır.²¹¹

İbnü'l-Cezerî ilim yolculuğuna devam ederken, hicri 767 yılına gelindiğinde hocaları içerisinde tecvid ilmine en haiz olan hocası Ebû İshak İbrahim'den tecvid ilmini öğrenmiş ve kıraat-ı seb'a'yı cem' usulüyle okumuştur.²¹² Hicri 768 yılında babası ile birlikte hac vazifesini yapmaya gitmiştir. Gittiği her bölgede ilim öğrenmeye gayret etmiştir. Bundan dolayı Arabistan'a gittiğinde burada bir müddet kalmış, bu süreç içerisinde, Medine'de Harem-i Şerîf İmam Hatîbî Ebû Abdullâh Muhammed b. Salih el-Medenî'den cem' usulüyle kıraat dersi almıştır. Bu bölgede bir yıl kadar kalan İbnü'l-Cezerî tekrar Şam'a dönmüştür.²¹³

769/1368 yılında ilim tahsili maksadıyla bulunduğu şehirden ayrılarak farklı ülkelere gitmiş, böylelikle alanında yetkin hocalardan çeşitli ilim alanlarında dersler almıştır. Kendisinin de ifade ettiği üzere ilim tahsil ettiği hocalarının sayısı kırkı geçmiştir.²¹⁴ İbnü'l-Cezerî çıkmış olduğu ilmî seyahat yolculuklarının ilkinin Mısır'a yapmıştır.²¹⁵ Mısır'a geldikten sonra burada eğitimine devam etmiştir. İlim öğrenme şevkinin kendisinde ne kadar yüksek olduğu, onun bu alanda genç yaşına rağmen meyve verdiğini görmekle daha da iyi anlaşılmaktadır. Çünkü daha gençlik yılları diyebileceğimiz on sekizli yaşlarda iken yazmış olduğu *et-Temhîd fî 'ilm't-Tecvîd* eseri bu kanıyı doğrulamaktadır.²¹⁶ *et-Temhîd*, İbnü'l-Cezerî'nin yazmış olduğu ilk eseri olarak da kayıtlara geçmiştir.²¹⁷

Mısır'da bir süre kalıktan sonra Dimaşk'e dönen İbnü'l-Cezerî, Emeviyye Camii Kubbetü'n-Nesr'de kıraat okutmaya başlamıştır. Böylelikle ilim öğrenmeye devam

²¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/217.

²¹¹ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd İbnü'l-Cezerî*, thk. Ahmed b. Hamud er-Ruveysi, (Beyrut, Lübnan, 2015), 130-131.

²¹² İbnü'l-Cezerî, *Cami*, 146.

²¹³ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²¹⁴ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²¹⁵ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 238.

²¹⁷ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1996), 154.

ederken elde ettiği ilmî birikimini de insanlarla paylaşmıştır.²¹⁸ Onun vermiş olduğu ilmî dersler İslam dünyasında nam salmış Fas, Tunus, Hindistan, Endülüs, Anadolu, Rum, Yemen ve Acem bölgelerinden talebeler gelerek ondan ders almışlardır.²¹⁹ Ayrıca bu dönemde kendisine farklı amirlik görevleri de verilmiştir. Örneğin Âdiliyye Medresesi kıraat şeyhliği, Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye şeyhliği gibi çeşitli unvanlarda yapmış olduğu vazifeler bu görevlere örnek olarak verilebilir.²²⁰

İbnü'l-Cezerî hicri 788 yılında Dımaşk'te inşa maliyetini kendi üstlendiği bir Daru'l-Kur'ân yaptırmıştır. Yaptırmış olduğu bu ilim yuvasında derslerine devam etmiştir. 789 yılında oğlu Ebu'l-Hayr Muhammed doğmuştur.²²¹ Hocalık vazifesine devam ederken aynı zamanda ilmî seyahatlerine de gitmektedir. Yapmış olduğu bu seyahatlere hayatının ilk yıllarında babası ile birlikte gitmiş, hayatının ileriki yıllarında ilmî yolculuklarına çocukları ile birlikte de gitmiştir. Hicri 794 yılında çocuklarıyla birlikte Mısır'a gitmişlerdir. Burada Ebû İshak el-Balebekki'den oğlu ile birlikte ders almışlardır.²²²

Müellifimiz hicri 795 yılına kadar sürdürdüğü ilmî faaliyetlerinde defalarca Mısır'a gitmiş bir dönem orada ders görmüş ve bazı dönemlerde de memleketine dönerek orada da ilim tahsiline devam etmiştir. Yapmış olduğu bu yolculuklar kimi zaman hac ibadetini yapmak ve ilim öğrenmek maksadıyla da Mekke ile Medine'ye de olmuştur. 795 yılında Kahire'de mal varlığıyla alakalı bir sorunun ortaya çıkmasından dolayı Kahire'yi terk etmiş ve İskenderiyye'ye yerleşmiş, daha sonra İskenderiyye'den Antakya'ya gitmiş ve bir süre burada kaldıktan sonra Konya'ya geçmiştir. Uğradığı bu şehirlerde de ilmî faaliyetlerine devam ederek dersler okutmuş ve Konya'dan da Bursa'ya gitmiştir.²²³ Müellifin Bursa'ya göç etmesinin dört sebebi vardır. Bunlar; Aytemiş'in tâkibâtı, Timur'dan (öl. 807/1405) korkması, Kutlubek'in onu cezalandırması ve I. Bayezid'in (öl. 805/1403) daveti olarak kaynaklarda zikredilmiştir.²²⁴

İbnü'l-Cezerî Bursa'ya gelince, Dımaşk'ta iken kendisinden ders alan öğrencisi Mümin er-Rumî'nin misafiri olmuştur. O da durumu dönemin Osmanlı padişahı Yıldırım

²¹⁸ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²¹⁹ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²²⁰ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²²¹ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²²² İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 208.

²²³ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²²⁴ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 159.

Bazezid'e bildirmiş, Sultan Bayezid, İbnü'l-Cezerî'yi davet etmiş, Bursa'da kalmasını ve burada dersler vermesini istemiştir. İbnü'l-Cezerî onun bu teklifini kabul etmiş ve bunun üzerine Sultan Bayezid, Bursa Ulu Camii yanında Daru'l-Kurra'yı yaptırmıştır. İbnü'l-Cezerî bu medresede eğitim vermeye devam etmiştir.²²⁵ Kaynaklara baktığımızda İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı topraklarına gelmesinde bizzat Sultan I. Bayezid'in davetinin olduğunu da görmekteyiz. Sultan I. Bayezid İbnü'l-Cezerrî'ye iki defa mektup yazarak kendisini Bursa'ya davet etmiştir. Sultan, İkinci davetinde İstanbul'un fethi için bir sefere çıkılacağını söylemiş İbnü'l-Cezerî bu davete icabet etmek istemiştir. Cerzerî'nin Buesa'ya gitme sebeplerine baktığımızda, bulunduğu bölgedeki yaşadığı sıkıntılar onu bunaltmış ve Osmanlı padişahlarının âlimlere gösterdiği saygıyı da bildiği için de daha fazla düşünmeden Bursa'ya gitmek üzere yola çıkmıştır.²²⁶

Bursa'da yedi yıl kadar kalan İbnü'l-Cezerî, bu süre içerisinde İstanbul muhasarası ve Niğbolu savaşına katılmış, Bursa'da bulunduğu günlerde bir yandan öğrencilerine ders verirken bir yandan da eser üretmeye devam etmiştir. Bu vesileyle bu süre içerisinde *Nihâytü'l-berare fi'zaidi ale'l-aşere, en-Neşr fi'l-Kıraati'l-aşr* eserlerini yazmış, *en-Neşr* isimli eserini *Tayyibetü'n-Neşr* olarak nazmetmiştir.²²⁷ Ayrıca İbnü'l-Cezerî'ye "Muallim-i Sultani" sıfatı verilmiş ve Sultan Bayezid'in çocukları olan Mehmed, Musa ve Mustafa'ya hocalık yapmıştır.²²⁸

Hicri 805 yılında Bayezid ile Timur arasında meydana gelen Ankara Savaşında, İbnü'l-Cezerî Osmanlı ordusu saflarında savaşa katılmıştır. Bayezid'in yenilgiye uğradığı bu savaşta²²⁹ İbnü'l-Cezerî ormanlık bölgeye kaçıp saklansa da Timur'un emri üzerine oğulları tarafından bulunup onun huzuruna getirilmiştir. Timur, İbnü'l-Cezerî'ye hürmet etmiş ve gittiği bölgelere onu da götürmüş ve ilmi faaliyetlerde bulunmasını istemiştir.²³⁰ Cezerî, Timur'un ölümünden sonra bir süre daha Semerkant'ta kalmış, Timur'un torununun döneminde buradan ayrılmış, Buhara ve ardından Herat'a gitmiştir. Daha sonra

²²⁵ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²²⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 161-164.

²²⁷ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²²⁸ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²²⁹ Halil İnalcık, "Bayezid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/231-234, Mustafa Cezar, "Bayezid", *Mufasssal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 1/200-201.

²³⁰ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

Maveraünnehir bölgesinin çeşitli illerine giderek eğitim vermeye devam etmiştir. Bu bölgedeki bulunduğu yıllar içerisinde *Camîu'l-Esânîd* eserini yazmıştır.²³¹

İbnü'l-Cezerî, on beş yılı aşkın bir süre Maverâünnehir bölgesinde ilim öğretmeye devam ettikten sonra Hicaz bölgesine giderek derslerine devam etmiş ve bir Hac vazifesi daha ifa etmiştir. Daha sonra Hicaz bölgesinden ayrılmış, Dımaşk, Kahire ve Yemen'de ders okutmaya devam etmiştir. Hicri 828 yılında beşinci defa Hac ibadetini yapmak üzere Mekke'ye gitmiş, sonraki sene Kahire'ye oradan Dımaşk ve Basra'ya uğrayarak Şiraz şehrine gitmiştir. Bu şehirde birkaç yıl yaşadktan sonra hicri 5 Rebûlevvel 833, miladi 2 Aralık 1429 yılında ilme adanmış bir ömrün ardından Şiraz Sakulisakâfiyyin'de bulunan hânesinde vefat etmiş ve kendi yaptırmış olduğu Daru'l-Kur'an'a defnedilmiştir.²³²

2.1.1. İbnü'l-Cezerî'nin İlmî Şahsiyeti

Çeşitli ilim dallarında ilim tahsil eden ve elde ettiği bu ilimleri öğrencilerine aktaran İbnü'l-Cezerî'nin uzmanlaştığı alanlarda birisi de kıraat ve tecvid ilmidir. Bu bağlamda, on sekizli yaşlarda olduğu sırada Zahirîye Medresesi'nde tamamlamış olduğu *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvîd* eseri bu kanıyı doğrulamaktadır.²³³ Seksen yılı aşan ömrünün neredeyse tamamını ilim yolunda sarf etmiştir. Mısır, Dımaşk ve Hicaz bölgesinde değerli hocalardan dersler almıştır. Onun kendini ilme verme hevesi kısa zaman içerisinde gençlik yaşlarında öğrenci yetiştirmesine vesile olmuştur.

İlmi seyahatler için uğradığı bölgelerde onun ilminden istifade etmek isteyenler onun etrafında toplanmışlardır. O da vaktini boşa geçirmemiş kendisinden ilim talep edenlere dersler vermiştir.²³⁴ Müellifimiz ilim için gittiği beldelerde çok sevilmiş ve hürmet görmüştür. Ders vermek için hayatının ilerleyen yıllarında tekrar Yemen'e dönüğünde oradaki halk o kadar sevinmiş ki tabiri caizse bir evladın babasını kaybettikten sonra bulduğunda nasıl seviniyorsa işte Yemen halkı da İbnü'l-Cezerî'yi tekrar gördüklerinde öyle sevinmişlerdir.²³⁵ Çünkü Kur'an okumayı ehil kimselerden öğrenmek Hz. Pergamber'in (s.a.s.) tavsiyesidir. O (s.a.s.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur.

²³¹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²³² Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²³³ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/217.

²³⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 177.

“Kur’an’ı şu dört kimseden alınız; Abdullah İbn Mes‘ud’dan, Sâlim’den, Mu‘âz İbn Cebel’den ve Ubeyy İbn K‘ab’dan.”²³⁶

İbnü'l-Cezerî'nin ilim tahsil ederken üzerinde hassasiyetle durduğu meselelerden biri de isnad konusudur.²³⁷ İsnadı dini bir vecibe olarak anlamış ve bu sebeple *Câmiu'l-Esânîd* eserini kaleme almıştır. Eserinde isnadın önemine vurgu yapmış, kendisinin ders aldığı kırktan fazla hocasının biyografisini ve isnadlarını yazmıştır.²³⁸

Kıraat alanında uzman olan İbnü'l-Cezerî, kıraatlerin cem metoduyla öğrenileceğini aktarmıştır. O, on kıraatin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) el-Ahrufu's-Seb'a²³⁹ hadisinde geçen yedi harften biri ya da bu harflerden birinin cüzü olduğu görüşünü savunmaktadır.²⁴⁰ Ayrıca İbnü'l-Cezerî kıraat tarihiyle de ilgilenmiştir. Bu alanda yazmış olduğu *Nihâtetü'l-Dırayat ve Ğâyetü'n-Nihâye* gibi eserlerde incelemiş olduğu dört bin kadar kurrâ onun kıraat tarihi alanında etkili olduğunu göstermektedir.²⁴¹

İbnü'l-Cezerî'nin ilgilenmiş olduğu ilim alanları kıraat ve tecvid ile sınırlı değildir. Bu ilimlerin yanında tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, siyer, tarih ve dil gibi, İslamî ilimlerin neredeyse tümünü kapsayacak kadar farklı ilim dalında eğitim almış, dersler vermiş ve bu alanlarla alakalı eserler yazmıştır.²⁴² Ayrıca ilme verdiği değer kendinden asırlar sonra yaşayan insanlara kılavuz olmuş, bu sebeple İbnü'l-Cezerî'nin mirası üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²⁴³

2.2. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN HOCALARI

İbnü'l-Cezerî'nin ilim hayatına baktığımızda farklı bölgelerde bulunduğu ve bu ilmi seyahatlerde onlarca hocadan ders aldığı görülmektedir. Kendi yazmış olduğu

²³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988), “Peygamber’in Sahâbîlerinden Meşhûr Olan Kur’ân Üstâdları Bâbı”, 20.

²³⁷ Muhammed İsa Yüksek, *Mütevâtir Nakilden Sahih Senede Bir İspat Nazariyesi*, Uluslararası İbnül Cezerî Sempozyumu (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021), 589-614, Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: OTTO Yayınları, 2022), 88.

²³⁸ Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20/551-557.

²³⁹ İsmâil Karaçam, *Kur’ân-ı Ker’im’in Nüzûlü ve Kırâati* (İstanbul: Nedve Yayınları, 1974), 40.

²⁴⁰ Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20/551-557.

²⁴¹ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²⁴² Adem Yerinde – Büşra Özdemir, “İbnu'l-Cezerî ve Dileliği”, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*/37 (2020), 157-187.

²⁴³ Yakup Yüksel, *Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-2018) İbnü'l-Cezerî Hakkında Yapılan İlmî Çalışmalar: Tespit ve Tahliller*, Uluslararası İbnül Cezerî Sempozyumu (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021), 867-900.

Câmiu'l Esânîd isimli eserinde, öğrencisi İbn İftihar'dan bahsetmiş²⁴⁴ ve öğrencisinin talebi üzerine eserinde ders aldığı hocalarını zikretmiştir.²⁴⁵ İbnü'l-Cezerî çeşitli ilim alanlarında eğitim almıştır. Kendisinin bu süreçte kırk kadar hocadan istifade ettiği görülmektedir.²⁴⁶ İbnü'l-Cezerî'nin hocalarından bazılarını şu şekilde örnek olarak verebiliriz.

2.2.1. Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî

Ali b. el-Cezerî, İbnü'l-Cezerî'nin babasıdır. İlk ilim tahsilini babasından almıştır. Kur'an'ı kendisinden defalarca okuduğunu ve ilmi yolculuklara birlikte çıktığını aktarır.²⁴⁷ Ayrıca babasından şehit olarak bahseder. Ali b. el-Cezerî 785/1383 tarihinde vefat etmiştir.²⁴⁸

2.2.2. Ebu'l Hasan Ali b. Abdurrahman el-Kudsî

İbnü'l-Cezerî'nin ilk hocalarındandır. Kur'an hatmini bu hocasında tamamlamıştır. el-Kudsî 764/1362 tarihinde vefat etmiştir.²⁴⁹

2.2.3. Ebu Ali el Hasan b Abdullah el-Mukri es-Surucî

es-Surucî, İbnü'l-Cezerî'nin babasına da hocalık yapmış birisidir. Kendisinden Ebu Amr kıraati ile çeşitli kıraat usullerini okuyarak, ıstılah ve rumuzları öğrenmiştir. Bu hocasından üç yıl kadar ders aldığı sürede Şâtıbî'nin *Hırzu'l Emami* isimli eserinin neredeyse hepsini ezberlemiştir.²⁵⁰

2.2.4. Ebu Abdillâh Muhammed el-Habaz el-Ensari

İbnü'l-Cezerî on üç yaşındayken hafızlığını tamamlamıştır. Bu yaşına rağmen hafızlığının sağlam olmasından dolayı hatimle teravîh namazı kıldırmağa başlamıştır. Hicri 765 yılında babasının da hocası olan el-Habbaz el-Ensari'den hafızlık icâzetini almıştır.²⁵¹

²⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 18.

²⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 113-117.

²⁴⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 181.

²⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 127.

²⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 113.

²⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 129.

²⁵⁰ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâye*, 2/217.

2.2.5. Şihabuddin Ahmed b. İbrahim İbn Tahhan

İbnü'l-Cezerî, İbn Tahhan'dan²⁵² İbn Âmir ve Âsım kıraatlerini okumuş, İbn Âmir ve Kisâi kıraatlerini ise cem usulüyle okumuş, el-Ehvezî'nin el-Veciz'ini takrir etmiştir. Hocasından tecvid ilminin ve yazmanın inceliklerini de öğrenerek icâzet almıştır. İbn Tahhan 782/1380 yılında vefat etmiştir.²⁵³

2.3. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN TALEBELERİ

İbnü'l-Cezerî'nin küçük yaşlardan itibaren ilk önce babasından almaya başladığı ilim yolculuğunda, azmi sayesinde kısa sürede yükselmiş ve talebelerine ders verecek konuma gelmiştir. Bu bağlamda çeşitli beldelere giderek hocalarından ders alırken aynı zamanda öğrenci yetiştirmeye de başlamıştır. İbnü'l-Cezerî'nin altı oğlu ve dört kızı olmak üzere on çocuğu dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda çocuklarının da kendisinden ders aldığı görülmektedir.²⁵⁴

Dımaşk'ta eğitim vermek için bir Dârulkur'ân yaptırdıktan sonra burada birçok öğrenciye kıraat-ı aşere okutmuştur. Burada kendisinden eğitim alan öğrencilerinin bazılarının isimlerini sıralayacak olursak; Ebu'l-Feth Muhammed el-Cezerî.²⁵⁵ Ebu'l-Hayr Muhammed el-Cezerî.²⁵⁶ Ebû Bekir Ahmed el-Cezerî.²⁵⁷ Ebû Bekir b. Ahmed b. Musabbih el-Hamevî, Necîbüddin Abdullah b. Kutb el-Beyhakî, Mahmûd b. Hüseyin b. Süleyman eş-Şîrâzî, Ahmed b. Mahmûd b. Ahmed el-Hicâzî gibi isimler bu talebelere bazılarındır.²⁵⁸ Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî de İbnü'l-Cezerî'nin Dımaşk'ta eğitim aldığı öğrencilerindendir. Fakat onun farklı bir özelliği vardır. İbnü'l-Cezerî'den Sultan Bayezid'e bahsetmiş ve onun Bursa'ya gelmesini sağlayarak Osmanlı topraklarında kıraat ilminin yayılmasına vesile olmuştur.²⁵⁹

²⁵² Tayyar Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/227-228.

²⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l Esânîd*, 149-150.

²⁵⁴ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²⁵⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 193.

²⁵⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 193.

²⁵⁷ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 193.

²⁵⁸ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-557.

²⁵⁹ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

Sultan Bayezid'in üç oğlu olan Musa, Mehmed ve Mustafa da İbnü'l-Cezerî'nin öğrencileri arasında zikredilir. İbnü'l-Cezerî'nin Maveraünnehir bölgesinde bulunduğu yıllarda yetiştirdiği Heratlı İbn İftihar ise onun öne çıkan öğrencileri arasında sayılır.²⁶⁰

2.4. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ESERLERİ

İbnü'l-Cezerî yaşamış olduğu seksen yılı aşkın ömrünü Allah'ın rızası, ilim öğrenme ve öğretme sevgisiyle geçirmiştir. Yapmış olduğu seyahatler de hep bu amaç için olmuştur. Bu bağlamda I. Bayezid'in onu Osmanlı topraklarına davet ettiğinde, geliş maksatlarından birisinin ilim öğretmek olduğunu söylemesi onun ilim sevdalısı bir şahsiyet olduğunu kanıtlamaktadır.²⁶¹ İbnü'l-Cezerî azmi sayesinde birçok alanda uzmanlık seviyesine varacak derecede bilgi birikimine sahip olmuştur ve yüz kadar eser ortaya çıkarmıştır.²⁶²

2.4.1. İbnü'l-Cezerî'nin Yazmış Olduğu Eserlerin Alanları

- *Kıraat Alanında Eserler
- *Tecvid Alanında Eserler
- *Tefsir Alanında Eserler
- *Hadis ve Hadis Usulü Alanında Eserler
- *Fıkıh Alanında Eserler
- *Akâid Alanında Eserler
- *Kelâm Alanında Eserler
- *Siyer Alanında Eserler
- *Tarih Alanında Eserler
- *Terâcim Alanında Eserler
- *Siyaset Bilimi Alanında Eserler
- *Edebiyat Alanında Eserler
- *Dil Alanında Eserler
- *Tıp Alanında Eserler
- *Astronomi Alanında Eserler

²⁶⁰ Kara, *İbnü'l-Cezerî*, 29-42.

²⁶¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 161.

²⁶² Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 201-203.

*Tasavvuf Alanında Eserler

İbnü'l-Cezerî'nin yazmış olduğu yüze yakın eseri²⁶³ İslam ilimleri yönünden önemli kabul edilen alanlardadır. Onun eserleri insanlara faydalı olması açısından nesilden nesile aktarılmıştır.

2.4.2. İbnü'l-Cezerî'nin Ulûmu'l-Kurân Alanında Yazmış Olduğu Eserler

Yaptığımız çalışma tecvid ve kıraat ilmi ile alakadar olduğundan, İbnü'l-Cezerî'nin bu alanlar üzerine yazmış olduğu kitapların isimlerini aktarmak istedik.²⁶⁴ Müellifin tecvid ve kıraat ilmini de içine alan Ulûmu'l-Kurân üzerine yazmış olduğu eserlerin isimleri ise şöyledir:

- 1- *el-Beyân fî hatt-ı 'Osmân*
- 2- *el-Beyân li muteşâbihi 'l-Kurân*
- 3- *Beyânu muteşâbihi 'l-Kurân bi mâ nezele 'l-murîdu fî zilâlihî hayrân*
- 4- *Câmiu 'l-esânîd fî 'l-kırâ'ât*
- 5- *Düurratu 'l-mudîe*
- 6- *Fedâilu 'l-Kur'ân*
- 7- *el-Fevâ'idu 'l-mucmea fî zevâidi 'l-kütübi 'l-erbea*
- 8- *Ğâyetu 'l-mehâra fî ziyâdeti ale 'l-Aşera*
- 9- *Hâşiyetu ale 'l-îdâhi fî 'l-meâni ve 'l-beyân li 'l-Kazvîni*
- 10- *Hidâyetu 'l-mehera fî tetimmeti Kırâ'âti 'l-Aşera*
- 11- *Hidâyetu 'l-mehera fî zikri 'l-eimmeti 'l-aşerati 'l-muştehera*
- 12- *Ikdu's-semîn fî erbeîne mesâili 'l-muşkile fî 'l-kırâ'ât*
- 13- *İ'ânetu 'l-mehera fî z-ziyâdeti ale 'l-aşera*
- 14- *el-İhtidâu ilâ earifeti 'l-vakfi ve 'l-ibtidâ*
- 15- *el-İ'lâm fî ahkâni 'l-idğâm*
- 16- *İthâfu 'l-mehera fî tetimmeti 'l-aşera*
- 17- *Kifâyetu 'l-elmeî*
- 18- *el-Mebsût fî 'l-kırâ'ât*
- 19- *el-Mukaddime*

²⁶³ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 201-238.

²⁶⁴ Ğanim Kaddûrî Hamed, *İbnü'l-Cezerî'nin Tecvid İlmine Dair Çalışmaları*, Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021), 115-154.

- 20- *Muncidu'l-mukri'în*
 21- *Nazmu'l-hidâye fî tetimmeti'l-aşera*
 22- *en-Neşru fî'l-kırâ'âti'l-aşr*
 23- *Nihâyetu'd-dirâyât fî esmâi ricâli'l-kırâ'ât*
 24- *Risâle fî'l-vakfi ale'l-hemzeti li Hamze ve Hişâm*
 25- *Şerhu Minhâci'l-kâsidîn*
 26- *Tayyibetu'n-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-Aşr*
 27- *Teahbîru't-Teysîr fî'l-Kırâ'âti'l-Aşr*
 28- *Teakrîbu'n-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-Aşr*
 29- *et-Teakyâd fî'l-hulfi beyne's-Şâtibiyyeti ve't-Tecrîd*
 30- *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*
 31- *et-Tevcîhât alâ usûli'l-kırâ'ât*
 32- *et-Tizkâr fî rivâyeti Ebân b. Yezîd el-Attâr*
 33- *Tuhfetu'l-ihvân fî'l-hulfi beyne's-Şâtibiyyeti ve'l-Unvân*
 34- *ez-Zarâif fî resmi'l-mesâhif*

İbnü'l-Cezerî'nin yazmış olduğu eserlerin tümünün isimleri ve eserlerin içeriği hakkında geniş bilgi için kaynaklara bakılabilir.²⁶⁵

2.5. İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ET-TEMHÎD İSİMLİ ESERİ

2.5.1. Eserin Tanıtımı

İbnü'l-Cezerî'nin, yukarıda da zikrettiğimiz üzere tecvid ilmi üzerine yazmış olduğu çeşitli eserler vardır. Çalışmamızda bu önemli eserlerden biri olan *et-Temhîd*'i ele aldık. Eserin tam olarak adı; “*et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*” olarak verilmiştir.²⁶⁶ Müellif eseri hicri 769 yılında yazdığını belirtmiştir.²⁶⁷ Eseri yazdığında henüz on yedi yaşında olması onun bu genç yaşına rağmen ilim alanında ne kadar yol kat ettiğini göstermektedir. *et-Temhîd*'i yazma sebebini, o çağda yaşayan insanların Kur'an okurken yaptıkları hataları gördüğünü ve böyle bir eserin Müslümanlar için ihtiyaç olduğunu şu sözlerle dile getirir; “*Günümüzdeki okuyuculardan yeni başlayanlar ve okumada maharetli olanların*

²⁶⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 201-238.

²⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 53.

²⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 238.

durumlarına bakıldığında Kur'an'ın tecvidinin telaffuzundan ğafil olduklarını ve saf/temiz bir okuyuştan uzak olduklarına şahit olunca böyle muhtasar bir eser yazmayı gerekli gördüm."²⁶⁸

İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd* isimli eserini yazma önemine binaen²⁶⁹ önce *et-Tevcîhât* isimli bir eseri yazmaya başladığını fakat *et-Temhîd* isimli eserin daha önce yazılması gerektiğini dile getirmiştir.²⁷⁰ Eser; mukaddime kısmı, on bâb, bu bâbların altında fasıllar ve alt başlıklardan oluşmaktadır.

2.5.2. Eserin İçeriği

İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd* isimli eserine Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) salât ve selam ederek başlamıştır.²⁷¹ Ardından Müzzemmil suresinin dördüncü ayetini zikretmiş (وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) ve Hz. Ali'ye bu ayetin manası nedir diye sorulduğunda onun vermiş olduğu "*tertil, harflerin tecvidini yaparak okumak ve durakları bilmektir*" cevabını aktarmıştır.²⁷² Ardından bu eseri yazmanın gerekliliği hususunda açıklamalar yapmıştır.²⁷³ Sözlerine böyle bir kitabın Kur'an okuyucularının ihtiyaçlarının olduğunu söyleyerek devam etmiştir. Müellifimiz kitabının isminin "*et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvîd*" yani Türkçe karşılığı olarak "*Tecvid İlmine Giriş*" olduğunu belirtmiştir.²⁷⁴

Eser, bu giriş kısmından sonra bâblar, fasıllar ve alt başlıklar şeklinde devam etmektedir. Bu başlıkları şöyle sıralayabiliriz.

Birinci bâb: Bu zamandaki kurrallar ve onların kıraatleri hakkında. Müellif birinci bâbtan sonra beş başlık halinde Kur'an okuyucularının bidat olarak ortaya çıkardıkları hususları aktarmıştır. Bunlar; Bir: Terkîs.²⁷⁵ İki: Ter'îd.²⁷⁶ Üç: Tatrîb.²⁷⁷ Dört: Tehzîn.²⁷⁸ Beş: Bir kaç kişinin bir araya toplanıp birlikte okumaları.²⁷⁹ Birinci fasıl: Tehzîbü'l-Elfâz

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 52.

²⁶⁹ Aydın Kudat, *et-Temhîd Fi Ulumi't-Tecvid Niçin Yazıldı? İbnü'l-Cezerî Üzerine Bir Niyet Okuması Başlıklı Tebliğin Müzakeresi*, Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021), 855-866.

²⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 234.

²⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 51.

²⁷² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 52.

²⁷³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 52.

²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 53.

²⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

²⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

²⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

²⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

²⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

ve Takvîmü'l-Lisân. Lafızların düzeltilmesi ve dilin düzeltilmesi, terbiye edilmesinin faydalarını ve sonuçlarını açıklamıştır.²⁸⁰

İkinci bâb: Tecvidin anlamı ve içerdiği bölümler.²⁸¹ Birinci fasıl: Tecvîd, tahkîk ve tertîl hakkında.²⁸² İkinci fasıl: Müzzemmil suresi dördüncü ayetin (Kur'ân'ı tertîl üzere oku) anlamı hakkında.²⁸³ Üçüncü fasıl: Tahkîk ve tertîl kavramları arasındaki fark.²⁸⁴ Dördüncü fasıl: Kur'ân tilavetinin nasıl olacağı hakkında.²⁸⁵ Beşinci fasıl: Kıraat imamlarının Kur'ân'ı okumaları hakkında.²⁸⁶

Üçüncü bâb: Kıraat imamlarının ihtilafları sahasında farklı okuma usulleri.²⁸⁷ Birinci fasıl: Müellifimiz burada kıraatlerle alakalı terimleri ele alarak onların açıklamalarını yapmıştır. Bu terimleri başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz: Besmele, tesmiye, med, met, lîn, kasr, i'tibâr, temkîn, işba', idğâm, izhâr, beyân, ihfâ, kalb, teshîl, tahfîf, teşdîd, teskîl, tetmîm, nakil, tahkîk, feth, feğr, irsâl, imâle, tağlîz, terkîk, revm, işmâm, ihtilâs.²⁸⁸

Dördüncü bâb: Lahn'ın manası ve kısımları hakkında.²⁸⁹ Birinci fasıl: Lahn'ın lugat manasının açıklanması.²⁹⁰ İkinci fasıl: Lahn'ın hakiki ve örfî durumu hakkında.²⁹¹

Beşinci bâb: Vasil ve kat'ı hemzelerini okuma hakkında.²⁹² Birinci fasıl: Fiillerin başına gelen hemzeleri okuma hakkında.²⁹³ Bu fasıl altı kısımdan oluşmaktadır. Bunların açıklamaları ileride verilecektir. İkinci fasıl: İsimlerin başına gelen hemzeleri okuma hakkında.²⁹⁴ Bu fasıl dört kısımdan oluşmaktadır. Bu fasılların açıklamalarına ileride değinilecektir.

²⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 57-58.

²⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59.

²⁸² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59-60.

²⁸³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 60-61.

²⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 61-62.

²⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 62-63.

²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 63-65.

²⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 67.

²⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 67-73.

²⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 75.

²⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 75-76.

²⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 76-78.

²⁹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 79.

²⁹³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 79-86.

²⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 86-87.

Altıncı bâb: Harfler ve harekelerin telaffuzu hakkında.²⁹⁵ Birinci fasıl: Harfler ve harekeler okunurken hangisinin önce zikredildiği hakkında.²⁹⁶ İkinci fasıl: İnsanların med, lîn ve harekeler hakkındaki ihtilafları.²⁹⁷

Yedinci bâb: Harflerin sıfatları ve illetleri hakkında.²⁹⁸ Birinci fasıl: Harflerin lakapları hakkında. İbnü'l-Cezerî bu bölümü on kısma ayırmıştır. Bunlar; Halkıyye, leheviyye, şecriyye, eseliyye, net'ıyye, liseviyye, zelkiyye, şefehiyye, cevfiyye ve hevâiyye.²⁹⁹ Saydığımız bu kavramların açıklamaları ileride verilecektir. İkinci fasıl: Harflerin sıfatları ve illetleri hakkında. Müellifimiz harflerin sıfatlarını otuz dört başlık halinde ele almıştır. Bunlar; Mehmûse, mechûre, şedîde, rihve, zevâid, müzebzebe, asliyye, itbâk, münfetiha, isti'lâ, müstefile, safîr, kalkale, ibdâl, med ve lîn, lîn, hevâiyye, hafiyye, 'illet, tefhîm, imâle, müşrabe, mükerrer, ğunne, inhirâf, cersî, müstetîl, mütefeşşî, musmete, muzleka, sutm, mehtûf, râci', muttasıl.³⁰⁰ Bu kavramların açıklamalarına mukâyese bölümünde değinilecektir. İbnü'l-Cezerî harflerin sıfatlarını saydıktan sonra bir alt başlıkta kelimenin oluşumunun nasıl olacağından bahseder.³⁰¹ Üçüncü fasıl: Dillerde ortak olarak kullanılan ve sadece bazı dillere mahsus olan harfler.³⁰²

Sekizinci bâb: Harflerin çıkış yerleri ve her harfin ayrı ayrı incelenmesi hakkında.³⁰³ Harflerin çıkış yerlerinin sayısı ve bunların incelenmesi hakkında.³⁰⁴ İkinci fasıl: Her harfin tecvid açısından incelenmesi.³⁰⁵

Dokuzuncu bâb: Sakin nûn ve Tenvîn'in hükümleri, med ve kasr.³⁰⁶ Birinci fasıl: Sakin nûn ve Tenvîn'in hükümleri.³⁰⁷ Bu bölüm beş kısımdan oluşmaktadır. Müellifimiz bu başlıktan sonra bâb başlığı altında med ve kasr konusunu incelemiştir.³⁰⁸

²⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89.

²⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90-92.

²⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92-94.

²⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95.

²⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95-96.

³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97-110.

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 110.

³⁰² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 111.

³⁰³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113.

³⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113-114.

³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 115-163.

³⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 165.

³⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 165-171.

³⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 173-176.

Onuncu bâb: Vakf ve ibtidâ hakkında.³⁰⁹ Birinci fasıl: Vakf-ı tâm.³¹⁰ İkinci fasıl: Vakf-ı kâfi.³¹¹ Üçüncü fasıl: Vakf-ı hasen.³¹² Dördüncü fasıl: Vakf-ı kabîh.³¹³ İbnü'l-Cezerî bu bölümden sonra vakf ve ibtidâ konusunu edatları inceleyerek devam eder. Bu edatlar başlıklar halinde şöyle sıralanmıştır; kellâ (كلا), belâ (بلى), belâ (بلى) ve ne'am (نعم) arasındaki fark, lâ (لا), sümme (ثم), em (أم), bel (بل), hattâ (حتى)'dır.³¹⁴

İbnü'l-Cezerî eserinde onuncu bâbtan sonra başlıklar halinde çeşitli konular hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuları şöyle sıralayabiliriz: Şeddeli harflerin okunuşları ve dereceleri hakkında.³¹⁵ Şeddeli harfler üzerinde vakf hakkında.³¹⁶ Kur'an'ı Kerim'de dâd (ض) harfini zâ (ظ) harfinden ayırt etmeyi bilmek hakkında.³¹⁷ Bu başlıklardan sonra eser, içindekiler³¹⁸ kısmıyla son bulmaktadır.

³⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 177.

³¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 179-183.

³¹¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 183-185.

³¹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 186-187.

³¹³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 187-189.

³¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 189-215.

³¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 215-220.

³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 220-221.

³¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 223-238.

³¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 239.

3. BÖLÜM

MEKKÎ'NİN ER-RÎÂYE İSİMLİ ESERİ İLE İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN ET-TEMHÎD İSİMLİ ESERİNİN TECVİD KAVRAMLARI AÇISINDAN MUKÂYESESİ

Çalışmamızın bu bölümünde, *er-Riâye* ile *et-Temhid* adlı eserlerin tecvid kavramları açısından incelenmesi ve müelliflerin bu konular hakkında söylediklerinin mukâyesesi yapılacaktır. Yapılan mukâyesede Mekkî'nin Cezerî'den daha önce yaşaması sebebiyle konuyla alakalı olarak, Mekkî'nin görüşü varsa önce onun görüşüne ardından Cezerî'nin görüşüne yer verdik. Mekkî ve Cezerî'nin yapmış olduğu açıklamalardan sonra iki müellifin görüşleri arasında mukâyese yaptık.

3.1. ESERLERİN YAZILMA SEBEPLERİ

Mekkî b. Ebî Tâlib *er-Riâye* isimli eserinde, ilmi yolculuklar için Doğu'ya ve Batı'ya gittiğini, burada karşılaştığı okuyucuların hatalarını tespit ettiğini dile getirmiştir. Onların okuyuşlarında hataya meylettiklerinin farkına varmış, dolayısıyla böyle bir eserin yazılmasını gerekli görmüştür.³¹⁹ Eseri yazarken kıraat imamlarının ihtilaf etmediği konuları ele alarak çalışmasını sürdüreceğini aktarmıştır.³²⁰

Mekkî, eseri yazmaya 390/999 yılında karar vermiş olmasına rağmen bir yardımcı bulamadığından ertelediğini söylemiştir. Otuz yıl aradan sonra Allah'ın verdiği bir güç ile eseri yazmaya başlamış ve tamamlamıştır.³²¹ Kitabı “*er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi*’-tilâve bi ‘ilmi merâtibi’l-hurûf ve mehâriciha ve sıfâtihâ ve elkâbihâ” olarak isimlendirmiştir.³²² Kitabın isminin Türkçe karşılığı şöyledir; “Okumanın güzel yapılmasına ve tilâvet lafzının tam olarak gerçekleştirilmesine özen göstererek harflerin derecelerini, çıkış yerlerini, sıfatlarını ve lakaplarını bilmektir.”

Müellifimiz eserin yazma sebebini açıklarken, kendisinden önceki âlimlerin, harflerin mahreçlerini sıfatlarını dile getirerek ve tecvid kaidelerini açıklarken, Kur'an-ı

³¹⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 170.

³²⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 52.

³²¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 52.

³²² Mekkî, *er-Ri'âye*, 53.

Kerim ayetlerinden örnekler getiren bir eseri kaleme aldıklarını bilmediğini söylemiştir.³²³

Bu eser sayesinde kelimelerin telaffuzlarını en iyi şekilde yapmalarına, her harfe hakkını vererek en doğru yerden çıkarmalarına yardımcı olarak asırlar geçse de eserin Kur'an okuyucularına faydalı olacağını aktarmıştır.³²⁴ Yapmış olduğu bu çalışma ile Kur'an okuyucularının lahn ve hatalardan uzak olarak tecvid kaidelerini tam manasıyla öğrenerek yetenekli bir okuyucu olacaklarını bildirmiştir.³²⁵

Müellifimizin bu eseri yazmasının amacının, Kur'an-ı Kerim'i doğru okumak isteyenlere bir rehber niteliğinde olacağını görmekteyiz. Eserin tecvid konularını açıklayıcı bir dille ortaya koyması, okuyucuya hatalardan uzaklaşarak doğru telaffuz yollarını açmış olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd* isimli eserini yazma sebebini ise şöyle açıklayabiliriz. Cezerî eserinde zamanın kurrâlarına dikkat çekmiştir. Kendi zamanında yeni yetişen Kur'an okuyucular ki buna hafızlık yapan talebeler de denilebilir ve öğretici vasfında olan kurrâların okuyuşlarında hatalar olduğunu gözlemlemiştir. Bu okuyucuların, Kur'an-ı okurken özellikle tecvid kuralları, Kur'an'ın saf ve temiz bir şekilde okunmasından uzak olduğunu ve bunun yanı sıra farklı hususlarda hatalar yaptıklarını gözlemlemiş ve buna bir çare bulunmasını gerekli görmüştür.³²⁶

Cezerî, okuyucuların yapmış oldukları bu hatalardan kurtulmak ve Kur'an-ı daha doğru bir şekilde okumak için onlara yol gösterici olarak *et-Temhîd* eserini yazmaya karar vermiştir. Bu amaçla Kur'an telaffuzunu hatadan arındırarak tecvid kurallarına uygun, okumaya niyetlenenlerin umuduna yardım eden, bu işte yetenekli olmak isteyenlerin amacını karşılayarak doğru bir şekilde okumalarına yardımcı olacağını açıklamıştır.³²⁷ Ayrıca müellifimiz zamanındaki kurrâlarda gördüğü hataları sıralamış ve bu hatalı okuyuşları düzeltmeleri için gerekli açıklamaları yapmıştır.³²⁸

Cezerî eserinin yazma sebebini şu ifadelerle de belirtmiştir. Zamanının kârilerini değerlendirirken gördüğü eksiklikleri dile getirmiş, Kur'an okuyucular için böyle bir eserin gerekliliğini sezmiş ve yazacağı eserin muhtevasını da bu bağlamda oluşturmuştur.

³²³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 52.

³²⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 51.

³²⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 53.

³²⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 52.

³²⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 52.

³²⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

Eserin, Kur'an-ı Kerim'i okuyan ve okutan kimselerin bilmesi gereken incelikleri içeren bir kitap olduğunu, bu tür konulara başka bir kimsenin değinmediğini belirtmiş, bu sebeple de böyle bir eserin kaleme alınması gerektiğini vurgulamıştır.³²⁹ Hatta *et-Temhîd*'in yazılmasının ne kadar önemli olduğunu şöyle açıklamıştır. Cezerî, *et-Temhîd*'i yazmaya karar verdiği sırada *et-Tevcîhât* adlı bir eseri yazmaya devam ettiğini, fakat *et-Temhîd*'in yazılmasının daha elzem olduğunu sezerek *et-Tevcîhât* isimli eserini yazmayı bırakıp, *et-Temhîd*'i yazmaya yönelmiştir.³³⁰ Cezerî, tecvid ilmindeki eksikliği gidermek maksadıyla kaleme aldığı eserini “*et-Temhîd fî ‘ilmi’t-tecvîd*” olarak isimlendirmiştir. Eserin isminin Türkçe karşılığı, “*tecvid ilmine giriş*” olarak söylenebilir.

Eserlerin yazılma sebebinin açıklamalarına baktığımızda hem Mekkî hem de Cezerî'nin yaşadığı dönemlerde karşılaşmış oldukları sorunları gördükleri, bu bağlamda kurrâların okuyuşlarını düzeltmeleri gerektiğini dile getirmişlerdir. İki müellifimiz de kendi zamanlarındaki durumun önemini ortaya koyarak bu eserlerin yazılmalarını gerekli görmüşlerdir.

3.2. ZAMANIN KURRALARI VE ONLARA YAPILAN UYARILAR

Çalışmamızın bu bölümünde, müelliflerimizin eserlerinde zikrettiği, zamanın Kur'an okuyucularının tecvid kurallarını uygularken yaptıkları hatalara, bu hataların neler olduklarına, Kur'an okuyucularına bu bağlamda yöneltilen eleştirileri ve tavsiyeleri ele aldık.

Mekkî eserinin girişinde *er-Ri'âye* kitabını yazma sebeplerinden bahsetmiş, daha sonra başlıklar halinde çeşitli konularda tavsiyelerde bulunmuştur. Bu başlıklar şunlardır: Kur'ân'ın faziletleri ve Kur'ân'a rağbet edenlerin, okuyanların fazileti.³³¹ Kur'ân ehlinin riyâ ve benzeri hallere ihtiyatlı davranması.³³² Kur'ân ehli için gerekli olan hususlar.³³³ Kur'ân'a ve hizmetkârlarına saygılı olmak.³³⁴ Kurân talebesinin edebi ve Kurân'da bilmesi gerekenler.³³⁵ Kur'ân talebesinin durumunun kâmil olması.³³⁶ Kur'ân'ı okuyan

³²⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 53.

³³⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 234.

³³¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 55.

³³² Mekkî, *er-Ri'âye*, 73.

³³³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 77.

³³⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 81.

³³⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 84.

³³⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 86.

ve onu nakleden kimsede bulunması gereken sıfatlar.³³⁷ Bu açıklamalara baktığımızda Mekkî'nin, Kur'an okuyucularına yapmış olduğu tavsiyeleri görmekteyiz. Eserin ileriki bölümlerinde de tecvid bahisleri bağlamında kendi görüşlerini açıklamıştır.

Cezerî, Mekkî'den farklı olarak zamanındaki okuyucuların yapmış oldukları hataları maddeler halinde açıklamıştır. Bu açıklamalar doğrultusunda, Cezerî'nin zamanında yapılan hataların ne olduğunu da görmüş oluyoruz.

Cezerî kendi döneminde yapılan hataları sayarken bunların bidat olduğunu ve düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Müellifimiz teğanni yaparak yani şarkı nağmelerindeki gibi nağme yaparak okumanın hadisle yasaklandığını vurgulamıştır.³³⁸ Cezerî bu bidatleri; terkîs, ter'îd, tatrîb ve tehzîn olarak dört başlık halinde incelemiştir.

3.2.1. Terkîs

Cezerî bu terimi açıklarken, sesi hareket ettirir şekilde sakın harfî hareketler gibi okuma anlamına geldiğini söylemiştir.³³⁹

3.2.2. Ter'îd

Cezerî bu bidati, soğuktan veya acı çekmekten titreyen bir insanın sesine benzer bir sesle sesi titretmek, bazen şarkı nağmelerine karışan bir edayla okuma şeklinde tanımlamıştır.³⁴⁰

3.2.3. Tatrîb

Müellifimiz bu kavramı açıklarken, bu bidatli okuyuşta kişinin Kur'an-ı nağmeli bir şekilde okuduğunu, med harfinin olmadığı yerlerde nağme yapmak için uzatıldığını, med olan yerde ise nağme yapmak amacıyla gerekenden fazla uzatıldığını aktarmıştır. Arapçada böyle bir okuyuşun olmadığını ve bu hatayı yapan okuyucuların da oldukça fazla olduğunu dile getirmiş, bu tür yanlış okuma yapanları uyarmıştır.³⁴¹

³³⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 89.

³³⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 55, Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 49-51.

³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

³⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

³⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

3.2.4. Tehzîn

Cezerî bu okuyuş tarzını da bidat olarak saymıştır. Bu tür okuyuş yapanların, Kur'an okurken normal okuyuş tarzlarını bırakıp sanki üzgün ve ağlamaklı bir ses tonuyla huşu ve tevazu içindelermiş gibi okuduklarını söylemiştir. Bu tür okuyuşun kıraat âlimleri tarafından eleştirildiğinin vurgusunu da yapmıştır.³⁴²

Cezerî bu dört bidat okuyuş şeklini açıkladıktan sonra yanlış yapılan diğer bir meseleye de değinmiştir. Bu okuyuş tarzında, insanların koro halinde birlikte okuma yaparken yaptıkları hatalardır. Böyle bir okuyuşta, harfler bazen değişebilmekte, bazen kelimeler farklı bir kelime gibi anlaşılmakta ve bazen de cümle yapısıyla alakalı değişimler ortaya çıkmaktadır. Cezerî bu tür okuyuşları tahrif seviyesine ulaştığını zikrederek kaçınılması gerektiğini söylemiştir.³⁴³

Müellifimiz bu uyarıları yaptıktan sonra Kur'an okuyucularının kıraatının, Arapçanın tabiatına fasih okumaya aykırı olmayan bir okuyuş şeklinde olmasını, dolayısıyla kolay, tertil üzere, sahih olan kıraatlerden birini seçerek okunması gerektiğini vurgulayarak kendisinin de saymış olduğu yanlışlardan uzak durarak bu hususlar üzerine riayet ederek okuma yaptığını ifade etmiştir.³⁴⁴

Cezerî, eserine lafızların düzeltilmesi, dilin düzeltilmesi, terbiye edilmesi ve bunların neticesinde sağlanacak faydaları, Tehzîbü'l-Elfâz ve Takvîmü'l-Lisân başlıkları altında açıklayarak devam etmiştir.³⁴⁵

3.3. TECVİD İLMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kur'an-ı Kerim'i kurallarına uygun bir şekilde okumak için tecvid kâidelerine azâmi ölçüde riayet etmek gerekmektedir.³⁴⁶ Tecvid ve kıraat âlimleri³⁴⁷ bu hususları açıklayarak insanları hatalardan uzaklaştırmak için gerekli gayreti göstermişlerdir.³⁴⁸ Kur'an okumanın bir diğer ismiyle Allah'ı zikretmenin önemi çok büyüktür. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Size amellerinizin en hayırlısını,

³⁴² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56.

³⁴³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56-57.

³⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 57.

³⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 57-58.

³⁴⁶ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 45-48.

³⁴⁷ Mekki, *er-Ri'âye*, 170, İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59.

³⁴⁸ Fatih Çollak, *Tecvid İlmî, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmî (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2015), 365-386.

derecelerini en çok yükselten ve sahibiniz katında en temizini, sizin için altın ve gümüş vermekten daha hayırlısını ve düşmanlarınızla karşılaşp da boyunlarını vurmanızdan, onların da sizin boyunlarınızı vurmasından daha hayırlısını haber vereyim mi dedi? Onlar da: Evet, dediler. O da: Allah Teâla'yı zikretmektir, dedi."³⁴⁹

Mekkî ve Cezerî de yazmış oldukları eserler ile tecvid alanında şiar kabul edilen iki müellifimizdir. Çalışmamızın bu bölümünde tecvid ilmi ve tecvid ilminin içerdiği ilimlerle alakalı tanımları, Mekkî ve Cezerî'nin görüşlerinin yanı sıra çeşitli kaynaklardan faydalanarak açıklamaya çalışacağız.

3.3.1. Tecvid'in Tanımı

Kur'an-ı Kerim'i düzgün okumanın gerekliliği Yüce Rabbimiz tarafından bize bildirilmiştir. Allah Teâla "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" "Kur'an'ı tane tane ve hakkını vererek oku" buyurmuştur.³⁵⁰ Bu sebeple Kur'an-ı okurken tecvid kâidelerine özen göstermek gerekir. Müfessirlerimizden Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1360/1942) "Tertil" için şu açıklamayı yapmıştır: "Tertil; bir şeyi güzel bir uyum ve sıra ile kusursuz olarak açık açık hakkını vererek ortaya koymaktır."³⁵¹

Tecvid kelimesi "جود" kökünden gelir. İbn Fâris (öl. 395/1004) bu harfler için: "cömert olmak" anlamına geldiğini söylemiştir.³⁵² Tecvid ilimi tarihi süreçte gelişmeler gösteren bir ilim dalı olmuştur.³⁵³ Tecvid ilminin ıstılah tanımını Cezerî, şu şekilde yapmıştır: "Kur'an okurken kelimeleri düzgün telaffuz ederek hatalardan arınmış bir şekilde okumak ve okuyuşu mükemmelleştirerek en üst seviyeye taşıma anlamına gelir."³⁵⁴ Bu sebeple Kur'an'ı kurallarını bilerek güzel sesle okumak Nebvî bir uyarıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Allah, Peygamberinin

³⁴⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013), 1/218.

³⁵⁰ Müzzemmil 73/4

³⁵¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 9/163.

³⁵² Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvînî er-Râzî Ebu'l-Hüseyn, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Darul Fikir, 1979), 1/493.

³⁵³ İbrahim Tetik, *Tecvid İlminin, Tarihsel Gelişimi*, Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2015), 601-674.

³⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59, Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 43.

Kur'an'ı nağmeli ve yüksek sesle okumasına önem verdiği gibi hiçbir şeye önem vermemiştir."³⁵⁵

Mekkî'nin eserine baktığımızda tecvid ilmi üzerine yazılmış ilk eserlerden olduğu bilinse de tecvidin tarifini tam manasıyla yaptığı göremiyoruz. Fakat eserinde işlediği konularda tecvid ilminin gerekli olduğunu ve bu konuda hassasiyet gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.³⁵⁶

Cezerî et-Temhîd eserinde, tecvidin, tilavetin süsü ve kıraatin ziyneti olduğunu aktarmıştır. Tecvid, her bir harfin hakkını vererek zorlama yapmadan, aşırılığa kaçmadan, harflerin mahreçlerine özen göstererek telaffuzunu en doğru bir şekilde okumak olarak tanımlamıştır.³⁵⁷

Cezerî, eserinde Dâni'nin (öl. 444/1053) şu görüşüne de yer vermiştir. Dâni'nin: "Kur'an-ı tecvidsiz okumak sadece insanın ağzıyla pratik yapmasıdır" şeklindeki ifadesi Kur'an-ı tecvidli bir şekilde okumanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.³⁵⁸

Tecvidin tanımını yaptıktan sonra Cezerî, tahkîk ve tertil kavramlarının da açıklamalarını yapmıştır. "حق" kökünden türeyen tahkîk kavramı, bir şeyi doğru bir şekilde yerine getirip hakkıyla yapmak olup, batılın zıddı manasına gelmektedir.³⁵⁹ Yani işi ne eksik ne de fazla yapmaktır.³⁶⁰ "رتل" kökünden türeyen tertîl ismi ise, harfleri tilâvet ederken her birine ayrı ayrı gereken hassasiyeti göstermek gerektiğini vurgulamıştır.³⁶¹

Konunun devamında Cezerî, tahkîk ve tertîl arasındaki farkı da izah etmiştir. Tertîl, tefekkür ederek ve düşünerek okumak iken, tahkîk ise her harfe hakkını vererek dili lafızları düzgün çıkaracak şekilde eğitmek, ağır lafızları gereğince okumak, sakın harfe hakkını vererek uzatmadan, medlere ise gereken ölçüyü vererek okumak şeklinde bu iki kavram arasındaki farkı aktarmıştır.³⁶²

³⁵⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslîm*, çvr. Abdullah Feyzi Kocaer (İstanbul: Hüner Yayınevi, 2005), 1/326.

³⁵⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 51.

³⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59.

³⁵⁸ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî (Daru Mektebetü Hilal, ty.), 6/169, İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59.

³⁵⁹ Sarı, *Kur'an-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 29, Fatih Çollak, (ed.), *Tecvid Risâlesi* (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2012), 72.

³⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 59-60.

³⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 60, Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Tükçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty.), 8/3874.

³⁶² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 61.

Tertîl denince Kur'an'da akla ilk Müzzemmil suresi dördüncü ayet gelmektedir. Tefsir âlimlerimiz bu ayet hakkında etraflı açıklamalarda bulunmuşlardır.³⁶³ Ayetin manasını daha iyi anlamak için yapılan değerli açıklamardan bazılarını çalışmamızın bu bölümünde zikretmek istedik.

Mukâtil b. Süleymân³⁶⁴ (öl. 150/767) Müzzemmil suresi dördüncü ayet hakkında: *“tertîl ağır ağır ilerleyerek yavaş bir şekilde okumak”* demiştir.³⁶⁵

İmâm Şafî'î³⁶⁶ (öl. 204/820) bu ayetin tefsirini şu sözlerle yapmıştır: *“Kur'an'ın açıkça okumayı engellemeyecek şekilde aceleci okumayı terk etmektir. Tertîlin aşırılığa kaçmamak suretiyle ve açıklığı artırmak maksadıyla uzatılması bana daha sevimli gelmektedir.”*³⁶⁷ Müellifimizin sözlerinden, Kur'an'ı hızlı bir şekilde okuduğumuzda harflerin ve kelimelerin tam telaffuzu sağlanmadığından yanlış okumalar ortaya çıkacağını anlıyoruz.

Tefsir âlimi Taberî³⁶⁸ (öl. 310/923) tertîl bahsinin geçtiği ayeti: *“yavaş yavaş ilerlemek”* olarak yorumlamıştır.³⁶⁹

Mâtürîdî³⁷⁰ (öl. 333/944) Müzzemmil suresi dördüncü ayet hakkında geniş bir açıklamaya yer vermiştir: *“Tertîlin manası lugatte tebyîn etmek demektir. Denilrki Kur'an'ı harf harf yani tane tane oku. Rasûlullâh (s.a.s.) da kıraatini tane tane yapardı. Şüphesiz O (s.a.s.) açıklamakla emrolundu. Kur'an sadece okunmak için indirilmedi. Kur'an üç şey için indirildi. Birincisi: Kıyamet gününe kadar ezberlenip korunması ve unutulup gitmemesi için. İkincisi: İçindekilerdem öğüt alınması, emanet edilen*

³⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'an Ve'l-Mübeyyinu Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân*, trc. Mehmet Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2003), 18/124, Ebu'l-Fadl Bekr Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir Celâleddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, nşr. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, trc. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013), 15/47, Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an* trc. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, ty.), 6/498.

³⁶⁴ Ömer Türker, “Mukâtil b. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/134-136.

³⁶⁵ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr, *Tefsîr Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (Beyrut: Daru İhyai Turasi, 2002), 4/475.

³⁶⁶ Bilal Aybakan, “Şafîî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-233.

³⁶⁷ eş-Şâfi'î Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *Tefsîr el-İmâm el-Şâfi'î*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Suudi Arabistan: Daru et-Tudmiri, 2006), 3/1407.

³⁶⁸ Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/319-320.

³⁶⁹ Ebû C'afer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Daru Hecer, 2001), 23/363.

³⁷⁰ Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/159-165.

hükümlerin anlaşılması, Allah'ın insanlar üzerindeki haklarını ve insanların birbirleri üzerindeki haklarını bilmeleri için. Üçüncüsü: İçindekilerle amel edilmesi, vaazlarından öğüt alınması, emirlerini takip ettikleri bir imam olması ve insanların sakınmaları gereken şeylerden sakındırması için. Bu sebeple namazda okunan kıraatin tüm hükümleri bizim için bağlayıcıdır. Bunu ancak derin düşünmeyle idrak edebiliriz. Bu tertîl üzerine olan kıraattedir.”³⁷¹ Matürîdî'nin açıklanmalarına baktığımızda, Kur'an'ın insanlığa inişinin çeşitli sebepleri olduğunu anlamaktayız. Dolayısıyla doğru yolu bulmak için müellifimizin bahsettiği hususları bilerek ve anlayarak Kur'an'ı okumalıyız. Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen bir rivâyet de Mâtürîdî'nin bu mevzudaki açıklamalarını desteklemektedir. “Ya'lâ b. Ümeyye, Ümmü Seleme'ye Rasûlullah'ın (s.a.s.) kıraatını ve namaz kılışını sorunca Ümmü Seleme: O'nun namazının sizin namazınızla ne alakası var ki? Cevabını verdi. Ümmü Seleme daha sonra Allah Rasûlu'nun (s.a.s.) kıraatının harf harf (tane tane) olduğunu açıkladı.”³⁷²

Nitekin Zemahşerî³⁷³ (öl. 538/1144) de bu husustaki ayeti şöyle tefsir etmiştir: *“Tertîlin manası Kur'an'ı ayet ayet ölçülü bir şekilde, her durağın sonunda durarak okumaktır. Biz tertîl üzere kıraat etmekle emrolunduk. Çünkü Allah Kur'an'ı ağır ağır, dikkatli ve titiz davranarak oku buyurdu.”³⁷⁴ Zemahşerî'nin bu ifadelerinden anlaşılıyor ki, Kur'an'ı tertîl üzere kıraat etmek farz hükmündedir.*

Yine Fahreddîn er-Râzî³⁷⁵ (öl. 606/1210) de Müzzemmil suresinin dördüncü ayetini şöyle tefsir etmiştir: *“Tertîl harflerin ve kelimelerin açık bir şekilde zikredilmesidir. Bunun faydası şudur. Tertîl ile okuyuşta kıraati yapan ve onu dinleyen kişiler için manayı anılmak daha iyi olur. Eğer okuyuş tertîl üzere olmasa ise ne okuyan ne de dinleyenler anlar. Bu sebeple tertîl üzere okuyuş evladır.”³⁷⁶ Fahreddîn er-Râzî'nin bu görüşünden; Kur'an'ın okunurken harflerin ve kelimelerin manasının açığa çıkması için açık bir şekilde okunması gerektiği anlaşılmaktadır.*

³⁷¹ Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli'Sünne* thk. Mecdi Baslum (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 10/269.

³⁷² Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şua'yb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, çev. Yaşar Güngör (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011), 2/59.

³⁷³ Mustafa Öztürk, Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/840-841.

³⁷⁴ Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi et-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûhi't-Te'vîli* thk. Mustafa Hüseyin Ahmed, (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1947), 3/278.

³⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89-95.

³⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Faruddîn er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsi'l-Arabiyyi, 1999), 69/1.

Müfessirlerimizden İbn Kesîr³⁷⁷ (öl. 774/1373): “Kur’an’ı ağır ağır oku. Bu okuyuş Kur’an’ı anlamaya ve O’nun üzerinde düşünmeye yardımcı olur. Allah Râsûlu de (s.a.s.) bu şekilde okurdu.”³⁷⁸ İfadeleriyle diğer müfessirlerle aynı kanaati taşıdığını göstermektedir.

3.4. LAHN KONUSU

Cezerî *et-Temhîd* isimli eserinde lahn konusu hakkında etraflıca açıklamalar yapmıştır.³⁷⁹ Cezerî lahn’ın sözlükte birden fazla anlama geldiğini vurgulamış, bu anlamlardan birinin de sesi değiştirerek ve taklit ederek okumak manasına geldiğini vurgulamıştır.³⁸⁰

Müellifimiz lahn’ın terim anlamını açıklarken ise şunları söylemiştir: Lahn iki kısma ayrılır ki bunlar lahn-ı celî ve lahn-ı hafî’dir. Lahn-ı celî kelimelere etki eden ve anlamı bozan bir durum olarak açıklanırken, lahn-ı hafî ise kelimelere manayı bozmayacak şekilde etki eden bir okuma şekli olarak ifade edilmiştir.³⁸¹

Mekkî *er-Ri’âye* isimli eserinde lahn konusuna açıktan değinmemiştir. Fakat Kur’an okuyucularının bu ilmi talep ederken doğru insanlardan öğrenmeleri gerekliliğine vurgu yapmış, dolayısıyla lahn gibi çeşitli hatalardan emin olunması gerektiğini bildirmiştir.³⁸²

Mekkî’nin yapmış olduğu bu açıklamalara benzer olarak Cezerî ise şu hususlara değinmiştir. Özellikle lahn-ı hafî’de yapılan bu telaffuz hatalarının önüne geçebilmek için, her harfi hakkını vererek okuyan, harekelerde, şeddeli harflerde, sakın harflerde, ra harfini kalınlaştırıp şeddeli şekilde okumada, bunun yanı sıra tecvid kâidelerini tam

³⁷⁷ Abdülkerim Özaydın, “İbn Kesîr Ebü’l-Fidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/132-134.

³⁷⁸ Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureyşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-‘Azîm* thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Daru Tayyibetü Linneşr, 1999), 8/250.

³⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 75-78.

³⁸⁰ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 76, Ömer Aslan, “Kurân Tilavetinde Tecvîd’in Gerekliliği ve Lahn”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 357-372.

³⁸¹ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 77, Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 30-33, Fatih Çollak, (ed.), *Tecvid Risâlesi*, 74-75, Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022), 149-160.

³⁸² Mekkî, *er-Ri’âye*, 92.

hakkıyla bilip uygulayan bir hocanın tedris-i rahlesinden geçmek gerektiğinin vurgusunu yapmıştır.³⁸³

Yapılan bu açıklamaları karşılaştırdığımızda lahn ve diğer hatalı okuma durumlarından korunmak için müelliflerimizin tavsiyelerine kulak vererek önce kendisinden ders alacağımız kişiyi iyi araştırıp seçmeliyiz. Ardından her harfi kendi mahrecinden sıfatından çıkaracak bilgiye sahip olmalıyız. Çünkü hatalı bir öğrenmenin düzeltilmesi yeni öğrenmeden daha zor olabilir.

3.5. HARFLER KONUSU

Çalışmamızın bu bölümünde, tecvid ilminde önemli bir yeri olan harfler konusunu işleyeceğiz. Müelliflerimizin harflerin sayısı hakkındaki görüşleri, harf hareke önceliğinin ele alınması, harfler hakkındaki çeşitli ihtilaflara değineceğiz. Ayrıca bu bölümün devamında harflerin tek tek sıfatları, lakapları, mahreçlerini ele alarak müelliflerimizin bu konular hakkındaki söylediklerinin mukâyesesini yapmaya çalışacağız.

3.5.1. Harfin Tanımı

Harfin Arapçadaki tanımına baktığımızda lügat manası olarak (الحرف) “*bir şeyin ucu, yanı, kenarı*”³⁸⁴ anlamına gelmektedir. Harf, bir tecvid terimi olarak yani ıstılahi manasında “*bir mahrece dayanarak çıkan ses*”³⁸⁵ olarak ifade edilmektedir. Ayrıca “*nefesin irade ve istekle ses tellerine sıkıştırılarak, titreştirilerek çıkarılmasına ses denir. Şayet bu ses bir mahrece dayanarak çıkıyorsa buna harf denir*”³⁸⁶ denmiştir. Harfin çoğulu hurûf (الحروف) ya da ahruf (الاحرف) olarak telaffuz edilmektedir.³⁸⁷

Harflerin tanımı yukarıda yapılırken bir şeyin ucu, yanı, kenarı şeklinde aktarıldığından Mekkî harfî, taraf olarak zikretmiş ve delil olarak (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ) ³⁸⁸ “*Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz*

³⁸³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 78.

³⁸⁴ Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 10. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 43.

³⁸⁵ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 43.

³⁸⁶ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 43.

³⁸⁷ Ömer Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 2. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 25.

³⁸⁸ Hûd, 11/114.

kılın”³⁸⁹ ayetini getirmiştir.³⁹⁰ Mekkî açıklamasının devamında her şeyin bir ucunun yani bir tarafının olduğu gibi kelimelerin de başı ve sonu şeklinde bir tarafı vardır açıklamasını yapmış, bu sebeple harfler de bu tarafların başının ya da sonunun oluşmasını sağlamak için kullanıldığını söylemiştir.³⁹¹

Cezerî ise isimlerin ve fiillerin asli harf sayısının baş, orta ve son olmak üzere üç tane olduğunu söylemiştir.³⁹² Cezerî de Mekkî gibi harfi, taraf olarak zikretmiş³⁹³ ve kendisine kanıt olarak Hûd suresi 114. ayeti (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيْ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ) getirmiştir.³⁹⁴

Harflerin tanımını hususunda Mekkî ve Cezerî’nin ittifak ettiklerini görmekteyiz.

3.5.2. Harflerin Sayısı

Harflerin sayısının yirmi dokuz olduğunu eserinde zikreden³⁹⁵ Mekkî, harflerin mahreçleri konusunda bu harfleri sırasıyla şu şekilde saymıştır. (الهمزة – الهاء – الالف – العين) – الحاء – الخاء – الغين – القاف – الكاف – الشين – الجيم – الياء – الضاد – اللام – النون – الراء – الطاء – الدال – التاء – الزاي – السين – الصاد – الطاء – الثاء – الذال – الفاء – الباء – الميم – الواو)³⁹⁶

Cezerî’nin harfler konusunda söylediklerine baktığımızda ise harflerin sayısının yirmi dokuz olduğunu zikrettiğini görmekteyiz.³⁹⁷

Mekkî, harflerin yirmi dokuz olduğunu söyledikten sonra elif (الالف) harfinin üzerinde durur ve çeşitli açıklamalar yapan müellifimiz elif harfinden başka bütün harflerin harekeli ya da sakin olduğunu söylemiştir.³⁹⁸ Ayrıca bütün harflerin kendinden önceki gelen harflerin harekelerin değişebileceğini, bu harekelerin damme, fetha veya kesra olabileceğini fakat yalnız elif harfinden önce gelen harflerin sadece fetha hareke alabileceğini söylemiştir.³⁹⁹

Harflerin sayısı konusunda müelliflerimizin hem fikir olduğu ortaya çıkmaktadır.

³⁸⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meâli*, 5. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 233.

³⁹⁰ Mekkî, *er-Ri’âye*, 94, Karaçam, *Kur’ân-ı Ker’im’in Nüzûlü ve Kırâati*, 40.

³⁹¹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 94.

³⁹² İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89.

³⁹³ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89.

³⁹⁴ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89.

³⁹⁵ Mekkî, *er-Ri’âye*, 93.

³⁹⁶ Mekkî, *er-Ri’âye*, 145-293.

³⁹⁷ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89, Feyizli, *Kırâat-i Aşere*, 45.

³⁹⁸ Mekkî, *er-Ri’âye*, 94.

³⁹⁹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 95.

3.5.3. Harflerin ve Harekelerin Önceliği Hususundaki İhtilaflar

Âlimlerden bazıları hareketlerin önce geldiğini savunurlarken bazıları ise harflerin önce geldiğinin müdafasını yapmışlardır. Bu kısımda, müelliflerimizin bu tartışmalar hakkındaki söylediklerini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Mekkî, eserinde öncelikle bu konudaki üç farklı görüşü söyleyerek âlimlerin konuyla alakalı fikirlerini ortaya çıkarmıştır.

Birinci görüşe göre, âlimlerden bazılarının harflerin hareketlerden üstün olduğunu zikretmiş, buna delil olarak ise; bir harfin aslî olarak sakın olduğu daha sonra harekeyle ziyadeldiği yönünde yapılan açıklamadır. Birinci görüşü savunan bir başka delilde; harflerin kendi başlarına bir işlevi varken hareketin tek başına bir işlevinin olmayışdır. Bu görüşü savunanların üçüncü delili ise elif (ل) harfidir. Elif harfinin bir hareke kabul etmemesini delil göstererek kendi görüşlerini kanıtlamaya çalışmışlardır.⁴⁰⁰

İkinci görüşe göre önce hareke sonra harf gelmiştir. Bu görüşü savunan âlimler delil olarak harflerin hareketler sayesinde ortaya çıktığını aktarmış, örnek olarak ise fethadan elif'in (ل), dammeden vâv'ın (و), kesradan yâ'nın (ي) oluştuğunu söylemişlerdir.⁴⁰¹

Üçüncü görüşe göre ise, harfler ve hareketlerin kullanım açısından, birbirlerinden öncelik ve sonralığının olmamasıdır. Bu duruma delil olarak cisim ve araz getirilmiştir. Nasıl ki cisim ve araz (cisimde meydana gelen hal) birbirlerinden ayrı değilse harfler ve hareketlerde birbirinden ayrı değilse her zaman birlikte kullanılır olmuşlardır.⁴⁰²

Müelliflerimiz eserlerinde bu üç görüşü aktardıktan sonra birinci görüş üzerine bir yorum yapmamışlardır.⁴⁰³ İkinci görüşü zikrettikten sonra bu görüşün zayıf olduğunu ortaya koymuşlardır.⁴⁰⁴ Üçüncü görüşü aktardıktan sonra âlimler tarafından getirilen delillere itiraz etmeyerek bu görüşe katılmışlardır.⁴⁰⁵ Kendi yaptıkları açıklamalara baktığımızda ise Mekkî, konuşma esnasında kelimenin anlaşılmasında harflerin olmasını fakat harekesiz harfin mananın anlaşılmasına engel olacağını aktararak üçüncü görüşün daha iyi olduğunu söylemiş ve bu görüşe katıldığını vurgulamıştır.⁴⁰⁶ Cezerî ise üçüncü görüşe delil getirenlerin delillerini eleştirmemiş, sözcüklerin hareketlerle anlam

⁴⁰⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 98-99; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89.

⁴⁰¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 99; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90.

⁴⁰² Mekkî, *er-Ri'âye*, 100; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90-91.

⁴⁰³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 98; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90.

⁴⁰⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 99; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90.

⁴⁰⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 100-102; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 90-91.

⁴⁰⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 101-102.

kazanacağına vurgu yapmış ve harekeler sayesinde kelimelerin birbirlerinden ayrılacağını söylemiştir.⁴⁰⁷

Mekkî ve Cezerî'nin yaptığı açıklamalardan yola çıkarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz. Müelliflerimiz, harf mi hareke mi öncedir konusunda kendi görüşlerini zikrederek çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Netice olarak ikisinin de aynı görüş üzerinde durdukları ortaya çıkmaktadır.

3.5.4. Kelâmın Meydana Gelişi

Mekkî eserinde kelâmın meydana gelişinin dört şeyden oluştuğunu söylemiştir. Bunlar; harekeli harf, sakin harf, hareke ve sükündür.⁴⁰⁸ Arap dilinde harekeli harfin sakin harften daha fazla bulunduğunu, bunun sebebinin ise sözcüğe sakin harf ile başlanamayacağını sadece harekeli harf ile başlanabileceğini söylemiştir. Ayrıca iki sakin harfin art arda gelemeyeceğini, bu durumun sadece lîn harfî olması veya vakıf halinde olabileceğini eklemiştir.⁴⁰⁹

Cezrî bu konu hakkında Mekkî ile aynı şekilde kelâmın dört şeyden meydana geldiğini bunların da harekeli harf, sakin harf, hareke ve sükûn olduğunu söylemiştir.⁴¹⁰ Cezerî açıklamalarının devamında Allah'ın insana verdiği özellik sayesinde hayvanlardan ayrı olarak farklı sesleri çıkarabilme kabiliyeti ile mahreçlerden farklı sesler çıkarabilme ve bu sebeple sözcükleri ayırt etme yeteneği verdiğini açıklamıştır. İnsanlara bu özellik bahsedilmemiş olsaydı söylediklerimiz anlaşılmaz, konuştuklarımız ayırt edilemez bir şekle dönmüş olurdu.⁴¹¹

Bu konu hakkında müelliflerimizin söylediklerinin bizi aynı sonuca götürdüğünü anlıyoruz ve bu konu hakkında görüş birliği olduğunu ortaya çıkarmış oluyoruz.

3.5.5. Med Harfleri ve Lîn Harfleri İle Harekeler Arasındaki İhtilaflar

Yukarıda aktarmış olduğumuz, kelimelerde harfler mi harekeler mi önce gelir konusuna benzer bir şekilde bu konuyla alakalı olarak âlimlerimiz ihtilafa düşmüşler ve bunun üzerine üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşte üç harekenin uzatma

⁴⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92.

⁴⁰⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 97.

⁴⁰⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 97.

⁴¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 110.

⁴¹¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 111.

harflerinden olan elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) dan türediğidir.⁴¹² İkinci ihtilafa göre, bu üç uzatma harfinin üç harekeden meydana geldiğini söylemiş olmalarıdır.⁴¹³ Bazı nahivcilerin görüşü ise, üç harekenin bu üç uzatma harfinden türememiş, üç uzatma harfinin de bu üç harekeden türememiş olduğu yönündedir.⁴¹⁴

Yapılan bu açıklamalardan sonra Mekkî bu görüşler hakkında üçüncü görüşe yani med ve lîn harfleri ile harekelerin birbirlerine eşit olduğu, birbirlerini tamamladığı yönündedir.⁴¹⁵ Cezerî ise eserinde bu konuları zikretmiş ve açıklamasının sonunda, Mekkî'nin eserinde bu konuların anlatılmış olduğunu aktararak her hangi bir eleştiri yapmayarak en iyisini Allah bilir sözüyle yorumunu tamamlamıştır.⁴¹⁶ Yapılan bu açıklamalardan yola çıkarak, Cezerî'nin Mekkî'nin sözlerine katıldığını anlamış oluyoruz.

3.5.6. Dillerde Bazı Harflerin Müsterek ve Bazı Harflerin Münferid Olması

Harflerin dillerde müsterek ve münferid olması konusunda Mekkî, yirmi dokuz meşhur harfin kullanımında Arap ve Acem dillerinin ortaklık gösterdiğini fakat yalnız zâ (ظ) harfinin Arap diline özel olduğunu bu harfin Acem dilinde olmadığını söylemiştir.⁴¹⁷ Hatta bazı dilcilere göre hâ (ح) harfinin de Arap diline özgü bir harf olduğu, Acem dillerinde bulunmadığını aktarmıştır.⁴¹⁸

Mekkî'nin eserinde aktardığına göre el-Asme⁴¹⁹ (öl. 216/831) şöyle demiştir: “*Rum ve Fars dilinde sê (ث) harfi yoktur. Süryani dilinde ise zêl (ز) harfi yoktur.*”⁴²⁰

Mekkî, (العين – الصاد – الضاد – القاف – الظاء – الثاء) harflerinin Arap dilinde ağırlıklı olarak kullanılmış olduğunu, bazı Acem dillerinde az bir şekilde ve bazılarında ise hiç kullanılmadığını aktarmıştır.⁴²¹ Ayrıca hemze (الهمزة) harfinin sadece Arap dilinde kelimenin başında, ortasında ve sonunda kullanıldığını, Acem dillerinde ise hemze

⁴¹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 103; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92.

⁴¹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 104; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 93.

⁴¹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 106; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 94.

⁴¹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 106.

⁴¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 94.

⁴¹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 113.

⁴¹⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 113.

⁴¹⁹ Süleyman Tülücü, “Asmaî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/499-500.

⁴²⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 113.

⁴²¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 113.

harfinin sadece kelimenin başında kullanıldığını aktararak buradaki farkı da ortaya çıkarmıştır.⁴²²

Bu başlık altında incelemiş olduğumuz konunun Cezerî tarafından nasıl ele alındığına bakacak olursak, o da Mekkî'nin vermiş olduğu örneklerin aynılarını vermiştir.⁴²³ Bu bağlamda iki müellifimizin de konu hakkında aynı görüşleri ifade ettiklerini söyleyebiliriz.

3.6. HARFLERİN SIFATLARI, İLLETLERİ VE LAKAPLARI

Harflerin sıfatları, illetleri ve lakapları hakkında Mekkî araştırmalar yaptığını ve yirmi dokuz harfin sıfat, lakap ve illetlerinin kırk dört tane olduğunu söylemiştir.⁴²⁴ Mekkî eserinde, harflerin sıfatlarının iki, üç ve daha fazla olacağını belirtmiştir.⁴²⁵ Bazı harflerin sıfatları bir olup mahreçleri ayrı olabileceği gibi bazı harflerin de mahreçleri bir olup sıfatlarının ayrı olacağını vurgulamıştır. Fakat mahreçleri ve sıfatları aynı olup ta farklı olan iki harfin olamayacağını, çünkü bu durumda işitmede ne söylendiğinin anlaşılamayacağını aktarmıştır.⁴²⁶

Cezerî'nin *et-Temhîd* eserine baktığımızda ise, harflerin sıfatları, illetleri ve lakaplarını Mekkî gibi kırk dört başlık altında incelemiştir. Fakat bu bölüme başlarken, herhangi bir izah yapmadan konu başlığını yazıp açıklamasını yapmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde müelliflerimizin harflerin sıfatları, lakapları ve illetleri hakkında ne söylediklerini mukâyese yaparak aktarmaya çalışacağız. Her iki müellifimiz de bu maddelerin kırk dört tane olduğunu eserlerinde zikretmişlerdir. Fakat bu maddeleri farklı başlıklar altında toplamışlardır. Çalışmamızı mukâyese üzerinden ilerleteceğimiz için, tek başlık altında bu maddelerin müelliflerimiz tarafından yapılan açıklamalarına değinip mukâyesemizi yapacağız.

3.6.1. el-Hurûfu'l-Mehmûse (الحروف المهموسة)

Mekki hems harflerinin on adet olduğunu aktarmış ve bunları üç farklı grupta toplamıştır. Bunlar (سكت فحثة شخص), (سكت فحثة خصفه) ve (كست شخصه فحث) şeklindedir. Mekkî

⁴²² Mekkî, *er-Ri'âye*, 113-114.

⁴²³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 111-112.

⁴²⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 115.

⁴²⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 115.

⁴²⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 115, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 68.

hems'in manasını gizlilik, zayıf bir ses, fısıltı şeklinde tanımlamış, terim manasını ise, mahrecinin zayıf olması ve harfin kendisinin zayıf olması sebebiyle harfin nefesle birlikte çıkması neticesinde diğer harflerden daha zayıf olduğunu aktarmıştır. Hems sıfatının zıddı olan cerh sıfatından daha zayıf olduğunu da vurgulamıştır.⁴²⁷

Mekkî bu sığata örnek olarak, (فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا) “artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin”⁴²⁸ ayetini getirerek bu ayette geçen hems kelimesinin, yürürken çok hafif bir şekilde çıkan ayak seslerine benzetmiştir.⁴²⁹

Hems sıfatında olan harflerin kendi aralarında da zayıflık ve kuvvetlilik yönünden farkları olduğunu söyleyen Mekkî, isti‘lâ, itbâk ve safır sıfatlarının bulunması sebebiyle sâd (ص) harfinin, isti‘lâ sıfatının bulunması nedeni ise hâ (خ) harfinin bu grupta olan diğer sekiz harften daha kuvvetli olduğunu aktarmıştır.⁴³⁰

Cezerî, el-Hurûfu’l-Mehmûse konusunda Mekkî gibi hems harflerinin on adet olduğunu ve bu harfleri (سكت فحته شخص) sözcüklerinde toplamıştır.⁴³¹

Cezerî’nin bu konu hakkında söyledikleri, ayet de dâhil getirmiş olduğu örnekler Mekkî ile aynı şekildedir. Müelliflerimizin bu konuna hakkında görüş birliği içerisinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

3.6.2. el-Hurûfu’l-Mechûra (الحروف المجهورة)

Mekkî eserinde cehr harflerini hems harfleri gibi bir grupta toplamamıştır. Fakat cehr harflerinin hems harfleri dışından kalan on dokuz harften müteşekkil olduğunu aktarmıştır.⁴³²

Müellifimiz cehr sıfatının kuvvetli güçlü olduğunu söylemiş, cehr sıfatının terim manasını, harfin mahrecine kuvvetli bir şekilde dayanması, harfin kuvvetli olması sebebiyle, harfin çıkış esnasında sesin harf ile beraber akmasına engel olması olarak açıklamıştır. Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere cehr sıfatının hems sıfatının zıddı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴³³

⁴²⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 116.

⁴²⁸ Tâhâ, 20/108, Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meâli*, 318.

⁴²⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 116.

⁴³⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 116.

⁴³¹ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97, Eymen Rüşdü Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir* (Dımeşk: Mektebetü İbnü’l-Cezeriyye, 2011), 13, Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzeli Okuma Tekniği ve Kuralları*, 61.

⁴³² Mekkî, *er-Ri‘âye*, 116-117.

⁴³³ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 116-117, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 13, İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (İstanbul: İfav, 2015), 202.

Cezerî, el-Hurûfu'l-Mechûra harfleri için hems harflerinin dışında kalan on dokuz harf olduğunu aktarmıştır. Cehr'in tanımı için, cehr harfleri mahreçlerine kuvvetli bir şekilde dayandığı için harfleri telaffuz ederken sesin akışını keser şeklinde açıklama yapmıştır.⁴³⁴

Müelliflerimizin yaptıkları açıklamalara baktığımızda el-Hurûfu'l-Mechûra konusunda söylediklerinde mutabık oldukları görülmektedir.

3.6.3. el-Hurûfu's-Şedîde (الحروف الشديدة)

Mekkî eserinde şiddet sıfatının harflerini sekiz harf olarak aktarmış ve (أجذك قطبت) cümlesinde toplamıştır. Müellifimiz şiddet sıfatının güçlü, kuvvetli manasına geldiğini ifade etmiştir. Şiddet sıfatını terim olarak, harfin mahrecinin güçlü olması sebebiyle sesin hapsolması ve nefesle birlikte akmaması anlamına geldiğini söylemiştir.⁴³⁵

Şiddet sıfatının harflerinin güçlü olduğunun alametlerini açıklarken Mekkî şu örneği vermiştir; (الج – الد) lafızlarını okurken bu harflerin şiddet sıfatlarından dolayı nefesle beraber akmadığını, sesin hapsolup kaldığını vurgulamıştır.⁴³⁶

Cezerî şiddet harflerini (أجذت كقطب) cümlesinde toplayarak şiddet harflerinin sekiz adet olduğunu söylemiştir. Müellifimiz şiddet harflerinin güçlü olmasından dolayı telaffuz esnasında sesin harflerle beraber akmasının engellendiğini belirtmiştir.⁴³⁷

Müellif, şiddet sıfatıyla birlikte başka sıfatların bir harfte olması, o harfin daha da güçlü olduğu anlamına geldiğini vurgulamıştır. Örneğin; ta (ط) harfinde cehr, şiddet, itbâk ve isti'lâ sıfatları olması sebebiyle bu harfin diğer harflere göre daha kuvvetli olduğu ortaya çıkmıştır. Şiddet sıfatı kuvveti ve gücü gösterirken, hems, rehâvet ve hafâ sıfatları ise zayıflığı göstermiştir.⁴³⁸

Cezerî, şiddet harflerinin telaffuzuna örnek olarak; (أج – أت) kelimelerini getirmiştir. Bu kelimeleri telaffuz ederken cîm (ج) ve te (ت) harflerinin nefesle birlikte akmaması bu sıfatın işlevini göstermiş olmaktadır demiştir.⁴³⁹

⁴³⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97-98, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 62.

⁴³⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 117-118, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 13.

⁴³⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 118.

⁴³⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 202.

⁴³⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98.

⁴³⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98.

el-Hurûfu’ş-Şedîde konusunda müelliflerimizin verdiği örneklerde farklılıklar olsa da bu sıfatın harflerinde ve sıfatın ortaya çıkmasındaki yorumlarında görüş birliği içerisinde olduklarını anlamaktayız.

3.6.4. el-Hurûfu’r-Rihve (الحروف الرحوة)

Mekkî *er-Ri‘âye* isimli eserinde rihvet harflerini, (تخذ ظغش زحف صه ضس) sözcüklerinde geçen harfler olarak ifade etmiştir. Bu açıklamadan yola çıkarak rihvet harflerinin on üç adet olduğunu görmekteyiz. Ayrıca müellifimiz bu harfleri açıklarken şiddet harfleri ve (لم يرو عنا) cümlesindeki harflerin dışında kalan harfler olduğunu da söylemiştir.⁴⁴⁰

Rihvet harflerinde zayıflık sıfatı hâsıl olmuştur, rihvet sıfatının terim manası, harflerin telaffuzunda, mahreçlerindeki zayıflık yumuşaklık sebebiyle sesin nefesle birlikte akması şeklinde açıklanmıştır. Mekkî bu konuya örnek olarak (الش – الس) kelimelerini getirmiştir. Bu kelimelerin telaffuzuna bakıldığında sîn (س) ve şîn (ش) harflerinin mahreçlerinden çıkarken nefes ile birlikte çıktığı görülmektedir.⁴⁴¹

Cezerî rihvet harflerinin on üç olduğu açıklamış, bu harflerin şiddet ve (لم يرو عنا) cümlesindeki harflerin dışında kalan harflerden oluştuğunu belirtmiştir. Rihvet sıfatının terim manasını; rihvet harflerinin çıkış yerlerinde dayanağının zayıf olması sebebiyle telaffuz edilirken sesin nefesle birlikte çıkması olarak açıklamıştır.⁴⁴²

Cezerî rihvet sıfatının açıklamasına örnek olarak; (أس – أش) kelimelerini getirmiş ve buradaki harflerin telaffuzunda sesin nefesle birlikte aktığını vurgulamıştır. Ayrıca Cezerî rihvet sıfatının şiddet sıfatının zıddı olduğunu da söylemiştir.⁴⁴³

Mekkî ve Cezerî’nin el-Hurûfu’r-Rihve konusuna yaptığı açıklamalara baktığımızda bu konu hakkında aynı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Hatta Cezerî’nin *et-Temhîd* eserinde bu konuyu açıklarken dipnotlarda, Mekkî’nin *er-Ri‘âye* eserinin bu konunun geçtiği bölümden alıntı yaptığı gözlemlendiğinde, Cezerî’nin Mekkî’den etkilendiğini söyleyebiliriz.

⁴⁴⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 119, Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 63.

⁴⁴¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 119.

⁴⁴² İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98.

⁴⁴³ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98, Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 203.

3.6.5. el-Hurûfu'z-Zevâid (الحروف الزوائد)

(اليوم تنساه) (سألتمونيها) Mekkî zevâid harflerinin on adet olduğunu ve bu harflerin cümlelerinde toplanan harfler olduğunu aktarmıştır. Bu harflere zevâid isminin verilmesinin sebebi, Arap dilinde ister isim ister fiil olsun bu harflerden başka bir zâid harfin kullanılmadığıdır.⁴⁴⁴

Mekkî bir kelimeye birden fazla zâid harfin kullanılabileceğini söylemiş, örnek olarak (انطلق – استكبر) kelimelerini getirmiştir. Ayrıca elif harfi (ا) harfi hariç diğer zâid harflerin başka kelimelerde aslî harf olarak gelmelerinin mümkün olacağını söylemiştir.⁴⁴⁵

Cezerî de zâid harflerin Mekkî gibi on harften meydana geldiğini söylemiş, harflerin sıralandığı aynı cümleyi eserinde zikretmiştir. Cezerî ayrıca fiillerde üç harfin eklenebileceğini fakat masdarlarda dört harfe kadar çıkabileceğini sözlerine eklemiştir.⁴⁴⁶

el-Hurûfu'z-Zevâid konusunda müelliflerimizin aynı görüşleri ileri sürdüklerini aktarmış olduk. Bu bağlamda müelliflerimizin bu konu hakkında görüş birliğinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

3.6.6. el-Hurûfu'l-Muzebzebe (الحروف المذبذبة)

Mekkî, muzebzebe harflerinin bir önceki başlıkta zikredilen (اليوم تنساه) cümlesindeki zâid harflerle aynı olduğunu söylemiştir. Bu harflerin aynı zamanda muzebzebe sıfatına dâhil olma sebebinin, belli bir hal üzere sabit olmamaları, bu harflerin bazen kelimenin aslından bazen ise kelimeye eklenmiş şekilde gelmelerinden dolayı olduğunu ifade etmiştir. Fakat Mekkî bu harflerin içerisinde elif (ا) harfini bu kapsamdan ayrı tutmuştur. Çünkü elif (ا) harfinin her zaman zâid bir harf olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁷

Cezerî, müzebzebe harflerini zâid harfler konusunda geçen (اليوم تنساه) harflerinden elif (ا) harfi hariç diğer dokuz harften müteşekkil olduğunu söylemiştir. Muzebzebe'nin tanımını yaparken, bazen asıl bazen zâid harflerden oluşan harflerdir demiştir. Bu sebeple elif (ا) harfi sürekli zâid bir harf olması sebebiyle muzebzebe sıfatına girmediğini

⁴⁴⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 120-121.

⁴⁴⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 121.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 99.

⁴⁴⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 121.

belirtmiş, muzebzebe harflerinin asla sabit bir durumda olmadığını da sözlerine eklemiştir.⁴⁴⁸

Müelliflerimizin el-Hurûfu'l-Muzebzebe konusunda yakın tanımlamalar yaparak bu konu hakkında ittifak ettikleri anlaşılmaktadır.

3.6.7. el-Hurûfu'l-Asliyye (الحروف الأصلية)

Mekkî, aslî harfleri, zâid harfler (اليوم تنسأه) dışında kalan on dokuz harf olarak belirtmiştir. Müellifimizin bu harflere aslî harf demesinin sebebi, kelime ister isim, ister fiil olsun bu harfler her zaman aslî harf olarak kullanılmış olmalarından dolayıdır.⁴⁴⁹

Cezerî, aslî harfler için, zâid harfler dışında kalan on dokuz harften meydana geldiğini söylemiştir. Bu harflere aslî denmesinin sebebini, kelime içerisinde fâul-fiil, aynu'l-fiil ve lâmu'l-fiil'de bulunmuş olmaları ifadesiyle açıklamıştır.⁴⁵⁰

el-Hurûfu'l-Asliyye konusu hakkında Mekkî ve Cezerî'nin benzer görüşler belirttikleri ve konu hakkında mutabık oldukları görülmektedir.

3.6.8. el-Hurûfu'l-İtbâk (الحروف الإتيق)

Mekkî, itbâk harflerinin dört adet olduğunu (ص – ض – ط – ظ) söylemiş, bu harflere itbâk denme sebebini açıklarken, itbâk harflerini telaffuz ederken dilin bir bölgesinin nefesle birlikte damağa yükselmesi ve bu sebeple ağız içindeki havanın dil ile üst damak arasında hapsolmuş olması ifadesini kullanmıştır.⁴⁵¹

Mekki, bu dört harfi kuvvet açısından üç gruba ayırmıştır. Müellifimizin açıklamalarına göre, bu harflerden en kuvvetlisi, bünyesinde cehr ve şiddet sıfatlarını bulundurmasından dolayı (ط) harfidir. Bu harflerden en zayıfı bünyesinde rihvet ve inhirâf sıfatları bulundurmasından dolayı (ظ) harfidir. Diğer iki harf olan (ص – ض) harfleri ise itbâk sıfatına sahip olma açısından orta haldedir.⁴⁵²

Cezerî'nin itbâk harfleri konusunda yapmış olduğu açıklamalar Mekkî ile aynı şekildedir.⁴⁵³ Cezerî'nin el-Hurûfu'l-İtbâk konusunda Mekkî'nin etkisinde kaldığı

⁴⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 99.

⁴⁴⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 121-122.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 99-100.

⁴⁵¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 122.

⁴⁵² Mekkî, *er-Ri'âye*, 122-123.

⁴⁵³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100.

görülmektedir. Çünkü bu konunun bahsinde vermiş olduğu dipnotta Mekkî'nin *er-Ri'âye* eserini göstermektedir.

3.6.9. el-Hurûfu'l-Munfetiha (الحروف المنفتحة)

Mekkî bu sıfatın harflerinin, itbâk sıfatının harflerinin (ص – ض – ط – ظ) haricinde kalan yirmi beş harften ibaret olduğunu söylemiştir. Mekkî munfetiha sıfatını, dilin üst damağa havayla birlikte yapışmaması olarak tanımlamıştır. Bu sıfatın harflerini telaffuz ederken itbâk sıfatında oluşan durumun tersi bir şekilde dilin üst damağa yapışmadığını, dil ile üst damak arası açık kalarak havanın hapsolmadığını ve rahat bir şekilde çıktığını belirtmiştir.⁴⁵⁴

Cezerî, infitâh harflerini itbâk sıfatının harflerinin dışında kalan yirmi beş harften müteşekkil olduğunu açıklamıştır. Bu sıfatın tanımını yaparken itbâk sıfatının tersi bir durumun oluştuğunu, dilin üst damağa yapışmadan açık kaldığını ve bu sebeple havanın hapsolmadan çıktığını söylemiştir.⁴⁵⁵

Bu açıklamalara baktığımızda, el-Hurûfu'l-Munfetiha konusunda müelliflerimiz aynı görüşleri ortaya koymuşlardır.

3.6.10. el-Hurûfu'l-İsti'lâ (الحروف الإستعلاء)

Mekkî, isti'lâ harflerinin tanımını, harflerin telaffuzunda dilin üst damağa yükselmesi, bu durumda nefesin dilin bir bölgesi ile üst damak arasında sıkışarak çıkması olarak ifade etmiştir.⁴⁵⁶

Müellifimiz isti'lâ harflerini, itbâk (ص – ض – ط – ظ) harflerine üç harf daha yani (خ – غ – ق) harflerini eklemiş ve yedi harften oluştuğunu söylemiştir. Ayrıca Mekkî, isti'lâ sıfatında farklı iki şeklin oluştuğunu belirtmiştir. Şöyle ki (ص – ض) (خ – غ – ط – ظ) harflerinde dil kalkarak üst damağa birleşip ve nefesin hapsoldüğünü, (ق) harflerinde ise dilin üst damağa doğru kalktığını fakat birleşme olmadığını vurgulamıştır.⁴⁵⁷

Cezerî, isti'lâ harflerini itbâk harflerine ek olarak gelen (خ – غ – ق) harfleriyle birlikte yedi harf olduğunu açıklamıştır. İsti'lâ sıfatındaki (ص – ض – ط – ظ) harflerinin

⁴⁵⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 122.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100.

⁴⁵⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123.

⁴⁵⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 13.

telaffuzunda dil üst damağa yapışarak ses sıkışıp hapsolurken, (خ – غ – ق) harflerinin telaffuzunda dil üst damağa yükselerek ve sesin sıkışmadan, hapsolmeden çıktığını belirtmiştir.⁴⁵⁸

el-Hurûfu'l-İsti'lâ konusunun açıklamalarında müelliflerimiz aynı görüşleri ortaya koymuşlardır.

3.6.11. el-Hurûfu'l-Mustefile (الحروف المستفلة)

Mekkî, istifâle harflerinin, isti'lâ (ص – ض – ط – ظ – خ – غ – ق) harflerinin dışında kalan yirmi iki harften oluştuğunu belirtmiş, bu harflerin isti'lâ harfleri gibi dilin üst damağa kalkmasının aksine dilin ağzın dibine inerek orada kalmasından dolayı istifâle harfleri dendiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁹

Cezerî bu sıfat hakkında, istifâle harfleri, isti'lâ harflerinin dışında kalan bütün harflerden ibaret olduğunu söylemiştir. Bu sıfatın tanımını yaparken, harflerin telaffuzunda dilin ağzın tabanına yayılarak harflerin çıkışı sağlanmasından dolayı istifâle sıfatının bu isimlendirmeyi aldığını belirtmiştir.⁴⁶⁰

Mekkî ve Cezerî'nin, el-Hurûfu'l-Mustefile sıfatı hakkında söyledikleri birbirinin aynıdır. Müelliflerimizin bu konu hakkında aynı görüşte oldukları anlaşılmaktadır.

3.6.12. el-Hurûfu's-Safîr (الحروف الصفير)

Mekkî, safîr sıfatının harflerini sâd, sîn ve zây (ص – س – ز) olarak belirtmiştir. Ayrıca safîr sıfatına bu ismin verilmesinin sebebinin, dil ucu ile ön dişler arasından havayla birlikte kuvvetle çıkan sestten dolayı olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu sıfatın harflerini telaffuz ederken ıslığa benzer bir sesin ortaya çıktığını ve safîr sıfatının güçlü bir sıfat olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶¹

Yine eserinde safîr sıfatındaki bu üç harfin kuvvet yönünden farklılıklarının olduğunu söyleyerek açıklamasının devamında, bu harflerin içerisinde bünyesinde isti'lâ ve itbâk sıfatlarını bulundurması sebebiyle en güçlüsünün sâd (ص) harfi olduğunu, Zây (ز) harfi, bünyesinde cehr sıfatının bulunmasından dolayı orta kuvvette olduğunu ve Sîn

⁴⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 64-65, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 206.

⁴⁵⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123-124.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100.

⁴⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 124, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 210.

(س) harfî ise bünyesinde hems sıfatı bulundurmasından dolayı safir sıfatının en zayıf harfinin olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶²

Cezerî, safir sıfatı ile yaptığı açıklamalarda Mekkî'nin görüşlerine denk beyanlarda bulunmuştur.⁴⁶³

Müelliflerimizin el-Hurûfu's-Safir konusunda aynı görüşü ortaya koydukları görülmektedir.

3.6.13. el-Hurûfu'l-Kalkale (الحروف القلقة)

Mekkî, kalkale ya da laklaka diye isimlendirdiği beş harfî (جد بطق) cümlesinde toplamıştır. Mekkî bu sığata sahip harflerin vakf esnasında titreşim ile vurguya benzer bir sesin çıkmasından dolayı bu ismi aldıklarını söylemiştir. Kalkale harflerinin vasıl halindeyken bile bu titreşim sıfatlarının ortaya çıktığını vurgulamıştır. Kalkale harflerinden kâf (ق) harfinin önemine dikkat çeken müellifimiz, bu sıfatın sadece bu harf üzerine has olduğu diğer harflerin kâf (ق) harfine benzemelerinden dolayı bu sıfatın içersine girdiklerini beyan etmiştir. Çünkü kâf (ق) harfinin vakıf halindeki telaffuzunda basınçla ziyade bir ses eklenerek harfin sesinin ortaya çıkmış olduğunu açıklamıştır.⁴⁶⁴

Cezerî, kalkale harflerinin beş harften müteşekkil olduğu beyan etmiş ve bu harfleri (قطب جد) cümlesinde toplamıştır. Kalkale ya da laklaka diye isimlendirdiği harflerin vasıl hallerine göre vakıf hallerindeki telaffuzlarında daha vurgulu bir sesle çıkmalarından dolayı bu sıfatı aldıklarını söylemiştir.⁴⁶⁵

Mekkî ve Cezerî tarafından yapılan açıklamalara baktığımızda konu hakkında birbirlerine yakın yorumlamalar yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Müelliflerimizin el-Hurûfu'l-Kalkale konusundaki görüşlerinin netice olarak ortak noktada toplandığını söyleyebiliriz.

3.6.14. el-Hurûfu'l-İbdâl (الحروف الإبدال)

Mekkî, ibdâl harflerinin on iki adet olduğunu söylemiş ve bunları (طال يوم أنجده) cümlesinde toplamıştır. İbdâl, başka bir harften dönüşmüş manasındadır. Mekkî bu sığata

⁴⁶² Mekkî, *er-Ri'âye*, 124.

⁴⁶³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100-101.

⁴⁶⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 124-125.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 101, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 62, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 20.

örnek olarak (هذا أمر لازم) cümlesindeki (لازم)'in yerine (لازم)'in gelebileceğini çünkü mîm'in (م) bâ'dan (ب) bedel olduğunu söylemiştir. Ayrıca Arapların bedel harflerinden başka bir harfi ibdâl ettiklerine dair bir rivayetin olmadığını ve bu kuralın ancak semâî olarak bilineceğini açıklamıştır.⁴⁶⁶

Cezerî ibdâl konusu hakkında Mekkî'nin verdiği örneklerle varıncaya kadar aynı şeyleri söylemiştir.⁴⁶⁷

Müelliflerimizin el-Hurûfu'l-İbdâl konusu hakkında söylediklerinde mutabık oldukları görülmektedir.

3.6.15. el-Hurûfu'l-Med ve'l-Lîn (الحروف المد واللين)

Mekkî bu sıfatın harflerinin (ا – و – ي) olarak üç harften meydana geldiğini, med harflerinin, elif (ا), kendisi sakin ve öncesinde dammeli bir harf olan vâv (و) kendisi sakin öncesinde kesra harekeli bir yâ (ي) olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁸

Bu harflere med ve lîn isimlerinin verilme sebebini, uzatmanın yalnız bu harfler sayesinde olacağını ve bu harflerin telaffuzunda zorlanmadan yumuşak bir şekilde sesin çıkmasından dolayı da lîn sıfatını aldıklarını açıklamıştır. Ayrıca bu sıfatta olan üç harften elif'in (ا) aslî harf diğer iki harfin ise elif'e benzediklerinden dolayı uzatma harfi olarak kullanıldıklarını beyan etmiştir.⁴⁶⁹

Cezerî, bu sıfatın harflerini (ا – و – ي) olarak belirtmiş ve bu harflere ayrıca lîn sıfatının verilmesinin sebebini, harflerin telaffuzunda dili zorlamadan kolay bir şekilde çıkmalarından dolayı olarak açıklamıştır. Ayrıca vâv (و) ve yâ (ي) için uzatma esnasında kendilerinden önce gelen damme ve kesra hareketleriyle aynı cinsten olduklarından dolayı uzatma sıfatına sahip olduklarına değinmiştir.⁴⁷⁰

el-Hurûfu'l-Med ve'l-Lîn konusu üzerine müelliflerimizin yaptıkları açıklamalar birbirlerine yakındır. Aralarındaki fark ise şu şekildedir. Cezerî'nin vâv (و) ve yâ (ي) harfinin kendisinden önce gelen damme ve kesra harekeyle aynı cinse sahip olduğundan bu sıfatı aldığını söylemesi, müellifin yapmış olduğu açıklamalardaki farkı ortaya koymaktadır.

⁴⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 122, Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 189.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 101-102.

⁴⁶⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 125-126.

⁴⁶⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 125-126.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 102.

3.6.16. Harfe'l-Lîn (الحرفا اللين)

Mekkî lîn harflerini vâv (و) ve yâ (ي) olarak açıklamış, fakat bu harflerden önce gelen harflerin mutlaka fetha harekeli olması gerektiğini belirtmiştir. Bu iki harfin lîn sıfatına dâhil olmalarının sebebini, harflerin telaffuzunda dile külfet vermeden çıkmaları ve harflerin sakin bir biçimde olmaları şeklinde açıklamıştır. Lîn sıfatında olan bu iki harfin kendilerinden önceki harfin harekesiyle cinslerinin farklı olmalarından dolayı da elif (ا) harfine benzemediklerini söylemiş, bu bağlamda lîn harflerinin med özelliklerinin ortadan kalkarak lîn özelliklerinin açığa çıktığını belirtmiştir.⁴⁷¹

Cezerî lîn sıfatının harflerini vâv (و) ve yâ (ي) olarak açıklamış, sıfatın yerine gelmesi için bu harflerden önce gelen harflerin mutlaka fetha harekeli olması gerektiğini söylemiştir. Cezerî bu harflere lîn sıfatı verilmesinin dile zorluk vermemesinden dolayı olduğunu açıklarken, bu harflerden önce gelen harflerin harekelerinin bu harflerin cinsinden farklı olmasından dolayı bu harflerin med harfinden çıkıp lîn harfi sıfatına girdiklerini vurgulamıştır.⁴⁷²

Müelliflerimizin Harfe'l-lîn konusu üzerine yaptığı açıklamalar aynı şekildedir. Cezerî'nin bu konuyu açıklarken *er-Ri'âye*'den alıntı yapmış olması, Mekkî'den etkilendiğini ortaya koymaktadır.

3.6.17. el-Hurûfu'l-Hevâiyye (الحروف الهوائية)

Mekkî hevâ harflerini üç harf (ا – و – ي) med ve lîn harfleri olarak belirtmiştir. Hevâ harflerinin bu sıfatı almalarının sebebini, telaffuz esnasında ağızda havada kalmalarından dolayı olduğunu zikretmiştir. Mekkî ayrıca, bu harflerden vâv (و) ve yâ (ي)'nin elif'e (ا) bezediği için bu sıfata sahip olduklarını söylemiştir. Çünkü elif'in telaffuzda diğer iki harfe göre daha güçlü olduğunu aktarmış, elif'i telaffuz ederken dilin ağızda herhengi bir bölgeye temas etmediğini vurgulamıştır.⁴⁷³

Cezerî bu sıfatın harflerini med ve lîn sıfatının harfleriyle aynı olduğunu söyleyerek, hevâ harflerinin çıkış yerlerinin ağız boşluğu olduğunu aktarmış ve bu harflerin çıkışında havanın akıp gittiğini açıklamıştır. Bu harflerden aslî olanın elif harfi

⁴⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 126, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 68.

⁴⁷² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 102, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 249.

⁴⁷³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 126-127.

olduğunu söylemiş, vâv ve yâ harfinin elif'e benzemelerinden dolayı bu sığata girdiklerini belirtmiştir.⁴⁷⁴

Mekkî ve Cezerî'nin el-Hurûfu'l-Hevâiyye konusunda yaptıkları açıklamalarda benzerlikler olduğu, Cezerî'nin bu konuyu açıklarken Mekkî'den alıntı yapmış olması, onun Mekkî'den etkilendiğini göstermektedir.

3.6.18. el-Hurûfu'l-Hafiyye (الحروف الخفية)

Mekkî, hafâ harflerinin (و – ي – ا – هـ) olarak dört adet olduğunu söylemiş, bu harflerin telaffuz esnasında gizlenmiş olduklarını, bu gizlenmenin iki harf arası, bir harften sonra ya da hevâ harflerinden sonra olması gerektiğini ifade etmiştir. Hafâ harflerinin içerisinde en gizli olanı elif (ا) harfi olduğunu çünkü kendisinin her zaman harekesiz olması ve telaffuz esnasında ağız içerisinde her hangi bir yere temas etmemesinden dolayı bu gizliliği aldığını belirtilmiştir.⁴⁷⁵

Cezerî hafâ harflerinin hê (هـ), med ve lîn harfleriyle birlikte dört harften oluştuğunu söylemiştir. Bu harfler içerisinde konumu itibariyle en güçlü harfin elif (ا) olduğunu izah etmiştir.⁴⁷⁶

Müelliflerimiz el-Hurûfu'l-Hafiyye konusunda aynı görüşleri zikretmişlerdir. Bu konu hakkında Cezerî'nin Mekkî'den alıntı yaptığı da görülmektedir.

3.6.19. el-Hurûfu'l-İllet (الحروف العلة)

Mekkî, 'illet harflerinin dört tane olduğunu ifade ederek bunları, (أ – و – ي) hemze, med ve lîn harfleri olarak saymıştır. Bu harflerin 'illet sıfatından olma sebebini, Arap kelimasında tağyir (değişim) ve 'illetin sadece bu harflerde meydana gelmesi ifadesiyle açıklamıştır. Dolayısıyla bu sığata ait olan vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin bazen elif'e bazen de hemze'ye dönüştüğü (قال – كال – سقاء – دعاء) örneklerde olduğu gibi görülmektedir. Müellifimiz bir kabilenin hê (هـ) harfini de 'illet harflerinden saydıklarını söylemiştir.⁴⁷⁷

Cezerî, 'illet harflerinin üç tane olduğunu söyleyerek bunların (و – ي – ا) med ve lîn harflerinden meydana geldiğini belirtmiştir. Arap dilinde değişimin, naklin ve illetin ancak bu üç harfte olabileceğini dile getirmiştir. Cezerî, vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin bazen

⁴⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 102-103.

⁴⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 127.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 103.

⁴⁷⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 128.

elif'e bazen de hemze'ye 'illetli olarak dönüşebileceklerini söylemiş örnek olarak; – قال) (قال kelimelerini getirmiştir. Ayrıca bir Arap kabilesinin hê (ه) harfini 'illet sıfatına dâhil olan harflerden saydıklarını açıklamasına eklemiştir.⁴⁷⁸

Mekkî ve Cezerî, el-Hurûfu'l-İllet konusunun tanımlamasında benzer görüşleri söylese de, bu sıfatın harflerinin sayısı bakımından aynı görüşte olmadıkları görülmektedir. Mekkî bu sıfatın harflerinin dört olduğunu (ا) hemzenin de 'illet harflerinden olduğunu söylemiş, fakat Cezerî 'illet harfleri içerisinde (ا) hemzeyi katmayarak bu harfleri üç ile sınırlamıştır.

3.6.20. el-Hurûfu't-Tefhîm (الحروف التّفخيم)

Mekkî, tefhîm harflerinin sıralarken bunların itbâk harfleri (ص – ض – ط – ظ) ve bu harflere ilaveten (ر – ل – ا) harflerinin tefhîm harflerinden olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁹ Mekkî'nin ifadesinden anlaşılacağı üzere tefhîm harfleri yedi harften oluşmaktadır. Mekkî, tefhîm sıfatını açıklarken, okuyuş esnasında sesin üst damakta sıkışmasıyla birlikte kalınlaştığı, bu sebeple tefhîm harflerinin okuyuşunda sesi kalınlaştırarak okuma yapıldığını söylemiştir. Müellifimiz bu sığata örnek olarak; ⁴⁸⁰(قال الله) ayetinde Lafzatullâh'da ki lâm (ل) harfinin makablinin fetha harekeli olmasından dolayı kalın okunduğunu söylemiş, lâm harfinin sadece Lafzatullâh'ta kalın okunabileceğini izah etmiştir. Müellifimiz, ⁴⁸¹(ربكم) ayetini örnek vererek, râ (ر) harfinin tefhîm sıfatından dolayı kalın okunduğunu açıklamıştır. Mekkî, Verş kıraatine göre ⁴⁸²(الصلاة) ayetinde bulunan elifte (ا) tefhîm sıfatının bulunmasından dolayı kalın okunacağını söylemiştir. Müellifimiz, tefhîm sıfatının harflerinden en güçlü olanının ta (ط) harfi olduğunu da bildirmiştir.⁴⁸³

Cezerî, tefhîm sıfatının harflerini itbâk sıfatının harfleri (ص – ض – ط – ظ) ve bu harflere ek olarak (ر – ل) harflerini zikretmiş bu sıfatın harflerinin altı olduğunu belirtmiştir. Cezerî'nin bu sıfat için ayetlerden verdiği örnekler Mekkî ile aynı olmakla birlikte, Verşîn kıraatından örnek olarak verilen ⁴⁸⁴(الصلاة) ayetinde, Mekkî, elif harfinde

⁴⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 103-104.

⁴⁷⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 128-129.

⁴⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/55.

⁴⁸¹ el-Bakara, 2/21.

⁴⁸² el-Bakara, 2/227.

⁴⁸³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 128-129.

⁴⁸⁴ el-Bakara, 2/227.

tefhîm sıfatının olduğunu söylerken Cezerî bu sıfatın lâm harfinde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Cezerî, bu sıfatın en güçlü harfinin ta (ط) harfi olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁵

Müelliflerimiz, el-Hurûfu't-Tefhîm konusunda genel itibariyle aynı görüşleri ifade ederken, bu sıfatın harflerinin sayısı açısından ihtilafa düşmüşler. Cezerî, Mekkî'nin elif harfini bu sıfattan saymasını yanlış bulmuş bu durumun vehm⁴⁸⁶ olduğunu açıklamıştır.

3.6.21. el-Hurûfu'l-Îmâle (الحروف الإمالة)

Mekkî, imâle harflerini hâu't-te'nîs, elif ve râ (ج – ا – ة) olarak üç adet olduğunu söylemiştir. Îmâle sıfatının tanımını, fetha harekenin kesra harekeye ya da elif (ا) harfinin yâ (ي) harfine meylettirilerek okunması olarak yapmıştır. Ayrıca Arap kelimasında imâle yapmanın sadece bu harfler üzerinden olabileceğini vurgulamıştır. Müellif açıklamasının devamında müenneslik tâ'sı olan (ة) hâu't-te'nîs'te sadece vakıf halinde imâle yapılacağını elif ve râ (ج – ا) harflerinde ise hem vasıl hem de vakıf halinde imale yapılacağını belirtmiştir.⁴⁸⁷

Cezerî, bu konu hakkında Mekkî ile aynı şeyleri söylemiş imâle sıfatının harflerinin (ج – ا – ة) üç adet olduğunu, hâu't-te'nîs'te sadece vakıf halinde imâle yapılacağını elif ve râ (ج – ا) harflerinde ise hem vasıl hem de vakıf halinde imale yapılacağını söylemiştir.⁴⁸⁸

Müelliflerimiz tarafından yapılan açıklamalara baktığımızda, el-Hurûfu'l-Îmâle konusunda görüş birliği içerisinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

3.6.22. el-Hurûfu'l-Muṣṣrabe (الحروف المشربة)

Mekkî, muṣṣrabe harflerinin Araplarda kullanılan yirmi dokuz harfin üzerine eklenen harfler olduğunu söylemiş, bu harflere bu ismin verilmesinin sebebinin başka harflerle karışmasından dolayı olduğunu ifade etmiştir. Eserinde bu harflerin sayısının altı olduğunu beyan etmiş, ayrıca bu harflere muṣṣrabe denilmesinin yanında muḥâleta ve muḥâlita şeklinde isimlendirildiğini de vurgulamıştır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 104.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 104.

⁴⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 129-130.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105.

⁴⁸⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 130.

Cezerî, muşrabe ya da muhâleta olarak isimlendirilen bu sıfatın harflerinin altı tane olduğunu söylemiş, bu harfleri; nûn-i muhfât, elif-i mumâle, elif-i mufahhame, sâd-ı beyne beyn, hemze-i beyne beyn ve son olarak ise kıratte kullanılmayan beyne'l-cîm ve's-şîn harflerinin olduğunu açıklamıştır.⁴⁹⁰

Mekkî ve Cezerî'nin el-Hurûfu'l-Muşrabe sıfatı hakkında söyledikleri birbirine yakındır. Cezerî konu hakkında Mekkî'den aldığı görüşleri kullanmış, ayrıca kendi görüşlerini de ortaya koyarak meselenin açıklanmasına zenginlik kazandırmıştır.

3.6.23. el-Harfu'l-Mukerrer (الحرف المكرر)

Mekkî, tekrîr sıfatına bir harfin sahip olduğunu bu harfin ise râ (ر) olduğunu söylemiştir. Tekrir sıfatının anlamının, harfin telaffuzu sırasında tekrar edilmesinden dolayı olduğunu ifade etmiştir. Râ (ر) harfinin telaffuzunun güçlü olması sebebiyle şiddet sıfatına sahip olduğunu, harfi telaffuz ederken lâm (ل) harfinin mahrecine gitmesi sebebiyle de rihvet sıfatına sahip olduğunu izah etmiştir.⁴⁹¹

Cezerî, tekrîr sıfatına sahip olan harfin râ (ر) olduğunu söylemiş, bu harfi telaffuz ederken dil ucunun kıpırdaması sebebiyle harfin ortaya çıktığını belirtmiştir. Müellifimiz, râ (ر) harfinin telaffuzunda tekrîr ve rihvet sıfatları oluştuğunda sesin akarak çıktığını da ifade etmiştir.⁴⁹²

Mekkî ve Cezerî'nin el-Harfu'l-Mukerrer konusunu ele alırken yapmış olduğu açıklamalarda mutabık kaldıkları görülmüştür. Ayrıca, Cezerî'nin bu konunun dipnotunda er-Ri'âye'yi göstermesi Mekkî'den istfade ettiğini ve farklı açıklamalarda bulunarak konuyu zenginleştirdiğini anlamaktayız.

3.6.24. Harfe'l-Ğunne (حرف الغنة)

Mekkî, ğunne harflerinin mîm ve nûn (ن – م) olarak iki tane olduğunu söylemiş, ğunne sıfatının anlamını genizden gelen ses olarak açıklamıştır. Bu sıfatın harflerinin telaffuzda sakin bir şekilde olmaları gerektiğini belirtmiş, tenvinde de ğunne sıfatının olduğuna değinmiştir.⁴⁹³

⁴⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105.

⁴⁹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 130-131.

⁴⁹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105-106.

⁴⁹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 131, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 220.

Cezerî, ğunne harflerinin sakin mîm (م) ve sakin nûn (ن) olduğunu, bu harflerin sesinin genizden geldiği için bu sığata ait olduklarını açıklamıştır. Müellifimiz ğunne sıfatının tenvinde bulunduğuna da dikkat çekmiştir.⁴⁹⁴

Müelliflerimizin Harfe'l-Ğunne konusu üzerine yapmış oldukları açıklamaların aynı olması sebebiyle bu konu üzerine ittifak ettikleri görölmektedir.

3.6.25. Harfe'l-İnhirâf (حرفا الإنحراف)

Mekkî, inhirâf harflerinin lââm (ل) ve râ (ر) şeklinde iki tane olduğunu söylemiş, inhirâf sıfatının anlamını, harfin kendi mahreç ve sıfatından ayrılıp başka bir harfin mahreç ve sıfatına kayması olarak açıklamıştır. Mekkî lââm (ل) harfinin rihvet ve şiddet sıfatının arasında bir yerde bulunduğunu, râ (ر) harfinin ise kendisine yakın olan nûn (ن) harfinin mahrecine değil de kendisinden mahreci uzak olan lââm (ل) harfine meylettiği için inhirâf sıfatını aldığını söylemiştir.⁴⁹⁵

Cezerî'nin, Harfe'l-İnhirâf konusu hakkında söyledikleri Mekkî ile aynı nitelikleri taşımaktadır.⁴⁹⁶ İki âlimin de bu konu hakkında ortak görüş içerisinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

3.6.26. el-Harfu'l-Cersî (الحرف الجرسى)

Mekkî, cersî sıfatında tek bir harf olduğunu, bu harfin de hemze (إ) olduğunu beyan etmiştir. Cersî sıfatının manasının ses çıkarmak olduğunu bu sebeple hemzeye bu sıfatın verildiğini vurgulamıştır. Telaffuz esnasında, aslında bütün harflerin ses çıkardığını fakat hemzenin diğerlerine nazaran daha güçlü ses çıkarmasından dolayı bu sığata sahip olduğunu açıklamış, hemzenin telaffuzunda bir ağırlığın meydana gelmesi sebebiyle de hemze harfinde tahkîk, tahfîf, bedel, hazf, beyne beyne ve harekenin atılması câiz görölmüştür.⁴⁹⁷

Cezerî, cersî harfin sadece hemze (إ) olduğunu söylemiştir. Cersî sıfatının anlamını, telaffuz esnasında bir ağırlığın meydana gelmesi şeklinde açıklamıştır. Müellifimiz *et-*

⁴⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

⁴⁹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 131-133, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 67.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

⁴⁹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 133-134.

Temhîd'de, Halil b. Ahmed'in kendi eserinde cersî'nin "ses" anlamına geldiğini de ifade etmiştir.⁴⁹⁸

Cezerî bütün harflerin sesli olduğunu fakat bu durumun hemzede daha fazla ortaya çıkmasından dolayı bu sıfatı aldığını beyan etmiştir. Hemzedeki bu ağırlık sebebiyle de tahkîk, tahfîf, bedel, hazf, beyne beyne ve harekenin ilgâ edilmesi uygun görülmüştür.⁴⁹⁹

Mekkî ve Cezerî'nin el-Harfu'l-Cersî konusunda bir ihtilafa düşmedikleri, açıklamalarında benzer manalara gelen şeyler söyledikleri ortaya çıkmaktadır.

3.6.27. el-Harfu'l-Mustetîl (الحرف المستطيل)

Mekkî, istitâle harfinin sadece dâd (ض) harfi olduğunu söylemiştir. İstitâle sıfatının manasını, bu sifata sahip olan harfin telaffuz esnasında ağızda uzaması olarak açıklamıştır. Bu bağlamda dâd (ض) harfi telaffuz edilirken sesin uzayarak lâm (ل) harfinin mahrecine kadar gidip bittiğini söyleyen Mekkî, ayrıca dâd (ض) harfinin kuvvetli bir harf olduğunu, bu sebeple cehr, itbâk ve isti'lâ sıfatlarını da kapsadığını vurgulamıştır.⁵⁰⁰

Cezerî, istitâle sıfatına sahip olan harfin sadece dâd (ض) olduğunu ve bunun sebebi ise, telaffuz esnasında dâd (ض) harfinin kendi mahrecinden başlayarak lâm (ل) harfinin mahrecine kadar uzanmış olması şeklinde izah etmiştir. Ayrıca müellifimiz, dâd (ض) harfinde cehr, itbâk ve isti'lâ sıfatlarının da bulunduğunu ifade ederek, kuvvetli bir harf olduğunu da vurgulamıştır.⁵⁰¹

Müelliflerimizin, el-Harfu'l-Mustetîl konusu üzerine yapmış oldukları açıklamalara baktığımızda bu konu hakkında hemfikir oldukları görülmektedir.

3.6.28. el-Harfu'l-Mutefeşşî (الحرف المتفشي)

Mekkî, tefeşşî sıfatının şîn (ش) harfine has olduğunu söylemiştir. Tefeşşî sıfatının manasını, harfin telaffuzu esnasında sesin dil ve damak arasında fazlaca yayılması olarak açıklamıştır. Mekkî, şîn (ش) harfini telaffuz ederken zâ (ظ) harfinin mahrecine kadar uzandığını belirtmiştir. Müellif eserinde bazı âlimlerin dâd (ض) harfinin de tefeşşî sıfatına sahip olduğunu ve telaffuz esnasında lâm (ل) harfinin mahrecine kadar uzandığını

⁴⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106-107.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106-107.

⁵⁰⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 134, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 227, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 67.

⁵⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

vurgulamıştır.⁵⁰² Ayrıca müellifimiz, eserinde harflerin mahreçleri bölümünü işlerken fâ (ف) harfinin de tefeşşî sıfatına sahip olan harflerden olduğunu söylemiştir.⁵⁰³

Cezerî, tefeşşî sıfatında bir harf ve bu harfin şîn (ش) olduğunu söylemiştir. Müellifimiz şîn (ش) harfinin bu sığata sahip olmasının nedeninin telaffuz esnasında harfin sesinin yayılarak zâ (ظ) harfinin mahrecine kadar uzanmakta olduğunu açıklamıştır. Tefeşşî sıfatının tanımını, bu sığata sahip olan harfin sesinin telaffuz esnasında kendi mahrecinden çıkıp dil ile damak arasında akarak başka harflerin mahrecine ulaşması olarak yapmıştır. Cezerî, tefeşşî sıfatına sahip olan harflerin sayısının âlimlerce farklı değerlendirildiğine vurgu yapmış, bu harflerin sekiz adet (م - ش - ف - ر - ث - ص - س - ض) olduğu yönünde görüş ileri sürenlerin dahi var olduğunu açıklamıştır. Fakat Cezerî bu yorumlar üzerine çeşitli eleştiriler yapmıştır. Örneğin mîm (م) harfini tefeşşî sıfatına dâhil edenlerin nûn (ن) harfini de dâhil etmeleri gerektiğini çünkü mîm ve nûn (م - ن) harfinin ikisinde de ğunne sıfatının olduğunu açıklamıştır.⁵⁰⁴

Mekkî ve Cezerî'nin, el-Harfu'l-Mutefeşşî konusu hakkında söylediklerine baktığımızda birbirine yakın ifadelerden oluşmaktadır. Fakat Cezerî konuyu daha kapsamlı ele almıştır. Mesele üzerine çeşitli açıklamalar yaparak bu sıfatın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

3.6.29. el-Hurûfu'l-Musmete (الحروف المصمتة) ve el-Hurûfu'l-Muzleka (الحروف المذقة)

Mekkî, eserinde musmete ve muzleka sıfatlarına sahip olan harfleri aynı başlık altında toplamıştır. Mekkî, *er-Ri'âye* adlı eserinde İbn Dureyd⁵⁰⁵ (öl. 321/933) vasıtasıyla el-Ahfeş'in,⁵⁰⁶ (öl. 215/830) musmete sıfatına sahip olan harflerin sadece kendileriyle bir kelime oluşturulmasının uygun olmadığı görüşünü aktarmaktadır. Çünkü sadece musmete harflerinden oluşan bir kelimenin Arap lûgatına ağır geleceğini ve eğer böyle bir kelime var ise bu kelimenin başka bir dilden geçmiş olacağını, dolayısıyla musmete ve muzleka harflerinin birlikte kullanılması gerektiğini söylemiştir. Mekkî musmete harflerini, altı muzleka (فر من لب) harfinin ve elif (ا) harfinin dışında kalan yirmi iki harften

⁵⁰² Mekkî, *er-Ri'âye*, 134-135.

⁵⁰³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 227.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniğı ve Kuralları*, 66.

⁵⁰⁵ Müellif hakkında geniş bilgi için bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Düreyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/416-419.

⁵⁰⁶ Müellif hakkında geniş bilgi için bk. İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/526.

oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca elif harfinin mahrecinin belirsizliği sebebiyle onu iki sıfatın dışarısında bırakmıştır.⁵⁰⁷

Yine muzleka sıfatını açıklarken el-Ahfeş'in görüşlerine tekrar müracaat etmiştir. Muzleka harflerini, dilin uç tarafından ve devamında iki dudak arasından çıkan harfler olarak tanımlamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu harfler (فر من لب) cümlesinde bulunan altı harftir. Bu harflerden (ل - ر - ن) dil ucundan çıkarken, (م - ب - ف) harfleri ise iki dudak arasından çıktığı vurgulanmıştır.⁵⁰⁸

Cezerî, musmete ve muzleka sıfatlarını bir başlık altında toplamıştır. Müellifimiz, musmete harflerinin muzleka harfleri olmadan bir kelimedede zikredilmesinin dile ağır geldiği görüşünü el-Ahfeş'ten aldığı görülmektedir. Bu açıklamadan sonra Cezerî, bir kelimedede muzleka harfleri olamadan musmete harflerinin art arda zikredilmesinin engellenmesi gerektiğini açıklamıştır. Cezerî, musmete harflerini (فر من لب) ve (ل) harfleri dışında kalan yirmi iki harf olarak belirtmiştir.⁵⁰⁹

Cezerî, muzleka sıfatına dâhil olan harflerin özelliklerini el-Ahfeş'ten alarak, bu sıfata sahip olan harflerin dile en kolay gelen ve telaffuzunda diğer harflerle uyum sağlayan harfler olduğunu açıklamıştır. Müellifimiz bu harfleri (فر من لب) cümlesin toplayarak altı adet olduklarını beyan etmiştir.⁵¹⁰

Müelliflerimiz, el-Hurûfu'l-Musmete ve el-Hurûfu'l-Muzleka konularını aynı maddede toplamışlardır. Konuyla alakalı yaptıkları açıklamalara baktığımızda benzer görüşlerin yanı sıra kendilerine has ifadelerde bulundukları da görülmektedir. Cezerî'nin bu konu hakkındaki dipnotunda *er-Ri'âye*'yi zikretmesi Mekkî'nin görüşlerine katıldığını göstermektedir. Musmete ve muzleka sıfatlarının sayıları hakkında müelliflerimiz aynı görüş üzerinde ittifak etmişlerdir.

3.6.30. el-Hurûfu's-Sum (الحروف الصم) ve el-Hurûfu's-Sutm (الحروف الصتم)

Mekkî, bu sıfat için sum lafzını kullanmış, bu sıfata sahip olan harflerin boğaz harfleri dışında kaldığı için böyle isimlendirildiğini söylemiştir. Eserinde Halîl b. Ahmed'in de bu görüşte olduğunu dile getirmiştir. Mekkî, boğaz harflerinin kimi âlimlerce altı tane olduğunu aktarmış, kendisi de boğaz harflerinin (أ - ه - ع - ح - غ - خ) bu

⁵⁰⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 135-137.

⁵⁰⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 135-137.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 108-109.

⁵¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 108-109.

altı harften⁵¹¹ meydana geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca Mekkî, eserinde boğaz harflerini sıralarken Halîl b. Ahmed'in elif'in (ل) boğaz harflerinden olmadığını görüşünü belirtmiştir.⁵¹²

Cezerî, sutm sıfatına sahip olan harflerin boğazdan çıkan harflerin dışında kalan harflerden oluştuğunu söylemiştir.⁵¹³ Müellifimiz, *et-Temhîd* isimli esrinin el-Hurûfu'l-Halkıyye bölümünde boğaz harflerini (غ – خ – ع – ح – ه – ل) şeklinde altı harf olarak aktarmış, elif (ل) harfinin Halîl b. Ahmed tarafından boğaz harflerinin içerisinde sayılmadığına vurgu yapmıştır.⁵¹⁴

Mekkî ve Cezerî, el-Hurûfu's-Sum ya da el-Hurûfu's-Sutm sıfatının harflerinin, boğaz harflerinin dışında kalan yirmi iki ve elif (ل) harfinden oluştuğunu söyleyerek aynı açıklamayı yapmışlar. Fakat sıfatın isimlendirilmesi hususunda farklılık göstermişlerdir. Mekkî sum diye isimlendirirken Cezerî ise sutm olarak isimlendirmiştir.

3.6.31. el-Harfu'l-Mehtûh (الحرف المهنوف)

Mekkî, mehtûf harfinin hemze (أ) olduğunu naklederek, harfin bu sıfatı almasının sebebini telaffuzunda güçlü, şiddetli ve öksürük gibi bir sesin meydana gelmesinden dolayı olduğunu açıklamıştır. Ayrıca kimi âlimlerce bu sığata mehtût (المهنوت) denildiğini de aktarmıştır.⁵¹⁵

Cezerî, mehtûf sıfatına sahip olan tek harfin hemze (أ) olduğunu söylemiştir. Harfin bu sıfatı almasının sebebinin kuvvetli bir harf olmasında dolayı telaffuzunda kuma sesine benzer bir sesin meydana gelmesi ifadesini kullanmıştır.⁵¹⁶

Müelliflerimiz, el-Harfu'l-Mehtûh konusunda mutabıktırlar. Cezerî'nin bu konuda da *er-Ri'âye*'den alıntı yapmış olması Mekkî'den etkilendiğini göstermektedir.

3.6.32. el-Harfu'r-Râci (الحرف الراجع)

Mekkî, bu sıfatın harfini sâkin mîm (م) olarak açıklamıştır. Müellifimiz bu harfin mahrecinden çıktıktan sonra ğunne sıfatına sahip olması sebebiyle genize döndüğünü ve

⁵¹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 139.

⁵¹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 137, 139.

⁵¹³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 109.

⁵¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95.

⁵¹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 137-138.

⁵¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 109.

râci‘ sıfatına hâiz olduğunu söylemiştir. Ayrıca Mekkî sâkin nûn’un (ن) da mîm (م) harfi gibi olmasından dolayı râci‘ sıfatına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵¹⁷

Cezerî, bu sıfatın harfinin kendi mahrecinden çıktıktan sonra genize dönmesi sebebiyle râci‘ ismini aldığını söylemiştir. Müellifimiz, bu sıfatın harflerinin sâkin mîm ve mîm’e benzerliğinden dolayı da sâkin nûn olduğunu aktarmıştır.⁵¹⁸

el-Harfu’r-Râci‘ konusu hakkında müelliflerimizin ortak görüş içerisinde olduğu görülmektedir. Cezerî’nin bu konu hakkında Mekkî’den alıntı yapmış olması bunu desteklemektedir.

3.6.33. el-Harfu’l-Muttasıl (الحرف المتصل)

Mekkî, muttasıl sıfatının harfinin vâv (و) olduğunu söylemiştir. Harfin bu sıfatı almasının sebebini ise telaffuz esnasında mahrecinden çıkararak elif (ل) harfinin mahrecine bitişinceye kadar sesin meyletmesi olarak açıklamıştır.⁵¹⁹

Cezerî, muttasıl harfinin vâv (و) harfi olduğunu söylemiş, aynı özellikleri taşıyan yâ (ي) harfinin de bu sıfata sahip olduğunu eklemiştir. Müellifimiz, bu sıfatın harflerinin kendi mahreçlerinden çıktıktan sonra elif (ل) harfinin mahreciyle birleşmelerinden dolayı bu ismi aldıklarını zikretmiştir.⁵²⁰

Müelliflerimiz, el-Harfu’l-Muttasıl konusunda aynı tanımlamaları yapsalar da sıfatın harflerinin sayısı hakkında mutabık olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Cezerî’nin bu konu hakkında yine Mekkî’den alıntı yaptığı görülmektedir. Fakat konuyu kendi ilminin vermiş olduğu özgüvenle değerlendirmiş ve farklı açıklamalar ortaya koymuştur.

Bu açıklamalar ile müelliflerimizin harflerin sıfatına ve lakaplarına işaret eden otuz dört maddeyi otuz üç başlık altında inceledik. Çalışmamızın devamında Mekkî’nin ve Cezerî’nin harflerin lakapları bahsinde ele aldıkları on maddeyi, önce müelliflerimiz tarafından söylenen açıklamaları aktararak, sonra da bu açıklamaların mukâyesesini yaparak ifade etmeye çalışacağız. İki müellifimiz de sayacağımız bu on lakabı Halîl b. Ahmed’in *Kitâbu’l-‘Ayn* isimli eserinden aldıklarını ifade etmişlerdir.⁵²¹

⁵¹⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 138.

⁵¹⁸ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 109.

⁵¹⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 138.

⁵²⁰ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 109-110.

⁵²¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 138-139, İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95.

3.6.34. el-Hurûfu'l-Halkıyye (الحروف الحلقية)

Mekkî, boğaz harflerinin altı tane olduğunu söylemiş ve eserinde harfleri (ع – ح – ه – غ – خ – ل) olarak bu sıralamayla saymıştır. Müellifimiz harflerin mahreçlerinden dolayı bu ismi aldıklarını zikretmiştir. Mekkî, açıklamasına ek olarak Halîl b. Ahmed'in elif (ل) harfini boğaz harflerinden saymadığını ifade etmiştir.⁵²²

Cezerî, halkıyye harflerini (غ – خ – ع – ح – ه – ل) bu sıralamayla sayarak altı tane olduğunu söylemiş, harflerin çıkış yerlerinden dolayı bu ismi aldıklarını ifade etmiştir. Müellifimiz, Halîl b. Ahmed'in boğaz harflerini sayarken çıkış yerinin farklılığından dolayı elif (ل) harflerini bu harflerin içerisine almadığını aktarmıştır.⁵²³

el-Hurûfu'l-Halkıyye konusunda müelliflerimiz aynı görüş üzerinde mutabık kalmışlardır.

3.6.35. el-Hurûfu'l-Leheviyye (الحروف اللهوية)

Mekkî, lehât harflerinin kâf ve kêf (ك – ق) olduğunu ifade etmiş, bu harflerin ağız ve boğaz arası bir yerden çıktığı için bu ismi aldığını söylemiştir.⁵²⁴

Cezerî bu mahreçten iki harfin çıktığını, bunların ise kâf ve kêf (ك – ق) harfleri olduğunu söylemiştir. Kâf ve kêf (ك – ق) harflerinin çıkış yerinin lehât bölgesi olması hasebiyle böyle isimlendirildiklerini açıklamıştır.⁵²⁵

Mekkî ve Cezerî, el-Hurûfu'l-Leheviyye hususunda benzer açıklamalar yaparak bu konu hakkında mutabık kalmışlardır.

3.6.36. el-Hurûfu's-Şecriyye (الحروف الشجرية)

Mekkî'nin, Halîl b. Ahmed'ten naklettiğine göre şecriyye harflerinin şîn, dâd ve cîm (ش – ض – ج) şeklinde üç tane olduğunu görmekteyiz. Müellifimiz, bu harflerin çıkış yerini ağzın açık yeri ya da alt dudak ile çene arasında sakal olan bölgeden olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz, harflerin bu lakabın içerisinde olma sebebini de bu bölgeden çıkmalarına bağlamaktadır.⁵²⁶

⁵²² Mekkî, *er-Ri'âye*, 139.

⁵²³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95.

⁵²⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 139.

⁵²⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95.

⁵²⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 139-140.

Cezerî, bu lakabın harflerinin üç adet ve bu harflerin şîn, dâd ve cîm (ش – ض – ج) olduğunu ifade etmiştir. Bu harflerin çıkış yerini Halîl b. Ahmed'in ifadesiyle, ağzın açıldığı yer olarak aktarmıştır. Müellifimiz bazı âlimlerin bu üç harfin çıkış yerinin alt dudaktaki sakal bölgesinden olduğunu belirttiklerini söylemiştir.⁵²⁷

Mekkî ve Cezerî'nin el-Hurûfu's-Şecriyye konusunda mutabık olduğu görülmektedir. Cezerî'nin bu konu hakkında Mekkî'den alıntı yapması ondan etkilendiğini ortaya çıkarmaktadır.

3.6.37. el-Hurûfu'l-Eseliyye (الحروف الأسلية)

Mekkî, eseliyye harflerinin sâd, sîn ve zây (ص – س – ز) olarak üç tane olduğunu ve bu harflerin Halîl b. Ahmed tarafından isimlendirildiğini söylemiştir. Müellifimiz, bu harflerin çıkış yerinin dil ucunun sivri kısmından olması sebebiyle eseliyye harfleri dendiğini açıklamıştır.⁵²⁸

Cezerî bu lakabın harflerinin üç tane olduğunu ve bu harflerin sâd, sîn ve zây (ص – س – ز) harflerinden meydana geldiğini ifade etmiştir. Eseliyye harflerin çıkış yerinin dil ucunun sivri yeri olması sebebiyle bu isimle ifade edildiklerini beyan etmiştir.⁵²⁹

Müelliflerimiz, el-Hurûfu'l-Eseliyye konusu hakkında aynı görüşleri ortaya koyarak bu konu hakkında mutabık kalmışlardır.

3.6.38. el-Hurûfu'n-Nit'iyye (الحروف النطعية)

Mekkî, bu harflerin üç tane olduğunu tâ, dâl ve tê (ط – د – ت) harflerinden meydana geldiğini söylemiştir. Mekkî, Halîl b. Ahmed'ten yaptığı nakilde bu harflerin çıkış yerinin ağzın damağı olarak aktarmıştır. Ayrıca müellifimiz, nit' diye tarif edilen yerin ağzın üst kısmı şeklinde ifade etmiştir.⁵³⁰

Cezerî, bu lakabın harflerinin tâ, dâl ve tê (ط – د – ت)'den ibaret olmak üzere üç tane olduğunu izah etmiştir. Bu harflerin çıkış yerinin ağzın üst kısmı olan damağın ön tarafından çıktığını açıklamıştır.⁵³¹

⁵²⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95-96.

⁵²⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 140.

⁵²⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

⁵³⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 140.

⁵³¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

el-Hurûfu'n-Nit'iyye konusu üzerine müelliflerimiz mutabık kalarak benzer görüşler ifade etmişlerdir.

3.6.39. el-Hurûfu'l-Liseviyye (الحروف اللثوية)

Mekkî, Halîl b. Ahmed'ten yaptığı nakille bu harflerin lisse bölgesinden yani dış etinden çıktığını ve bu harflerin zâ, sê ve zêl (ظ – ث – ذ) olarak üç tane olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Mekkî, lisse kavramını dış eti, dışların yerleştiği bölge olarak açıklamıştır.⁵³²

Cezerî, liseviyye harflerinin üç adet olduğunu, bu harflerin zâ, sê ve zêl (ظ – ث – ذ) olarak isimlendirildiğini Halîl b. Ahmed'ten aktarmıştır. Müellifimiz bu harflerin çıkış yerinin dış ile dış etlerinin birleşme noktasından olduğunu açıklamış, dolayısıyla bu bölgeye lisse isminin verildiğini ifade etmiştir.⁵³³

Müelliflerimiz, el-Hurûfu'l-Liseviyye lakabını açıklarken Halîl b. Ahmed'ten aldıkları görüşleri ortaya koyduklarından dolayı bu konu hakkında mutabık kalarak aynı görüşleri ifade ettikleri ortaya çıkmaktadır.

3.6.40. el-Hurûfu'z-Zelkiyye (الحروف الذلقية)

Mekkî, zelkiyye harflerinin Halîl b. Ahmed'ten naklettiği bilgiyle üç harf olduğunu, bunların lâm, râ ve nûn (ل – ر – ن) harfinden oluştuğunu aktarmıştır. Bu harflere zelkiyye denmesinin sebebini, telaffuz esnasında harflerin mahreçlerinin dil ucundan çıktığından dolayı olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz, ayrıca Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* isimli eserinde zelkiyye harflerinin altı olarak zikredildiğini söylemiş, bu harfleri ل – ر – ن – ف (ل – ر – ن – ف) olarak saymış ve (فر من لب) cümlesinde toplamıştır.⁵³⁴

Cezerî, zeykiyye harflerini üç adet olarak zikretmiştir. Eserinde lâm, râ ve nûn – ل (ل – ر – ن) olarak saymış olduğu bu üç harfin isimlendirmesini Halîl b. Ahmed'in yaptığını söylemiştir. Harflerin bu özelliğe sahip olmalarının sebebini ise mahreçlerinin dil ucundan çıkmasından dolayı olduğunu açıklamıştır.⁵³⁵

Mekkî ve Cezerî'nin, el-Hurûfu'z-Zelkiyye konusu hakkında verdiği tanımda ittifak halinde oldukları görülmektedir. Fakat harflerin sayısı hakkında aynı görüşte

⁵³² Mekkî, *er-Ri'âye*, 140.

⁵³³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

⁵³⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 140-141.

⁵³⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

oldukları söylenemez. Mekkî, Halîl b. Ahmed'in zelkiyye harflerinin sayısının altı adet olduğu görüşüne itiraz etmediği görülürken, Cezerî'nin zelkiyye harflerini et-Temhîd esrinde üç adet olarak zikretmesi bu konu hakkındaki görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmaktadır.

Harflerin çıkış yerlerinin dil ucundan olması sebebiyle, Cezerî'nin zikretmiş olduğu üç harf zelkiyye sıfatının tanımına da uymakta olduğunun kanaatindeyiz. el-Hurûfu'z-Zelkiyye konusunda müelliflerimizin lakabın tanımlaması hususunda aynı görüşte oldukları fakat harflerin sayısı açısından farklı görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

3.6.41. el-Hurûfu's-Şefehiyye (الحروف الشفهية)

Mekkî, şefehiyye harflerinin fâ, bâ ve mîm (ف – ب – م) olarak üç tane olduğunu ve bu harflerin Halîl b. Ahmed tarafından isimlendirildiği aktarmıştır. Bu harflerin iki dudak arasından çıkması sebebiyle bu sığata sahip olduklarını açıklamıştır.⁵³⁶

Cezerî, eserinde şefehiyye harflerinin üç tane olduğunu, bu harflerin fâ, bâ ve mîm (ف – ب – م) harflerinden meydana geldiğini söylemiştir. Şefehiyye harflerinin bu ismi almasının sebebini, mahreçlerinin iki dudak arasından çıkmasından dolayı olduğunu açıklamıştır.⁵³⁷

el-Hurûfu's-Şefehiyye konusunda müelliflerimizin aynı görüşleri zikrettiği görüldüğünden, bu konu hakkında mutabık olduklarını söyleyebiliriz.

3.6.42. el-Hurûfu'l-Cevfiyye (الحروف الجوفية)

Mekkî, med ve lîn konusunda da geçtiği üzere bu harflerin üç tane olduğu zikretmiştir. Bu harflerin elif, vâv ve yâ (ي – و – ا) harflerinden oluştuğunu ifade ederek Halîl b. Ahmed'in de aynı görüşü savunduğunu vurgulamıştır. Müellifimiz cevfiyye harflerinin mahreçlerinden çıktıktan sonra seslerinin cevî bölgesinde yani ağız boşluğunda bitmesi sebebiyle bu ismi aldıklarını açıklamıştır. Mekkî ayrıca, bazı âlimlerin hemze (إ) harfini de bu lakaptan saydıklarını söylemiş fakat kendisi bu görüşe katılmamıştır.⁵³⁸

⁵³⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 141-142.

⁵³⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

⁵³⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 142.

Cezerî, cevfiyye harflerinin üç tane olduğunu söylemiş, bu harfleri elif, vâv ve yâ (ا-و-ي) olarak saymıştır. Harflerin bu ismi almasının sebebini, seslerinin ağız boşluğunda son bulmasından dolayı olarak açıklamıştır. Ayrıca Cezerî Halîl b. Ahmed'in hemze (إ) harfini cevfiyye harflerinin içerisine eklediğini söylemiştir.⁵³⁹

Müelliflerimiz, el-Hurûfu'-Cevfiyye konusunda aynı görüş üzerinde mutabıktırlar. Bu konu üzerine Cezerî'nin Mekkî'den alıntı yapmış olması ondan istifade ettiğini göstermektedir.

3.6.43. el-Hurûfu'l-Hevâiyye (الحروف الهوائية)

Mekkî, hevâiyye harflerinin cevfi harflerinin aynıları olduğunu, daha önce cevfi konusunda açıklama yaptığı için burada tekrar etmeyeceğini açıklamıştır.⁵⁴⁰

Cezerî, hevâiyye harflerinin cevfi harflerinin diğer bir adı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla hevâiyye konusu hakkında tekrar açıklama yapma gereği duymamıştır.⁵⁴¹

el-Hurûfu'l-Hevâiyye konusunda Mekkî ve Cezerî aynı sözleri sarf ederek bu konu hakkında ortak görüşe sahip olduklarını açıklamışlardır.

Son maddeyi de açıkladıktan sonra, harflerin sıfatları, lakapları ve illetleri konusunda değinilen kırk dört maddeyi tamamlamış olduk.

3.7. HARFLERİN MAHREÇLERİ

Mahreç'in (المخرج) tecvid ilminde kullanılan terim manası; harflerin ağızdan çıktığı yer, harflerin telaffuz esnasından diğer harflerden ayrılarak kendilerine has çıkış yerleri olarak ifade edilmiştir.⁵⁴² Dolayısıyla boğazdan dudak bölgesine kadar hatta gırtlak sıfatı olan genzin de içinde bulunduğu bu bölgelerin farklı yerlerinden çıkan yirmi dokuz harfin her birinin çıkış yerini mahreç olarak tanımlayabiliriz.

Mekkî ve Cezerî, harflerin sıfatları, lakapları ve illetleri konusunda genel olarak harflerin mahreçlerine de değinmişlerdir. Fakat iki müellifimiz de eserlerinde ayrı bir bölüm açarak, harflerin mahreçlerini ve özelliklerini zikretmişlerdir. Bu bağlamda biz de harflerin mahreçlerini ve özelliklerini, müelliflerimizin yaptığı açıklamalar doğrultusunda ve yapılan açıklamaları mukâyese ederek aktarmaya çalışacağız.

⁵³⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

⁵⁴⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 142.

⁵⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

⁵⁴² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 190, Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 281.

Çalışmamızın bu bölümünde, yukarıda müelliflerimizin zikretmiş olduğu yirmi dokuz harfin mahreçlerini ve özelliklerini, harfleri tek tek ele alarak açıklayacağız.

3.7.1. Mahreçlerin Sayısı Yönündeki İhtilaflar

Harflerin çıkış yerlerinin sayısı konusunda âlimlerin farklı görüşleri ortaya çıkmaktadır. Mekkî, *er-Ri'âye* isimli eserinde Sîbeveyh'in,⁵⁴³ (öl. 180/796) harflerin mahreçlerinin üç tanesi boğazda on üç tanesi ise ağız içerisinde olmak üzere on altı tane olduğunu ve çoğu âlimin de ona uyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Curmî'nin⁵⁴⁴ ve ona tâbi olanların görüşüne göre, harflerin mahreçlerinin sayısının on dört olduğunu aktarmıştır.⁵⁴⁵

Mekkî eserinin farklı bir bölümünde kendi görüşünü dile getirerek, harflerin mahrecinin sayısının on altı olduğunu ve bunların üçünün boğaz bölgesinden çıktığını söylemiştir.⁵⁴⁶ Mekkî'nin bu açıklamasına baktığımızda harflerin mahreçlerini bir tablo halinde bölgelerine göre sınıflandırdığını göremiyoruz. Ancak eserin “diğer on lakap”⁵⁴⁷ başlıklı bölümünde harflerin çıkış yerlerini on madde altında işlediğini bulabiliriz.

Cezerî, *et-Temhîd* isimli eserinde harflerin mahreçlerinin âlimlerce farklı sayılarda zikredildiğini ifade etmiştir. Cezerî, Halîl b. Ahmed'in harflerin mahreçlerinin sayısının on yedi olarak söylediğini, Sîbeveyh ve onun yolunda gidenlerin on altı olarak kabul ettiğini ve Ferra⁵⁴⁸ (öl. 207/822) ile ona tabi olanların harflerin mahreçlerinin sayısının on dört olarak belirtildiğini aktarmıştır.⁵⁴⁹

Cezerî, harflerin mahreçlerinin sayılarının âlimler tarafından ortaya konulan farklı görüşleri ifade etmiştir. Cezerî *et-Temhîd* isimli eserinde harflerin mahreçlerinin sayısı hakkında, harflerin mahreçleri şu sayıdadır şeklinde bir açıklama yapmamıştır. Fakat kitabının mahreçler bölümünde sıralama⁵⁵⁰ yaparken, son sıradaki maddede “ağız boşluğundan çıkan med harfleri, bu da on yedinci mahreçtir”⁵⁵¹ ifadesi kendisinin de

⁵⁴³ Müellifin hakkında detaylı bilgi için bk. Mekkî, *er-Ri'âye*, 243 (1. Dipnot).

⁵⁴⁴ Müellifin hakkında detaylı bilgi için bk. Mekkî, *er-Ri'âye*, 243 (3. Dipnot).

⁵⁴⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 243, Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat ilmindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 355.

⁵⁴⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 144.

⁵⁴⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 139-143.

⁵⁴⁸ Müellif hakkında detaylı bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

⁵⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113-114.

⁵⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

harflerin mahreçlerini on yedi olarak kabul ettiğini göstermektedir. Ayrıca müellifimiz, hayatının sonraki dönemlerinde yazmış olduğu *en-Neşr* isimli eserinde harflerin mahreçlerinin sayısının on yedi olduğunu söylemiştir.⁵⁵² Kanaatimize göre harflerin mahreçlerinin sayısı hakkında Cezerî, Halîl b. Ahmed'in görüşünü takip etmiş ve mahreçlerin sayısını on yedi olarak benimsemiştir.

3.7.2. Harflerin Mahreçlerinin ve Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Çalışmamızın bu aşamasında, müelliflerimizin harflerle ilgili görüşlerini aktararak, ifade ettikleri hususları mukâyese etmeye çalışacağız. Mekkî harfleri (أ - ه - ا - ع - ح - خ - غ - ق - ك - ش - ج - ي - ض - ل - ن - ر - ط - د - ت - ز - س - ص - ظ - ذ - ث - ف - ب - م - و) şeklinde sıralarken,⁵⁵³ Cezerî ise (أ - ب - ت - ث - ج - ح - خ - د - ذ - ر - ز - س - ش - ص - ض) şeklinde sıralamıştır.⁵⁵⁴

Harflerin ve mahreçlerinin sıralamasını yaparken Mekkî'nin eserinde harflerin mahreçlerini gösteren bir tablonun bulunmaması, Cezerî'nin *et-Temhîd* eserinde yapmış olduğu tasnîfin daha sistematik olması, onun mahreçleri sıralamasında ortaya çıkarmış olduğu tablonun daha anlaşılır olması sebebiyle Cezerî'nin şemasından faydalanarak ilerleyeceğiz. Cezerî'nin birinci mahreçte zikretmiş olduğu harften başlayarak on yedinci mahrece kadar bu sistemi takip edeceğiz. Harflerin açıklamasını yaparken ise o harf ile alakalı önce Mekkî'nin daha sonra Cezerî'nin sözlerini aktarıp ardından aralarındaki mukâyeseyi yapmaya çalışacağız.

3.7.2.1. Birinci Bölge Mahreçleri

Birinci bölge göğüsten dil köküne doğru olan bölgedir. Bu bölgeye boğaz bölgesi denir ve buradan çıkan harflere de boğaz harfleri denir. Boğaz bölgesinin aksa'l-halk, vasatu'l-halk ve edne'l-halk olarak isimlendirilen üç mahreci vardır ve bu bölgeden yedi harf (أ - ه - ا - ع - ح - خ - غ) çıkar.⁵⁵⁵

⁵⁵² Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 283.

⁵⁵³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 145-239.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 115-163.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113, Suad Abdulhamîd, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân* (Kahire: Dâru't-Takvâ, 2009), 55, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 58.

3.7.2.1.1. Birinci Mahreç: Aksa'l-Halk (◌ – ١ – ١)

Birinci mahreç, aksa'l-halk olarak isimlendirilmiştir. Anlam olarak boğaz dibi demektir. Çünkü bu mahreçten çıkan harfler boğazın göğse bitişen yerinden çıkmaktadırlar. Bu mahrecin üç harfi vardır. Bunlar; (◌ – ١ – ١) hemze, elif ve hê harfleridir.⁵⁵⁶ Bu harflerle alakalı görüşler şöyledir.

Mekkî, hemze (١) harfi için bu mahrecin en alt bölgesinden çıktığını ifade etmiştir. Yani göğse en yakın yerden hemze harfi çıkmaktadır. Müellifimiz, Kurân-ı okuma esnasında hemze harfini telaffuz ederken okuyucunun bu harfin sıfatlarından dolayı çok dikkat etmesi, hemze harfinin kelimenin içerisinde geldiği şekillere göre nasıl okunacağını farkında olması gerekliliğini vurgulamıştır. Örneğin iki hemze art arda geldiğinde ⁵⁵⁷إِذْ وَصَّيْكُمْ شُهَدَاءَ ikinci hemzenin birinciye oranla daha yumuşak bir şekilde okunmasını ifade etmiştir.⁵⁵⁸

Cezerî, boğaz sonundan çıkan harflerin ilki olan hemze (١) harfi için, boğazın en dibinden çıktığını ve hemze harfinin sıfatlarından dolayı telaffuzuna dikkat edilmesi gereken harflerden olduğunu belirtmiştir. Bu harfi telaffuz eden insanların kalın ya da şeddeli okumaya benzer bir şekilde hatalı okuma yaptıklarını vurgulamıştır. Dolayısıyla iki hemze harfi art arda geldiğinde mahreçlerini bozmadan okumaya özen gösterilmesi gerektiğini açıklamıştır. Ayrıca hemzenin kendi harekesi kesra ve makablindeki harfin harekesi de kesra ⁵⁵⁹عِنْدَ بَارِئِكُمْ olduğu durumda, hemzenin telaffuzunun anlaşılır bir şekilde açığa çıkarılmasının gerekli olduğunu belirten müellifimiz, Kurân okuyucularının bu harfin özelliklerini, sıfatlarını bilerek doğru bir telaffuzla okumalarını tavsiye etmiştir.⁵⁶⁰

Mekkî, bu mahrecin ikinci harfi olan elif (١) harfi için hemze harfi ile aynı bölgeden çıktığını söylemiştir. Elif (١) harfinden sonra hemze (١) harfi geldiğinde ⁵⁶¹وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ uzatmanın daha fazla yapılmasının gerektiğini açıklamıştır. Elif harfinin telaffuzunda sıfatından dolayı çeşitli özelliklerinin bulunduğunu ve okuyucunun bu hususları bilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁶²

⁵⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113.

⁵⁵⁷ el-En'âm, 6/144.

⁵⁵⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 145-154.

⁵⁵⁹ el-Bakara, 2/54.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 115-117.

⁵⁶¹ en-Nisâ, 4/90.

⁵⁶² Mekkî, *er-Ri'âye*, 160-161, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

Cezerî, elif (ل) harfinin hemze ve hê (ه – ه) harfi ile aynı bölgeden çıktığını ifade etmiştir. Elif harfinin öncesindeki harfin harekesinin her zaman fetha olacağını açıklamıştır. Elif harfinin makablinde, Verş kıraatine göre kalın okunan bir lâm (ل) harfi bulunduğu ⁵⁶³ الطَّلَاق bazı kimselerin lâm'ı kalın okudukları gibi eflif'i de kalın okuduklarına dikkat çekerek bu okuyuşun yanlış olduğunu, elif harfinin ince okunması gerektiğini izah etmiştir.⁵⁶⁴

Mekkî, aksa'l-halk mahrecinin son harfi olan hê (ه) için şu açıklamaları yapmıştır. Hê (ه) harfinin çıkış yerinin hemze harfi ile aynı bölgeden olduğunu ifade etmiş, hê harfinin telaffuzu sırasında diğer harfler ile birlikte olduğu zaman okuyucunun dikkat edilmesi gereken kuralları bilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Örnek olarak, hê harfinin ardından elif harfi geldiğinde ⁵⁶⁵ هَا أَنْتُمْ ince bir şekilde telaffuz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁶⁶

Aksa'l-halk mahrecinin üçüncü harfi olan hê harfi için Cezerî, bu harfin çıkış yerinin hemze (ه) harfinden sonra olduğunu ifade ederek çeşitli sıfatlara da sahip olduğunu açıklamıştır. Harfin telaffuzunda çeşitli hususlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin hê harfi sakin olup kendinden sonra başka bir harf geldiğinde ⁵⁶⁷ يَسْتَهْزِئُ hê harfinin telaffuzunun belirgin bir şekilde yapılması gerekliliğinin altını çizmiştir.⁵⁶⁸

Mekkî ve Cezerî, Aksa'l-Halk mahrecinden çıkan harflerin özellikleri açısından çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu mahrecin harflerinin sayısında ise aynı görüşte olduklarını görmekteyiz.

3.7.2.1.2. İkinci Mahreç: Vasatu'l-Halk (ح – ع)

Birinci bölgenin ikinci mahreci vasatu'l-halk olarak isimlendirilmiştir. Anlam olarak ise boğaz ortası demektir. Boğaz ortası mahreci bu bölgeden olan harfleri kapsar. Bu mahreç aksa'l-halk mahrecinin biraz daha üst kısmıdır. Vasatu'l-halk mahrecinin iki harfi vardır. Bunlar; (ح – ع) ayn ve hâ harfleridir.⁵⁶⁹

⁵⁶³ el-Bakara, 2/229.

⁵⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 161.

⁵⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/119.

⁵⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 155-159.

⁵⁶⁷ el-Bakara, 2/15.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 157-159.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 58.

Mekkî, ayn (ع) harfinin boğaz bölgesinden ağız bölgesine kadar olan bölgenin ikincisinden yani boğaz ortasından çıktığını açıklamıştır. Bu harfin mahrecinin boğaz olması sebebiyle telaffuzuna dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. İki ayn (ع) harfi harekeli olarak art arda geldiğinde ⁵⁷⁰ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ birbirine idğam edilmeden telaffuzlarının ayrı ayrı anlaşılır bir şekilde yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷¹

Cezerî, ayn (ع) harfi için boğaz bölgesi mahreçlerinin ikinci mahrecinden çıkar demiştir. Ayn harfinin çeşitli sıfatlara sahip olduğunu söyleyen müellifimiz, bu harfin telaffuzunda gereken hassasiyetin gösterilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Örnek olarak sakin ayn (ع) harfinden sonra harekeli ğayn (غ) harfi geldiğinde ⁵⁷² وَاسْمَعِ غَيْرَ مُسْمَعٍ iki harfin mahrecinin birbirine yakın olması sebebiyle, idğam yapmaktan kaçınarak iki harfin telaffuzunu da anlaşılır bir şekilde okunmasının önemini izah etmiştir.⁵⁷³

Mekkî, vasatu'l-halk mahrecinin ikinci harfinin hâ (ح) olduğunu belirtmiş, hâ harfinin çeşitli sıfatlara sahip olduğunu ifade eden müellifimiz bu harfin çıkış yerinin ayn (ع) harfinden sonra olduğunu açıklamıştır. Müellifimiz hâ (ح) harfinin telaffuzunda gerekli hassasiyetin gösterilmesini elzem görmüştür. Örneğin birbirine mahreçleri yakın olan hâ ve ayn (ع – ح) harfleri harekeli olarak art arda geldiklerinde ⁵⁷⁴ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ikisinin telaffuzunu da harflerin hakkının verilerek yapılmasının gerekliliğini vurgulamıştır.⁵⁷⁵

Cezerî, hâ (ح) harfinin vasatu'l-halk yani boğaz ortasının ikinci harfi olarak çıktığını ve çıkış yerinin ayn (ع) harfinden sonra olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz ha (ح) harfinin telaffuzunda gereken kurallara riayet edilmesi noktasına değinmiştir. Telaffuz sırasında hâ (ح) harfi sakin olarak gelir sonrasında harekeli bir ayn (ع) harfi gelirse ⁵⁷⁶ فَاصْصَحْ عَنْهُمْ okuyuşa dikkat edilmesi gerektiğini, çünkü bu iki harfin mahreci birbirine yakın olduğunu, ayrıca idğam kuralında birinci harf sakin ikinci harf harekeli olduğunu ifade etmiştir. Verilen örnekte de buna benzer bir durum hâsıl olduğundan idğamdan uzak durarak harflerin telaffuzunun ayrı ayrı yapılmasının önemine vurgu yapmıştır.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ el-Hac, 22/65.

⁵⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 162-163.

⁵⁷² en-Nisâ, 4/46.

⁵⁷³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 146, Çollak, (ed.), *Tecvid Risâlesi*, 32.

⁵⁷⁴ el-Bakara, 2/229.

⁵⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 164-167.

⁵⁷⁶ ez-Zuhruf, 43/89.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 125-127.

Müelliflerimiz Mekkî ve Cezerî, boğaz bölgesinin ikinci mahreci olan Vasatu'l-Halk konusu ile alakalı benzer görüşleri ortaya koymuşlar ve bu mahreç hakkında mutabık oldukları ortaya çıkmıştır.

3.7.2.1.3. Üçüncü Mahreç: Edne'l-Halk (غ - خ)

Boğaz bölgesinin son mahreci olan üçüncü mahreç edne'l-halk olarak isimlendirilmiştir. Bu tabir boğaz başı anlamına gelmektedir. Buradan çıkan harfler boğazın en üst bölgesinden, ağıza yakın yerden çıkmaktadır. Bu mahrecin iki harfi vardır. Bunlar; (غ - خ) ğayn ve hâ harfleridir.⁵⁷⁸

Mekkî, boğaz harflerinin üçüncü bölgesi olan edne'l-halk mahrecinden önce hâ (خ) harfinin daha sonra ağıza yakın olan mahreçten ğayn (غ) harfinin çıktığını belirtmiştir. Müellifimiz hâ harfinin kalın okunan bir harf olması sebebiyle çeşitli harfler ile yan yana geldiğinde mahrecinden özen gösterilerek çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Misal olarak hâ (خ) harfinden sonra elif (ا) harfi geldiğinde لَخَاسِرُونَ⁵⁷⁹ hâ harfinin okunuşunu bozmadan kalın bir şekilde okunmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁰

Edne'l-halk mahrecinden çıkan harflerden biri olan hâ (خ) harfi için Cezerî, boğaz mahreçlerinin üçüncüsünün önce çıkan harfi olarak tanımlama yapmıştır. Müellifimiz hâ (خ) harfinin telaffuzunda dikkat edilmesi gereken kuralları anlatırken şu örneği vermiştir. Hâ harfi kalın bir harf olduğu için kelime içinde sakın olduğu وَلَا تُخْشَى⁵⁸¹ durumlarda telaffuzunun iyi yapılmasını, ğayn (غ) harfine meyletmesinin engellenmesinin gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁸²

Boğaz bölgesinin üçüncü mahreci olan boğaz başından çıkan harflerin ikincisi ise ğayn (غ) harfidir. Mekkî bu harf için boğaz bölgesinin en son harfidir ifadesini kullanmıştır. Müellifimiz ğayn (غ) harfinin hâ (خ) harfinden daha kalın bir harf olduğunu söylemiştir. Mekkî, ğayn harfinin telaffuz kaidelerinin açıklarken kalın bir harf olmasından dolayı harfinin hakkını vererek okunması gerekliliğini vurgulamıştır.

⁵⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113, Abdulhamîd, *Teyşîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*, 53, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

⁵⁷⁹ el-Mu'minûn, 23/34.

⁵⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 168.

⁵⁸¹ Tâhâ, 20/77.

⁵⁸² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 127-129.

Dolayısıyla ğayn (غ) harfinden sonra elif (ل) harfi geldiğinde غَافِرِ الذَّنْبِ⁵⁸³ tefhîm ile kalın olarak okunmasını ifade etmiştir.⁵⁸⁴

Cezerî, ğayn (غ) harfinin boğaz harflerinin üçüncü mahrecinden çıkan son harf olduğunu ifade etmiştir. Ğayn harfinin diğer harfler ile birlikte okunduğunda telaffuzuna dikkat edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Örnek olarak ğayn (غ) harfinden sonra kâf (ق) harfi gelirse رَبَّنَا لَا تُرْغُ قُلُوبَنَا⁵⁸⁵ ğayn harfinin telaffuzun iyi yapılmasını, telaffuz esnasında idğama kaçarak diğer harfin mahrecine girmemeye özen gösterilmesini belirtmiştir.⁵⁸⁶

Boğaz bölgesinin ağıza yakın yerinden çıkan ve bu bölgenin son mahreci olan Edne'l-Halk konusu hakkında müelliflerimizin herhangi bir ihtilaf durumunun olmadığı tespit edilmiştir.

3.7.2.2. İkinci Bölge Mahreçleri

İkinci bölge dil bölgesidir. Bu bölgedeki harfler, dilin farklı hareketleri sayesinde ağız içinde temas ettiği yerlerden çıkmaktadır. Mekkî'nin tasnifinde dil bölgesinde on mahrecin olduğunu görmekteyiz. Bu mahreçleri Mekkî, aksa'l-lisân, vasatu'l-lisân, hâfetu'l-lisân ve tarafu'l-lisân olarak dört grupta toplamış ve dil bölgesi içerisinde on sekiz adet harfi işlemiştir.⁵⁸⁷

Cezerî, dil bölgesinde on mahreç ve on sekiz harf olduğunu söylemiş, Mekkî'nin mahreçleri sınıflandırmasına yakın bir tabir kullanmış ve on mahreci ayrı ayrı sayarak bu mahreçlerde bulunan harfleri zikretmiştir.⁵⁸⁸ Dil bölgesinin harflerini sayarken on mahreç sınıflandırması üzerinden ilerleyeceğiz. On sekiz adet olan dil bölgesi harflerini şu şekilde sıralayabiliriz; (ق - ك - ج - ش - ي - ض - ل - ن - ر - ط - د - ت - ص - س - ز - ظ - ذ - ث) Müelliflerimiz dil bölgesi harflerinin sayıları hakkında aynı görüştedirler.

⁵⁸³ el-Mu'mîn, 40/3.

⁵⁸⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 169-170.

⁵⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/8.

⁵⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 147.

⁵⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 171-226, Abdulhamîd, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*, 54, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60, Çollak, (ed.), *Tecvid Risâlesi*, 32-33.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113-114.

3.7.2.2.1. Birinci Mahreç: Kâf (ق) Harfi

Birinci mahrecin harfi olan kâf (ق) harfi için Mekki aksa'l-lisân yani dil kökü tabirini kullanmış ve bu harfin dilin boğaza en yakın bölgesinden çıktığını ifade etmiştir. Müellifimiz, kâf (ق) harfinin kêf (ك) harfine mahreç olarak yakın olmasından dolayı telaffuzuna dikkat edilmesi gerektiğini açıklamıştır. Örnek olarak kâf (ق) ve kêf (ك) harfleri harekeli olarak art arda geldiklerinde ⁵⁸⁹ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا ikisinin de mahreçleri yakın olduklarından telaffuzlarına özen gösterilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁹⁰

Cezerî, dil bölgesinin ilk mahrecinden çıkan kâf (ق) harfi için, dil kökünün damağa yükselmesiyle çıktığını söylemiştir. Cezerî, bu mahreç için aksa'l-lis'an tabirini kullanmıştır. Kâf (ق) harfinin kalkale ve şiddet sıfatlarına sahip olmasından dolayı sakın olarak geldiğinde ⁵⁹¹ وَيَقْتُلُونَ telaffuzuna dikkat edilmesi gerektiğini açıklamıştır.⁵⁹²

Müelliflerimiz dil bölgesinin birinci mahrecinden çıkan kâf (ق) harfi için benzer açıklamaları yapmışlardır. Mekkî ve Cezerî'nin bu konu hakkında mutabık oldukları ortaya çıkmaktadır.

3.7.2.2.2. İkinci Mahreç: Kêf (ك) Harfi

Mekkî, kêf (ك) harfinin aksa'l-lisân mahrecinden çıkan ikinci harf olduğunu ifade etmiş, çıkış yerinin kâf (ق) harfinden sonra olduğunu da açıklamıştır. Müellifimiz kêf (ك) harfinin kelime içerisinde bulunduğu durumlar ile ilgili çeşitli açıklamalar yapmış, bunlardan birini şöyle örneklendirmiştir. Telaffuz esnasında kêf (ك) harfi ve sonrasında kâf (ق) harfi harekeli bir şekilde geldiğinde ⁵⁹³ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلُّ مَنْ عِنْدَ اللَّهِ bu iki harfin mahreçlerinin yakın olması sebebiyle harfleri okurken birbirlerine karıştırmamaya dikkat edilmesini söylemiştir.⁵⁹⁴

Cezerî, kêf (ك) harfi için kâf (ق) harfinin mahrecine göre ağıza daha yakın bir bölgeden çıktığını belirtmiştir. Müellifimiz kêf (ك) harfinin okunuşundaki ayrıntılara

⁵⁸⁹ ez-Zümer, 39/8.

⁵⁹⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 171-172, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 61, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

⁵⁹¹ el-Bakara, 2/61.

⁵⁹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 148-150.

⁵⁹³ en-Nisâ, 4/78.

⁵⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 173-174.

dikkat çekerek şu örneği vermiştir. Kêf (ك) harfinden sonra hurûfu isti‘lâ harflerinden biri geldiğinde كَطَيَّ السَّجَلِ⁵⁹⁵ kêf (ك) harfinin telaffuzunun doğru yapılmasını aksi halde okunuşun kâf (ق) harfine doğru kayacağını açıklamıştır.⁵⁹⁶

Müelliflerimizin, kêf (ك) harfinin çıkış yeri hususunda yaptıkları açıklamalara bakıldığında aynı görüşte oldukları anlaşılmaktadır.

3.7.2.2.3. Üçüncü Mahreç: Yâ, Cîm ve Şîn (ي - ج - ش) Harfleri

Dil bölgesinden çıkan mahreçlerin üçüncüsünden şîn, cîm ve yâ (ي - ج - ش) harfleri çıkmaktadır. Mekkî, bu harflerin çıktığı bölgeyi vasatu’l-lisân olarak isimlendirmiştir. Vasatu’l-lisân anlam olarak dil ortası demektir. Müellifimiz, bu üç harfin çıkış yerinin kêf (ك) harfinden sonraki bölgeden olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁷

Cezerî, vasatu’l-hank olarak yani damak ortası anlamına gelen bölgeden, şîn, cîm ve yâ (ي - ج - ش) harflerinin çıktığını açıklamıştır.⁵⁹⁸

Mekkî, şîn (ش) harfinin telaffuz esnasında dil ortasından çıktığını ve tefeşşi sıfatına sahip bir harf olması sebebiyle telaffuzu yapıldığında tâ (ط) harfinin mahrecine kadar uzandığını açıklamıştır. Şîn (ش) harfinin mahrecinin cîm (ج) harfi ile aynı yerden olması sebebiyle iki harf art arda geldiğinde فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ⁵⁹⁹ telaffuzlarını karıştırmamak için dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁶⁰⁰

Cezerî, şîm (ش) harfi için vasatu’l-hank ve vasatu’l-lisân arasından çıktığını belirtmiş yani harfin çıkış yerinin dil ortası ile üst damak arası, kêf (ك) harfinden sonraki mahreçten çıktığını belirtmiştir. Şîn harfi kelime içerisinde şeddeli geldiği vakit فَبَشِّرْهُ⁶⁰¹ kendisinde tefeşşi sıfatı bulunması sebebiyle harfin hakkının verilerek çıkarılması gerektiğini açıklamıştır.⁶⁰²

Mekkî, cîm (ج) harfinin şîn (ش) harfi ile aynı mahreçten çıktığını belirtmiştir. Müellifimiz harfin telaffuzu esnasında dikkat edilmesi gereken hususları açıklarken, cîm

⁵⁹⁵ el-Enbiyâ, 21/104.

⁵⁹⁶ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 150-151.

⁵⁹⁷ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 175-183, İbnü’l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 18, Pakdil, *Ta‘lim, Tecvid ve Kıraat*, 62.

⁵⁹⁸ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

⁵⁹⁹ en-Nisâ, 4/65.

⁶⁰⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 175.

⁶⁰¹ es-Saffât, 37/101.

⁶⁰² İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 138-139.

(ج) cîm (ج) ⁶⁰³ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ harfi geldiğinde (ز) harfi sakın olup ardından harekeli zây (ج) harfinin izharının korunup idğamdan kaçınılması için iki harfin telaffuzunun da yerli yerinde yapılması gerekliliğini vurgulamıştır.⁶⁰⁴

Cezerî, cîm (ج) harfinin ağız bölgesinin üçüncü mahrecinden çıktığını ifade etmiştir. Bu harfin mahrecinin, vasatu'l-hank ve vasatu'l-lisân arasından olduğunu belirtmiş yani harfin çıkış yerinin dil ortası ile üst damak arası olduğunu açıklamıştır. Müellifimiz, cîm (ج) harfinin kalkale sıfatına sahip olması sebebiyle kelimedeki sakın olarak geldiğinde ⁶⁰⁵ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ kalkalenin yapılmasına özen gösterilmesini açıklamıştır.⁶⁰⁶

Mekkî, bu mahreçten çıkan üç harfin üçüncüsü olan yâ (ي) harfinin şîn ve cîm (ش) harfi ile aynı mahreç bölgesinden çıktığını ifade etmiştir. Yâ (ي) harfi kelime içerisinde kendisinden sonra elif (ا) harfinin geldiği durumlarda ⁶⁰⁷ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا telaffuzunu düzgün bir şekilde yaparak yâ (ي) harfini kalınlaştırmadan ince bir sesle okunması gerektiğini açıklamıştır.⁶⁰⁸

Cezerî, ağız bölgesi mahreçlerinin üçüncüsünden çıkan yâ (ي) harfinin şîn ve cîm (ش) harfi ile aynı mahreç bölgesinden çıktığını açıklamıştır. Yâ (ي) harfi, kendisi harekeli ve kendisinde önce kesralı bir harf gelmesi durumunda ⁶⁰⁹ الَّذِي يُوسُّوسُ sakın olan ve harekeli olan yâ (ي) harflerinin telaffuzlarının ayrı ayrı düzgün yapılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹⁰

Ağız bölgesinin üçüncü mahrecinden vasatu'l-hank ve vasatu'l-lisân arasından yani dil ortası ile üst damak arasından çıkan şîn, cîm ve yâ (ي - ج - ش) harfleri için Mekkî ve Cezerî'nin benzer ifadeler kullandıklarından bu harfler hakkında ortak görüşte oldukları ortaya çıkmaktadır.

⁶⁰³ el-Müddessir, 74/5.

⁶⁰⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 176-178.

⁶⁰⁵ el-Beled, 90/10.

⁶⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 123-125.

⁶⁰⁷ el-Bakara, 2/104.

⁶⁰⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 179-182.

⁶⁰⁹ en-Nâs, 114/5.

⁶¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 162-163.

3.7.2.2.4. Dördüncü Mahreç: Dâd (ض) Harfi

Mekkî, dâd (ض) harfi için ağız mahreçlerinin dördüncüsünün olduğunu belirtmiştir. Bu harfin çıkış yerinin hâfetu'l-lisân yani dil kenarından olduğunu söylemiştir. Ayrıca dâd (ض) harfi için dil kenarının evvelinden çıkan harftir ibaresini de kullanmıştır. Müellifiniz, dâd (ض) harfinin telaffuzunun zor olmasından dolayı, hataya düşmemek için harfin tam mahrecinden çıkarılması gerektiğinin açıklamıştır. Örneğin ⁶¹¹ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ gibi ayetlerde dâd (ض) harfi ve ondan önceki ve sonraki harflerin telaffuzunda idğam gibi durumların olmaması için dikkat edilmesini ifade etmiştir.⁶¹²

Cezerî, ağız mahreçlerinin dördüncüsünden çıkan dâd (ض) harfini hâfetu'l-lisân bölgesinden yani dil kenarından olduğunu söylemiştir. Harfin çıkış esnasında dilin yan tarafının azı dişler diye tabir edilen edrâs (الأضراس) dişlerine yaklaştırılması ile çıkacağını vurgulamıştır. Dâd (ض) harfinin telaffuzun düzgün çıkarılmasına dikkat edilmesi gerekliliğini açıklayan müellifimiz, dâd (ض) ve zâ (ظ) harfinin telaffuzunun kendi mahreçlerinden yapılmasının aksi takdirde anlamı bozacak kadar hataya sebebiyet vereceğini ifade etmiştir. Örnek olarak ⁶¹³ وَلَا الضَّالِّينَ kelimesini telaffuz ederken dâd (ض) harfi yerine zâ (ظ) harfi kullanıldığında mânâyı değiştireceğinden, namazı bozacak bir hatanın ortaya çıkacağını izah etmiştir.⁶¹⁴

Mekkî ve Cezerî, dâd (ض) harfinin mahreci ve açıklamalarını ifade ederken benzer görüşler ortaya koymuşlardır.

3.7.2.2.5. Beşinci Mahreç: Lâm (ل) Harfi

Mekkî, lâm (ل) harfi için ağız mahreçlerinin beşincisinden çıkan harftir demiştir. Çıkış yerinin hâfetu'l-lisân bölgesinden yani dil kenarından ve dâd (ض) harfinden sonraki bölgeden olduğunu açıklamıştır. Mekkî, lâm (ل) harfinin kuvvetli harflerden olması sebebiyle telaffuzuna dikkat edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Örneğin lâm (ل)

⁶¹¹ el-Furkân, 25/27.

⁶¹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 184-187, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 62, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 59.

⁶¹³ el-Fâtiha, 1/7.

⁶¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 140-143, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 18, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 59.

harfinin sakin ardından gelen nûn (ن) harfinin harekeli مَا حَوْلْنَاكُمْ⁶¹⁵ geldiği durumlarda, idğâmdan kaçınılarak harflerin telaffuzlarının yerinde yapılmasının önemini belirtmiştir.⁶¹⁶

Cezerî, ağız mahreçlerinin beşinci mahrecinden çıkan lâm (ل) harfi için, dil kenarından dil ucuna doğru, dâd (ض) harfinden sonraki mahreçten çıkan harftir demiştir. Müellifimiz lâm (ل) harfinin kelime içerisindeki özelliklerinin sayarken lâm (ل) harfi, lâm-ı târif (ال) olarak geldiğinde ve ardından - ل - ص - س - ح - ش - ذ - ز - د - ث (ت - ط - ض) harflerinden biri geldiğinde lâm (ل) harfinin idğâm edilerek bu on dört harfe katılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹⁷

Müelliflerimiz ağız bölgesinin beşincisinden çıkan lâm (ل) harfi için çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Harfin çıkış yeri üzerine aynı sonuca vardıkları görülmektedir.

3.7.2.2.6. Altıncı Mahreç: Nûn (ن) Harfi

Ağız bölgesinden çıkan mahreçlerin altıncısından nûn (ن) harfinin çıktığını söyleyen Mekkî, ihtilaf edilen bir husus olmasıyla birlikte lâm (ل) harfinin biraz altından ya da biraz üstünden çıktığını belirtmiştir. Ayrıca müellifimiz, nûn (ن) harfinin çıktığı bölgeyi tarafu'l-lisân yani dil ucundan olduğunu açıklamıştır. Mekkî nûn harfinin hem sakin hem de harekeli olduğu durumlarda hakkıyla belirtilmesi gerektiğini söylemiştir. Örnek olarak اِنَّا نَخَافُ⁶¹⁸ ve وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَاهُ⁶¹⁹ gibi ayetlerde nûn (ن) harfi, tek kelimede ya da iki ayrı kelimede bulunduğu durumlarda ki bunlardan birisi şeddeli olması halinde üç tane nûn (ن) harfi art arda geldiğini, Bu tür kelimeleri telaffuz ederken her bir nûn (ن) harfinin özellikle şeddeli olan nûn'un (ن) açık bir şekilde okunmasının gerektiğini ifade etmiştir.⁶²⁰

⁶¹⁵ el-En'âm, 6/94.

⁶¹⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 188-192.

⁶¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 152-154, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 18, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 62.

⁶¹⁸ Tâhâ, 20/45.

⁶¹⁹ Sâd, 38/88.

⁶²⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 193-194, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 19, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 62, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 59.

Cezerî, nûn (ن) harfinin ağız bölgesi mahreçlerinin altıncısından ve lâm (ل) harfinin mahrecinin biraz üstünden çıktığını söylemiştir. Müellifimiz nûn (ن) harfinin art arda geldiği durumlarda her bir harfin açıkça beyan edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶²¹

Mekkî ve Cezerî'nin, nûn (ن) harfi hakkındaki beyan ettikleri görüşlere baktığımızda, bu husus üzerine ittifak ettikleri anlaşılmaktadır.

3.7.2.2.7. Yedinci Mahreç: Râ (ر) Harfi

Mekkî, râ (ر) harfi için ağız mahreçlerinin yedincisinden çıktığını belirtmiştir. Harfin kendisinde tekrîr sıfatı olduğunu söylemiş ve çıkış yerinin nûn (ن) harfinin çıktığı bölgeden olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz râ (ر) harfinin tekrîr sıfatından dolayı (ضرب – خرج – رقد) gibi örneklerde bu harfin sıfatına uygun şekilde okunmasını, râ (ر) harfinin كَرَّةٌ⁶²² مَرَّةٌ⁶²³ gibi örneklerde şeddeli şekilde geldiğinde tekrîr sıfatının daha belirgin hale getirilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır.⁶²⁴

Cezerî, ağız mahreçlerinin yedinci mahrecinden râ (ر) harfinin çıktığını söylemiştir. Harfin, tarafu'l-lisân yani dil ucundan ve nûn (ن) harfinin mahrecinden dil ucuna daha yakın bir bölgeden çıktığını ifade etmiştir. Müellifimiz, râ (ر) harfinin kelime içerisindeki okunuşunda dikkat edilmesi gereken hususları aktarırken şu örneği vermiştir: Râ (ر) harfi şeddeli ve kendisinden sonra harekeli bir râ (ر) harfi geldiğinde مُخَرَّرًا⁶²⁵ harflerin ayrı ayrı telaffuzlarının gerektiği gibi yapılmasının elzem olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁶

Ağız mahrecinden çıkan harflerin yedincisi olan râ (ر) harfi için Mekkî ve Cezerî benzer görüşler ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla bu konu hakkında görüş birliği içerisinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

⁶²¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 156-157.

⁶²² el-Bakara, 2/167.

⁶²³ el-En'âm, 6/94.

⁶²⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 195-197, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 19, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 59.

⁶²⁵ Âl-i İmrân, 3/35.

⁶²⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 134-135.

3.7.2.2.8.Sekizinci Mahreç: Tâ, Dâl ve Tê (ط – د – ت) Harfleri

Ağız mahreçlerinin sekizincisinden üç harf çıkmaktadır. Bunlar tâ, dâl ve tê (ط – د – ت) harfleridir. Bu harfleri ayrı ayrı inceleyerek Mekkî ve Cezerî'nin görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Mekkî, tâ (ط) harfi için ağız bölgesinden çıkan mahreçlerin sekizincisinden çıktığını ifade etmiştir. Müellifimiz bu harfin mahrecinin, dil ucunun üst dişlerin köklerine temas etmesiyle ortaya çıktığını açıklamış, ayrıca tâ (ط) harfinin bünyesinde bulunduğu sıfatlar sebebiyle en kuvvetli harflerden biri olduğunu belirtmiştir. Mekkî, tâ (ط) harfinin şiddetli çıkarılmasına örnek olarak ⁶²⁷ عَلَى اللَّهِ شَطَطًا ayetini vermiş ve aynı kelimede iki tâ (ط) harfinin art arda gelmesi halinde iki harfin telaffuzunun da kurallara uygun bir şekilde yapılmasını vurgulamıştır.⁶²⁸

Cezerî, tâ (ط) harfinin ağız mahreçlerinden sekizinci mahreçten çıktığını söylemiştir. Çıkış yerinin tê ve dâl (ت – د) harfleri ile aynı bölgeden olduğunu açıklamıştır. Müellifimiz bu harfin, harfler içerisinde en kuvvetlisi olduğunu ifade etmiştir. Tâ (ط) harfi kelime içerisinde şeddeli olarak ⁶²⁹ قَالُوا اطَّيَّرْنَا geldiğinde telaffuzun iyi yapılmasını aksi halde şiddetinin azalıp okuyuşta yumuşamaya sebep olunabileceğine değinmiştir.

Ağız mahreçlerinin sekizincisinin ikinci harfi dâl (د) harfidir. Mekkî dâl (د) harfinin çıkış yerinin tâ (ط) harf ile aynı yerden olduğunu belirtmiş, kendisinde şiddet sıfatı olmasından dolayı tâ (ط) harfi gibi güçlü bir harf olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz dâl harfinin kelime içerisindeki özellikleri sayarken, ⁶³⁰ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ ayetini örnek verir ve sakın dâl (د) harfinden sonra harekeli bir nûn (ن) harfi geldiğinde harflerin telaffuzunun birbirine karışmaması için dâl (د) harfinin izhar edilerek açık bir şekilde beyan edilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir.⁶³¹

Cezerî, dâl harfinin çıkış yerinin tê (ت) harfi ile aynı bölgeden olduğunu beyan etmiş, dâl (د) harfinin sakın olduğu her durumda kalkale yapılmasının gerekliliğini

⁶²⁷ el-Cin, 72/4

⁶²⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 198-200, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 18, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 62.

⁶²⁹ en-Neml, 27/47.

⁶³⁰ et-Tevbe, 9/25.

⁶³¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 201-203.

vurgulamıştır. Müellifimiz, kelime içerisinde iki dâl (د) harfi art arda وَمَنْ يَرْتَدِّدْ مِنْكُمْ⁶³² geldiği zaman telaffuzlarının ayrı ayrı hakkını vererek yapılmasını belirtmiştir.⁶³³

Ağız içinden çıkan mahreçlerinin sekizincisinin üçüncü harfi ise têt (ت) harfidir. Mekkî, têt (ت) harfi için ağız mahreçlerinin sekizincisinden çıktığını söylemiş ve bu harfin çıkış yerinin tâ ve dâl (ط – د) harfleri ile aynı bölgeden olduğunu açıklamıştır. Müellifimiz têt (ت) harfi kelime içerisinde başka bir têt (ت) harfi ile peş peşe دَعُوهُمْ⁶³⁴ geldiğinde harflerden birisi sakın diğeri harekeli olması sebebiyle birbirlerine idğâm ile tam olarak girdirilmesi gerektiğini izah etmiştir.⁶³⁵

Cezerî, têt (ت) harfi için ağız bölgesinin sekizinci harfi olup, dil ucunun ön dişlerin arkasına yükselmesiyle çıktığını açıklamıştır. Müellifimiz têt (ت) harfinin kelime içerisindeki telaffuz özelliklerine değinirken, الرَّاجِفَةُ⁶³⁶ تَتَّبِعُهَا ayetini örnek vererek üç tane têt (ت) harfinin yan yana gelmesi durumunda her birinin telaffuzunun ayrı ayrı yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁶³⁷

Ağız mahreçlerinin sekizincisinden çıkan üç harfi, tâ, dâl ve têt (ط – د – ت) ayrı ayrı inceledik. Mekkî ve Cezerî'nin bu harflerin çıkış yerleri hakkında benzer ifadeler kullandıklarını belirledik ve müelliflerimizin bu konu hakkında mutabık olduklarını ortaya çıkarmış olduk.

3.7.2.2.9. Dokuzuncu Mahreç: Zây, Sîn ve Sâd (ز – س – ص) Harfleri

Ağız mahreçlerinin dokuzuncu mahrecinden üç harf çıkmaktadır. Bunlar; zây, sîn ve sâd (ز – س – ص) harfleridir. Bu harflerin mahreçleri ve özelliklerini Mekkî ve Cezerî'nin görüşlerini inceleyerek ortaya çıkaracağız.

Mekkî, zây (ز) harfinin ağızdan çıkan mahreçlerin dokuzuncusundan çıktığını belirtmiştir. Bu harfin çıkış noktasının dil ucu ile ön alt dişlerin biraz üstünden olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz, zây (ز) harfinin güçlü ve ince harflerden biri olduğunu izah etmiştir. Mekkî, zây (ز) harfinin telaffuzuna dikkat edilmesinin gerekliliğini şu örnekle açıklamıştır: الزَّائِنَةُ وَالزَّائِي⁶³⁸ ayetinde zây (ز) harfinin kelime içerisinde tekraren gelmesi

⁶³² el-Bakara, 2/217.

⁶³³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 130-131.

⁶³⁴ el-Enbiyâ, 21/15.

⁶³⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 204-208.

⁶³⁶ en-Nâzi'ât, 79/6-7.

⁶³⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 119-122.

⁶³⁸ en-Nûr, 24/2.

ve sıfatının inceliği sebebiyle zor olan telaffuzun açık bir şekilde beyan edilmesini önemini ifade etmiştir.⁶³⁹

Ağız mahreçlerinden çıkan harflerden biri olan zây (ز) harfi için Cezerî şu açıklamayı yapmıştır: Zây (ز) harfi ağız mahreçlerinin dokuzuncusundan çıktığını bu harfin çıkış yerinin ise dil ucu ile ön alt dişler arasından olduğunu beyan etmiştir. Zây (ز) harfinin telaffuzuna dikkat çeken müellifimiz, zây (ز) harfi sakin ardından gelen harfin mehmûs ya da mechûr olması durumunda مَا كَنْزُثُمْ⁶⁴⁰ مُرْجِيَّةُ⁶⁴¹ لَيْزُ لُقُونَاكَ⁶⁴² harfin hakkının verilerek okunmasının önemini vurgulamıştır.⁶⁴³

Mekkî, ağız mahreçlerinin dokuzuncusundan çıkan ikinci harfin sîn (س) harfi olduğunu ifade etmiştir. Sîn (س) harfinin zây (ز) harfinin mahrecinden çıktığını aktaran müellifimiz, sîn (س) harfi ile zây (ز) harfinin kardeş olduklarını söylemiştir. Müellifimiz, sîn (س) ve sâd (ص) harfleri arasında ses benzerliğinin olmasından dolayı iki harfin sesinin de hakkının verilerek çıkarılmasıyla aralarındaki farkın belli edilebileceğini vurgulamıştır. Mekkî, kelime içerisinde sîn (س) harfinin sonrasında gelen itbâk harfi ile arasına bir harf geldiğinde يَسْتَصْنِرُ⁶⁴⁴ sîn (س) harfinin ince okunuşuna daha çok dikkat edilmesinin gerekli olduğunu bildirmiştir.⁶⁴⁵

Cezerî, sîn (س) harfinin mahrecinin zây (ز) harfi ile aynı olduğunu söylemiştir. Müellifimiz sîn (س) harfi ile zây (ز) harfinin ayrımını yaparken, sîn (س) harfinde hems sıfatı olmasından dolayı zây (ز) harfinden ayrıldığını, eğer sîn (س) harfinde hems sıfatı olmasa zây (ز) harfine dönüşeceğini ifade etmiştir. Cezerî, kelime içerisinde sîn (س) harfi sakin olup, ardından cîm (ج) ya da têt (ت) harflerinden biri geldiğinde مَسْجِدٍ⁶⁴⁷ مُسْتَقِيمٍ⁶⁴⁶ sîn (س) harfinin telaffuzunun doğru yapılmasını, aksi halde sîn (س) harfinin zây (ز) harfine dönüşebileceğini açıklamıştır.⁶⁴⁸

Ağız mahreçlerinin dokuzuncusundan çıkan son harf ise sâd (ص) harfidir. Mekkî, sâd (ص) harfinin zây ve sîn (س – ز) harfi ile aynı mahreçten çıktığını ve ağız

⁶³⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 209-210, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 62, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 59.

⁶⁴⁰ et-Tevbe, 9/35.

⁶⁴¹ Yûsuf, 12/88.

⁶⁴² el-Kalem, 68/51.

⁶⁴³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 135-136.

⁶⁴⁴ el-Kasas, 28/18.

⁶⁴⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 211-214.

⁶⁴⁶ el-Bakara, 2/142.

⁶⁴⁷ el-A'râf 7/31.

⁶⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 136-138.

mahreçlerinin dokuzuncu mahrecinden çıktığını söylemiştir. Müellifimiz, okuyucunun sâd (ص) harfini, harfler içerisinde sayarken nasıl kalın bir şekilde okuyorsa kelime içerisindeki telaffuzunda da kalın okuması gerektiğini ifade etmiştir. Mekkî, sâd (ص) harfinin özelliklerini açıklarken şu hususa değinmiştir. Örneğin sâd (ص) harfi sakın gelir ve ardından dâl (د) harfi gelirse قَصْدُ السَّبِيلِ⁶⁴⁹ وَتَصْدِيقُهُ⁶⁵⁰ sâd (ص) harfinin telaffuzunun doğru yapılmaması durumunda zây (ز) harfine kayabileceğini açıklamıştır.⁶⁵¹

Cezerî, sâd (ص) harfinin ağız mahreçlerinin dokuzuncusundan, zây ve sîn (س – ز) harfleri ile aynı mahreçten çıktığını ifade etmiştir. Müellifimiz sâd (ص) harfi sakın sonrasında tê (ت) harfi geldiğinde وَلَوْ خَرَصْتُمْ⁶⁵² وَلَوْ خَرَصْتُ⁶⁵³ itbâk sıfatının tam telaffuz edilmesi gerektiğini, telaffuzun eksik yapılması halinde sâd (ص) harfinin sîn (س) harfine doğru kayabileceği uyarısını yapmıştır.⁶⁵⁴

Mekkî ve Cezerî'nin, ağız mahreçlerinin dokuzuncusundan çıkan zây, sîn ve sâd (ز – س – ص) harfleri üzerine yapmış oldukları görüşleri inceledik. Müelliflerimiz bu harflerin özellikleri açısından çeşitli değerlendirmeler yapmışlardır. Harflerin mahreçleri hususunda ise mutabık kaldıkları görülmektedir.

3.7.2.2.10. Onuncu Mahreç: Zâ, Sê ve Zâl (ذ – ث – ظ) Harfleri

Ağız bölgesinin onuncu olan mahrecinden üç harf çıkmaktadır. Bu harfler; zâ, sê ve zâl (ظ – ث – ذ) harfleridir. Çalışmamıza müelliflerimizin bu harfler ile alakalı yapmış oldukları açıklamalara değinerek devam edeceğiz.

Mekkî, zâ (ظ) harfi için, ağızdan çıkan mahreçlerin onuncu mahrecinden çıktığını söylemiştir. Zâ (ظ) harfinin tam çıkış noktasının, dil ucu ile ön üst dişlerin ucunun arasından olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz zâ (ظ) harfinin dâd (ض) harfinden sonra geldiği durumlarda وَيَوْمَ يَعْصُ الطَّالِمُ⁶⁵⁶ انْقَضَ ظَهْرُكَ⁶⁵⁵ telaffuzlarının karışmaması için iki harfin de hakkının verilerek okunmasını önermiştir.⁶⁵⁷

⁶⁴⁹ en-Nahl, 16/9.

⁶⁵⁰ el-Enfâl, 8/35.

⁶⁵¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 215-219.

⁶⁵² Yûsuf, 12/103.

⁶⁵³ en-Nisâ, 4/129.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 139-140.

⁶⁵⁵ el-İnşirâh, 94/3.

⁶⁵⁶ el-Furkân, 25/27.

⁶⁵⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 220-222.

Cezerî, zâ (ظ) harfinin zâl ve sê (ث – ذ) harfleri ile aynı mahreçten çıktığını ve çıkış bölgesinin ağız mahreçlerinin onuncusu olduğunu açıklamıştır. Cezerî, zâ (ظ) harfinin telaffuzuna özen gösterilmesini vurgularken şu örneği vermiştir. Kelime içerisinde zâ (ظ) harfi sakın bir şekilde gelir ve ardından tê (ت) harfi gelirse ⁶⁵⁸ أَوْ عَظَّتْ okuyucunun tê (ت) harfine idğâm yapmaktan kaçınıp zâ (ظ) harfini doğru telaffuzla okuması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁵⁹

Ağız bölgesi mahreçlerinin onuncusunun ikinci harfi olan sê (ث) harfi için Mekkî, bu harfin zâ (ظ) harfi ile aynı mahreçten çıktığını ifade etmiştir. Müellifimiz sê (ث) harfinde hems sıfatı bulunması sebebiyle zayıf bir harf olduğunu da belirtmiştir. Mekkî, sê (ث) harfi art arda ⁶⁶⁰ حَيْثُ تَقْفُوهُمْ geldiği zaman idğâm yapmaktan sakınıp harflerin ayrı ayrı telaffuzunun yapılması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁶¹

Cezerî, sê (ث) harfi için ağız mahreçlerinin onuncu mahrecinden çıktığını, harfin çıkış noktasının ise dil ucu ile ön dişlerin ucunun arasından olduğunu açıklamıştır. Cezerî, sê (ث) harfini telaffuz ederken bünyesinde olan sıfatların bilinerek hareket edilmesini söylemiştir. Müellifimiz sê (ث) harfinin kelime içerisindeki hallerini açıklarken şu örneğe değinmiştir: Okuma esnasında sê (ث) harfi sakın, ardından hurûfu isti'la harflerinden biri geldiğinde ⁶⁶² اِنْ يَنْقُوتُكُمْ ⁶⁶³ اَنْ يَنْقُوتُكُمْ sê (ث) harfinin telaffuzunun kalın olarak okunan isti'la harfine karışmaması için özen gösterilmesini ifade etmiştir.⁶⁶⁴

Mekkî, zâl (ذ) harfi için ağız mahreçlerinin onuncusundan çıkan harftir demiştir. Harfin çıkış yerinin zâ (ظ) ve sê (ث) harfi ile aynı yerden olduğunu açıklamıştır. Zâl (ذ) harfinde bulunan cehr sıfatı sebebiyle, sê (ث) harfinden daha güçlü bir harf olduğunu vurgulamıştır. Müellifimiz, zâl (ذ) harfinin kıraat esnasında art arda gelmesi durumunda ⁶⁶⁵ وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ zâl (ذ) harfinin okunuşuna daha fazla özen gösterilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.⁶⁶⁶

Cezerî, zâl (ذ) harfinin ağız bölgesi mahreçlerinin onuncusundan çıktığını ifade etmiştir. Harfin çıkış yerinin sê (ث) harfi ile aynı yerden olduğunu beyan etmiştir.

⁶⁵⁸ eş-Şu'arâ, 26/136.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 145, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 19, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 63.

⁶⁶⁰ el-Bakara, 2/191.

⁶⁶¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223.

⁶⁶² Muhammed, 47/4.

⁶⁶³ el-Mümtehhine, 60/2.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 122-123.

⁶⁶⁵ Sâd, 38/1.

⁶⁶⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 224-226.

Müellifimiz, zâl (ذ) harfinin telaffuzu sırasında kendisinden sonra mehmus bir harf gelirse, ⁶⁶⁷ وَانْكَرُوا اِنْ كُنْتُمْ zâl (ذ) harfinde bulunan cehr sıfatının hakkının verilerek yapılması gerektiğini açıklamıştır. Bu durumun aksi halde olması zâl (ذ) harfinin sê (ث) harfi gibi çıkmasına neden olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁶⁸

Ağız bölgesi mahreçlerinin onuncusunu böylelikle tamamladık. Bu bölgenin mahrecine ait olan zâ, sê ve zâl (ذ – ث – ط) harfleri ile ilgili Mekkî ve Cezerî'nin yapmış olduğu açıklamalara baktığımızda, mahreçlerin çıkış yerleri açısından ortak görüşlere sahip olduklarını ifade edebiliriz. Harflerin açıklamalarıyla alakalı olarak ise benzer ve farklı görüşler ortaya koydukları görülmektedir. Dolayısıyla Mekkî ve Cezerî'nin bu on mahreç hakkında genel itibariyle mutabık oldukları sonucuna ulaştık.

3.7.2.3. Üçüncü Bölge Mahreçleri

Üçüncü mahreç bölgesi olarak isimlendirdiğimiz yer dudaklardır. Bu bölgedeki harfler dişlerin dudağa temas etmesi ve dudakların farklı hareketler meydana getirmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Mekkî ve Cezerî'nin tasnifine göre dudak bölgesinden iki mahreç ve dört harf çıkmaktadır. Müelliflerimiz bu bölgenin mahreçlerini isimlendirirken, ağız bölgesinin mahreçlerinin devamı niteliğinde; ağız bölgesinin on birinci ve ağız bölgesinin on ikinci mahreci şeklinde isimlendirmişlerdir.⁶⁶⁹ Dudak bölgesinden çıkan harfleri şöyle sıralayabiliriz; (ف – ب – م – و).

3.7.2.3.1. Birinci Mahreç: Fâ (ف) Harfi

Mekkî, fâ (ف) harfi için ağız mahrecinden çıkan mahreçlerin on birincisinden çıktığını ifade etmiştir. Bu harfin çıkış yerinin ön üst dişlerin ucu ile alt dudağın içinin arasından çıktığını açıklamıştır. Müellifimiz fâ (ف) harfinin zayıf bir harf olduğunu ve şîn (ش) harfindeki gibi tefeşsi sıfatının olduğunu vurgulamıştır. Telaffuz sırasında fâ (ف) harfinden sonra elif (ا) harfi gelirse ⁶⁷⁰ فَاقِعْ fâ (ف) harfinin okunuşunun ince yapılmasına özen gösterilmesinin gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ el-A'râf 7/86.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 131-134.

⁶⁶⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 227-239.

⁶⁷⁰ el-Bakara, 2/69.

⁶⁷¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 227-228, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 19, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 63.

Cezerî, ağız mahreçlerinin on birincisinden fâ (ف) harfinin çıktığını söylemiş, bu harfin mahrecinin ön üst dişlerin ucunun alt dudağa değmesiyle ortaya çıktığını açıklamıştır. Müellifimiz fâ (ف) harfinde meydana gelen teeffüf (ffff – uff sesi gibi) sesine dikkat edilmesini vurgulamış, örnek olarak لَا تَخَفْ⁶⁷² ve تَلَقَّفْ مَا⁶⁷³ ayetlerini vermiştir.⁶⁷⁴

Dudak bölgesinden çıkan birinci mahreç, müelliflerimizin tabiriyle ağız bölgesinden çıkan on birinci mahrecin harfi olan fâ (ف) harfi için Mekkî ve Cezerî, benzer açıklamalar yaptıklarını ifade edebiliriz.

3.7.2.3.2. İkinci Mahreç: Bâ, Mîm ve Vâv (و – م – ب) Harfleri

Mekkî, bâ (ب) harfinin ağız bölgesinin on ikinci mahrecinden olduğunu ve harfin çıkış yerinin iki dudağın birleşmesiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Müellifimiz bâ (ب) harfinin telaffuz sırasında iki harfin de harekeli olarak art arda gelmesi durumunda وَالصَّاحِبِ بِالْجَنِّبِ⁶⁷⁵ harflerin birbirlerine idğâm edilmeden telaffuzlarının ayrı ayrı yapılması gerektiğini açıklamıştır.⁶⁷⁶

Cezerî, bâ (ب) harfi için ağız mahreçlerinin on ikincisinden çıktığını ve çıkış yerinin iki dudağın birleşmesinden meydana geldiğini açıklamıştır. Müellifimiz bâ (ب) harfinde kalkale sıfatının olması sebebiyle بِرَبْوَةٍ⁶⁷⁷ ve لَعِبْرَةٍ⁶⁷⁸ gibi örneklerin telaffuzunda mutlaka bâ (ب) harfinde kalkale yapılması gerektiğini beyan etmiştir.⁶⁷⁹

Mekkî, mîm (م) harfinin ağız mahreçlerinin on ikincisinden çıkan harf olduğunu söylemiştir. Mîm (م) harfinin çıkış yerinin bâ (ب) harfi ile aynı bölgeden olduğunu ifade etmiştir. Müellifimiz mîm (م) harfinin telaffuz özelliklerine dikkat çekerken şu örneği zikretmiştir: Mîm (م) harfi saki olup ardından fâ (ف) harfi geldiğinde وَيَمْدُهُمْ فِي طَعْنَانِهِمْ⁶⁸⁰ mîm (م) harfinin izhar edilerek okunması ve idğâmdan kaçınılması gerektiğini

⁶⁷² el-Ankebût, 29/33.

⁶⁷³ el-A'râf 7/117.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 148, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 58.

⁶⁷⁵ en-Nisâ, 4/36.

⁶⁷⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 229-231, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 19, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 58.

⁶⁷⁷ el-Bakara, 2/265.

⁶⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/13.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 117-119, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 63.

⁶⁸⁰ el-Bakara, 2/15.

açıklamıştır. Mekkî, sakin mîm (م) harfinden sonra bâ (ب) harfinin gelmesi durumunda yine mîm (م) harfinin izhâr ile okunmasını belirtmiştir.⁶⁸¹

Cezerî, mîm (م) harfi için ağız mahreçlerinin on ikincisinden olduğunu söylemiş, bu harfin çıkış noktasının bâ (ب) harfi ile aynı yerden olduğunu açıklamıştır. Müellifimiz, kelime içerisinde mîm (م) harfi sakin olup ardından harekeli bir vâv (و) harfi geldiğinde ⁶⁸² وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمْ mîm (م) harfinin telaffuzunda açık bir şekilde izhar yapılmasının gerekliliğini belirtmiştir. Cezerî, sakin mîm (م) harfinden sonra bâ (ب) harfinin gelmesi durumunda, âlimlerin üç farklı görüş üzerinde durduklarını açıklamıştır. Bu görüşler; izhâr, ihfâ ve idğâm'dır. Cezerî, bu görüşleri ifade ettikten sonra kendisinin böyle bir durum olması halinde ihfâ yapanlarla aynı görüşte olduğunu ve onlara katıldığını dile getirmiştir.⁶⁸³

Mekkî, dudak harflerinin sonuncusu olan vâv (و) harfi için ağız bölgesi mahrecinden çıkan on ikinci harf olduğunu ve vâv (و) harfinin, bâ (ب) ve mîm (م) harfi ile aynı mahreçten çıktığını açıklamıştır. Müellifimiz, vâv (و) harfinin kelime içerisindeki çeşitli telaffuz hallerini açıklarken şu örneğe de değinmiştir. Vâv (و) harfi bir kelimeye art arda ya da iki ayrı kelimeye peş peşe geldiği durumlarda بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ ⁶⁸⁴ birden fazla gelen her vâv (و) harfinin açık bir şekilde beyan edilmesini ifade etmiştir.⁶⁸⁵

Cezerî, vâv (و) harfinin ağız mahreçlerinin on ikinci mahrecinden çıktığını, vâv (و) harfinin iki dudak arasından, bâ (ب) ve mîm (م) harfi ile mahrecinin aynı olduğunu söylemiştir. Müellifimiz vâv (و) harfinin telaffuzu ile alakalı çeşitli açıklamalar yapmış, vâv (و) harfinin kelime içerisinde şeddeli olarak لَوَّأ ⁶⁸⁶ ve أَفَوَّضَ ⁶⁸⁷ örneklerinde geldiği gibi durumlarda vâv (و) harfinin telaffuzunun her hangi bir aşırılığa kaçmadan doğru bir şekilde beyan edilmesini ifade etmiştir.⁶⁸⁸

Dudak bölgesinden çıkan dört harfin mahreçlerini müelliflerimizin beyanları doğrultusunda inceledik. Mekkî ve Cezerî'nin bu dört harfin mahreçleri hakkında

⁶⁸¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 232-234.

⁶⁸² el-İsrâ, 17/64.

⁶⁸³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 155-156.

⁶⁸⁴ en-Nûr 24/36.

⁶⁸⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 235-239.

⁶⁸⁶ el-Münâfikûn, 63/5.

⁶⁸⁷ el-Mü'mîn, 40/44.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 160-161.

mutabık olduklarını ortaya çıkarmış olduk. Harflerin özellikleri açısından genelde aynı görüşleri zikretmişlerdir. Ancak Mekkî, sakın mîm (م) harfinden sonra bâ (ب) harfinin gelmesi durumunda mîm (م) harfinin izhâr ile okunmasını belirtirken, Cezerî, sakın mîm (م) harfinden sonra bâ (ب) harfinin gelmesi durumunda mîm (م) harfinin ihfâ ile okunmasını uygun görmüştür.

3.7.2.4. Dördüncü Bölge Mahreçleri

Dördüncü bölge geniz/hayâşîm bölgesidir. Bu bölgeden ğunne harfleri çıkmaktadır.

Mekkî, ğunne'nin genizden çıkan sâkin nûn (ن) harfi olduğunu söylemiştir. Müellifimiz açıklamalarının devamında sâkin mîm (م) harfinde ve tenvînde de ğunne sıfatının olduğunu ifade etmektedir. Mekkî, ğunne mahrecini ayrı bir bölgeden saymamıştır. Dolayısıyla ğunne için ağız mahrecinin on üçüncü mahrecidir tabirini kullanmıştır. Müellifimiz ğunne'nin kuvvetli bir harf olduğunu, bu harfi telaffuz ederken dilin bir etkeninin bulunmadığını aktarmıştır. Ğunne'nin genizden çıktığını söyleyen müellifimiz, bu harfin doğru bir şekilde telaffuzunu tespit etmek isteyen kişinin burun deliklerini tıkayıp sakîn nûn harfinin genizden gelen sesini çıkarmaya çalışır. Eğer burun delikleri açıkken gelen ses delikler kapalıyken gelmiyor ise ğunne harfini doğru bir şekilde telaffuz ediyor demektir.⁶⁸⁹

Cezerî, ğunne harfinin genizden çıktığını ifade etmiş ve bu harfin on altıncı mahreçten çıktığını açıklamıştır.⁶⁹⁰ Müellifimiz ğunne harflerinin sâkin nûn (ن) ve sâkin mîm (م) harfleri olduğunu beyan etmiş ve açıklamasının devamında tenvîn'in de ğunne harflerinin içerisine dâhil olduğunu vurgulamıştır. Bu harflere ğunne isminin verilmesinin sebebini ise telaffuz esnasında genizden gelen ğunne sesine bağlamıştır.⁶⁹¹

Dördüncü bölge olan geniz/hayâşîm mahrecinden ğunne harfleri çıkmaktadır. Müelliflerimiz bu mahrecin harfleri açısından mutabıktırlar. Ancak Mekkî, ğunne harflerinin çıktığı geniz bölgesini ağız bölgesine dâhil etmiştir. Cezerî, ise bu bölgeyi ayrı bir şekilde değerlendirerek on altıncı mahreç ifadesini kullanmıştır.

⁶⁸⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 240-241, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 63.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

⁶⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 19, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 58.

Yapılan bu açıklamaların ardından Mekkî'nin ifade ettiği on altı mahreci tamamlamış olduk. Fakat Cezerî, harflerinin mahrecinin sayısının on yedi olduğunu ifade ettiğinden onun tasnifindeki son mahreci aşağıda açıklayacağız.

3.7.2.5. Beşinci Bölge Mahreçleri

Beşinci bölge ağız boşluğu bölgesidir. Bu bölgeden med harfleri olarak isimlendirilen elif, vâv ve yâ (ي – و – ا) harfleri çıkmaktadır.

Mekkî, harflerin mahrecini on altı sınıfta değerlendirdiğinden, ağız boşluğu bölgesini ayrı bir mahreç olarak saymamıştır.

Cezerî, harflerin mahrecini on yedi olarak sınıflandırmıştır. Müellifimizin en son sırada zikrettiği mahreç ise ağız boşluğu bölgesidir. Cezerî, bu mahreçten med harfleri olan elif, vâv ve yâ (ي – و – ا) harflerinin çıktığını ifade etmiştir.⁶⁹²

Cezerî'nin tasnifindeki on yedinci mahreci açıkladıktan sonra, harflerin mahreçleri bölümünü tamamlamış olduk. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Mekkî harflerin mahreçlerini on altı sınıfta incelemiş, Cezerî ise bu sınıflandırmayı on yediye çıkarmıştır.

3.8. TENVÎN VE SÂKİN NÛN (ن) HARFİNİN HÜKÜMLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde, Kur'ân-ı Kerim'i okurken tecvid kuralları içerisinde önemli bir yeri olan, tenvîn ve sâkin nûnun (ن) hükümleri olarak adlandırılan izhâr, idğâm, iklâb ve ihfâ kavramlarını inceleyeceğiz. Bu kavramlar tenvîn ve sâkin nûndan (ن) sonra gelen bazı harfler ile aralarındaki münasebet neticesinde oluşmaktadır.

Mekkî, Arap dilinde ve Kur'ân-ı Kerim'de çokça hükmü barındıran, dört kavramı olan tenvîn ve sâkin nûn (ن) konusunu altı başlık halinde açıklamıştır.⁶⁹³ Bunun sebebi, idğâm bahsini kendi içerisinde üç başlık halinde incelemiş olmasıdır.

Cezerî, tenvîni isimlerin sonunda bulunan lafzı zahir fakat yazıda bulunmayan sakîn nûn (ن) olarak açıklarken, sâkin nûnun (ن) ise kelimenin ortasında ya da sonunda gelebileceğinin ifade etmiştir. Tenvîn ve sakîn nûn bahsini beş başlık altında ele alarak idğâm kavramını kendi içerisinde iki madde halinde incelemiştir.⁶⁹⁴

⁶⁹² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

⁶⁹³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 262, Abdulhamîd, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*, 169, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 86-91.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 165, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 65, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 29, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 294, Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 161.

⁶⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 118.

Çalışmamızda, tenvîn ve sakîn nûn bahsini dört başlık altında inceleyerek Mekkî ve Cezerî'nin görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

3.8.1. İzhâr (الإظهار)

Mekkî, izhârın, tenvîn ya da sakîn nûndan (ن) sonra boğaz harflerinden birinin gelmesi durumunda oluşacağını açıklamıştır. Boğaz harfleri olarak isimlendirilen altı harf şöyledir; (أ - هـ - خ - ح - ع - غ). Müellifimiz konuya dâir şu açıklamaları yapmıştır. Sâkin nûn (ن) hem kelime ortasında hem de kelime sonunda gelipte kendisinden sonra izhâr harflerinden birisi geldiğinde izhâr edilirken, tenvîn sadece kelime sonunda gelir ve diğer kelimenin başına gelen izhâr harfî ile art arda geldiği için izhar yapılabileceğini izah etmiştir. Müellifimiz bu harflerde izhâr yapılmasının nedenini açıklarken, sâkin nûn (ن) ve ğunne mahreçlerinin boğaz bölgesinden çıkan harflerin mahreçlerinden uzak olmasını sebep olarak göstermiştir.⁶⁹⁵

Cezerî, tenvîn ve sâkin nûn'un (أ - هـ - خ - ح - ع - غ) bu altı harften birisine uğradığında izhâr edileceğini söylemiş, bu harflerde izhâr yapılmasının sebebini, ğunne ile boğaz harflerinin mahreçlerinin uzak olmasını gerekçe olarak göstermiştir. İdğâmın, mahreçleri yakın olan harfler arasında yapılacağını, dolayısıyla mahreçleri uzak harflerin arasında izhârın yapılması gerektiğini söyleyerek konuya açıklık getirmiştir.⁶⁹⁶

Müelliflerimizin izhâr konusu hakkında söylediklerinde mutabık olduklarını görmekteyiz.

3.8.2. İdğâm (الإدغام)

Mekkî, idğâmı harfin kendisinde değilde başka bir harfte gizlenmesi olarak tanımlamıştır. Örnek olarak nûn (ن) harfi vâv (و) harfine idğâm edildi diye söylenir. Nûn (ن) harfi vâv (و) harfinin yanına idğâm edildi diye söylenmez şeklinde açıklama yapmıştır.⁶⁹⁷ Müelliflerimiz idğâm harflerini altı tane olarak belirtmişler ve bu harfleri iki grupta incelemişlerdir. Birinci grup idğâm bilâ ğunne⁶⁹⁸ olarak da isimlendirilen idğâmın

⁶⁹⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 262-263, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 29, *Teyşîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*, 169, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 87.

⁶⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 165-166, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 64-65, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 101-102.

⁶⁹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 269.

⁶⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 166, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 301.

harfleri lâm ve râ (ر – ل) olarak belirlenmiş, Mekkî ve Cezerî tarafından bu idğâm çeşidi tam idğâm olarak açıklanmıştır.⁶⁹⁹ İkinci grup ise idğâm maa‘l-ğunne⁷⁰⁰ olarak da isimlendirilen idğâmın harfleri nûn, mîm, yâ ve vâv (و – ي – م – ن) olarak belirlenmiş, Mekkî ve Cezerî tarafından bu idğâm çeşidi nakıs idğâm olarak açıklanmıştır.⁷⁰¹

Mekkî, lâm ve râ (ر – ل) harflerini idğâm harfleri olarak saymış, tenvîn ve sâkin nûndan (ن) sonra bu harflerden biri geldiğinde ğunne harfî hiç telaffuz edilmeden lâm ve râ (ر – ل) harflerine tam idğâm yapılacağını ifade etmiştir. ⁷⁰² مِنْ لَدُنْهُ ve ⁷⁰³ مِنْ رَبِّهِمْ ayetlerini örnek vererek sâkin nûn (ن) harfî hiç okunmadan lâm ve râ (ر – ل) harfinin şeddeli bir şekilde okunması gerektiğini açıklamıştır. Tenvîn ve sakîn nûnun (ن) bu harfler ile idğâm edilmesinin sebebini mahreçlerinin birbirlerine yakın olması olarak belirtmiştir.⁷⁰⁴

Cezerî, idğâm bilâğunne harflerini lâm ve râ (ر – ل) harfî olarak zikretmiş, bu harflerin tenvîn ve sakîn nûn (ن) ile tam idğâm yapılmasının sebebini mahreçlerindeki yakınlık sebebi ile olduğunu vurgulamıştır. Müellifimiz ⁷⁰⁵ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ve ⁷⁰⁶ وَمَنْ لَمْ ayetlerinde verdiği örneklerle konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca idğâm bilâğunnenin bir kelime içerisinde gerçekleşmeyeceğini sadece iki kelime arasında olabileceğini ifade etmiştir.⁷⁰⁷

Mekkî, ikinci kısım olan idğâm harflerini nûn, mîm, yâ ve vâv (و – ي – م – ن) olarak belirtmiş ve bu harflerde yapılan idğâmın nakıs idğâm olacağını dile getirmiştir. Bu çeşit idğâmı yaparken tenvîn ve sâkin nûn’daki ğunneyi açık bir şekilde telaffuz edip daha sonra diğer harfîn telaffuzunu açığa çıkarmanın gerekli olduğunu açıklamıştır. Müellifimiz sâkin nûn’dan (ن) sonra yâ ve vâv (و – ي) harfî aynı kelimede, ⁷⁰⁸ بُنْيَانُهُ ⁷⁰⁹ قُنُوانُ örneklerindeki gibi geliyorsa idğâm yapılmadan sâkin nûn’n (ن) izhâr edilerek okunmasının gerektiğini izah etmiştir.⁷¹⁰

⁶⁹⁹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 263, İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 166.

⁷⁰⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 299.

⁷⁰¹ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 263-265, İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 166-168, İbnü’l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 65, Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 89-91.

⁷⁰² en-Nisâ, 4/40.

⁷⁰³ el-Bakara, 2/5.

⁷⁰⁴ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 263, Fatih Çollak, *Âsım Kırâatı* (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006), 58-60, Pakdil, *Ta‘lîm, Tecvid ve Kiraat*, 175, Kara, *Tecvid Kur’ân Okuma Kâideleri*, 101-102, Ağırbaş, *Kırâat*, 209.

⁷⁰⁵ el-Feth, 48/29.

⁷⁰⁶ el-Hucurâ, 49/11.

⁷⁰⁷ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 166-167.

⁷⁰⁸ et-Tevbe, 9/109.

⁷⁰⁹ el-En‘âm, 6/99.

⁷¹⁰ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 263-265.

Cezerî, tenvîn ve sâkin nûn'un (ن) ardından yâ, vâv, nûn ve mîm (ي - و - ن - م) harfleri geldiğinde nûn (ن) harfinin ğunnesinin yapılması gerektiğini ve ardından gelen idğâm harfinin şeddeli şekilde telaffuz edilmesini ifade etmiştir. Ayrıca sâkin nûn (ن) ve ardından yâ ve vâv (ي - و) harfleri aynı kelimedede gelirse sâkin nûn (ن) idğâm yapılmadan telaffuz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Müellifimiz idğâm konusunda âlimler arasında gerçekleşen bir ihtilafa da değinmiştir. Tenvîn ve sâkin nûn'dan (ن) sonra mîm (م) harfi geldiğinde ğunnenin hangi harfte yapılacağı hususunu değerlendirmiş ve kendi görüşünün ğunnenin mîm'de (م) yapılması yönünde olduğunu zikretmiştir.⁷¹¹

Mekkî ve Cezerî, idğâm konusunda benzer açıklamalar yapmışlardır. Yaptıkları açıklamalardan yola çıkarak idğâm konusunda görüş birliğinde olduklarını söyleyebiliriz.

3.8.3. İklâb (الإقلاب)

Mekkî, tenvîn ve sâkin nûn'dan (ن) sonra bâ (ب) harfi geldiğinde ki bu bir kelimedede ⁷¹²أَنْبِيَاءُ ya da iki ayrı kelimedede ⁷¹³هَبْنِيَا meydana gelsin bu iki örnekte de tenvîn ve sâkin nûn (ن) mîm (م) harfine ibdal edildiğini yani mîm (م) harfine dönüştüğünü söylemiş ve şeddeli şekilde okunmayacağını ifade etmiştir. Fakat iklâb yapılırken ğunne sıfatının belirtilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.⁷¹⁴

Cezerî, iklâb konusunu tenvîn ve sâkin nûn'dan (ن) sonra bâ (ب) harfi geldiğinde sâkin nûn (ن) idğâm edilmeden mîm (م) harfine dönüşeceğini söyleyerek konuya açıklık getirmiştir. Bu açıklamasının sebebini ⁷¹⁵جُذِّدْ بِبَيْضٍ ayetini örnek vererek, izhârın mümkün olamayacağı, sâkin nûn'un (ن) mahreç yönünden bâ (ب) harfi ile ortaklığı bulunan mîm (م) harfine dönüşebileceği şeklinde ifade etmiştir.⁷¹⁶

İklâb konusu hakkında bazı tecvid âlimlerince farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁷¹⁷ Fakat müelliflerimizin yaptığı açıklamalara baktığımızda konuyu farklı yönlerden ele aldıklarını ancak netice itibarıyla ortak noktada buluştuklarını görmekteyiz.

⁷¹¹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 167-168, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 30, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*, 174, Çollak, (ed.), *Tecvid Risâlesi*, 49-51.

⁷¹² el-Bakara, 2/33.

⁷¹³ et-Tûr, 52/19.

⁷¹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 265-267, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 65-66, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 88-89, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 302-305.

⁷¹⁵ Fâtır, 35/27.

⁷¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 168, Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 63.

⁷¹⁷ Ali Çiftçi, "Kur'an Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 237-256.

3.8.4. İhfâ (الإخفاء)

Mekkî, ihfâ'nın terim anlamını harfın kendinde gizlenmesi şeklinde açıklamış, ihfâ'nın tenvîn ve sâkin nûn'dan (ن) sonra on beş tane⁷¹⁸ olan ihfâ harflerinden ت – ث – ج biri geldiğinde oluşacağını ifade etmiştir. (ك – ق – ف – ط – ظ – ص – ش – س – ز – د – ذ – ز – س – ش – ص – ض – ط – ظ – ف – ق – ك) Mekkî, ihfâ'nın oluşumuna مِنْ قَبْلُ⁷¹⁹ - وَمَنْ فِيهِ⁷²⁰ gibi ayetleri örnek vererek, burada okunan sâkin nûn'un zatının gittiğini sadece genizden gelen ğunne sesinin zahir olarak telaffuz edilmesi gerektiğini zikretmiştir.⁷²¹

Cezerî, ihfâ'nın tanımını tenvîn ve sâkin nûn'dan (ن) sonra on beş ihfâ harfinden birinin gelmesi durumunda olacağını söylemiş, ihfâ harflerini belirtmek için bir beyit vermiş ve bu beyitte geçen kelimelerin ilk harflerinin olduğunu ifade etmiştir. Cezerî'nin bahsettiği beyit şöyledir: (صف ذا ثنا جود شخص قد سما كرما ضع ظالما زد تقى دم طالبا فترى). Cezerî, nûn (ن) harfinin iki mahreçten çıktığını, birincisinin dil ucundan ikincisinin ise ğunne mahrecinden çıktığını açıklamış, ihfâ yapıldığı sırada nûn'un (ن) ikinci mahreç hali yani ğunne şekliyle telaffuz edildiğini ifade etmiştir. Müellifimiz ayrıca ihfâ yaparken ğunne'nin ölçülü bir şekilde yapılması, aşırılığa kaçılmaması yönündeki uyarısını yapmıştır.⁷²²

Müelliflerimiz tenvîn ve sâkin nûn (ن) konusunun son maddesi olan ihfâ bahsinde, konunun harfleri ve bunların sayısı açısından görüş birliği içinde oldukları, fakat Cezerî'nin farklı açıklamalar ile konuyu zenginleştirdiği ortaya çıkmaktadır.

Bu açıklamayla birlikte tenvîn ve sâkin nûn (ن) harfinin hükümleri konusunu tamamlamış olduk.

⁷¹⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 305.

⁷¹⁹ el-Bakara, 2/25.

⁷²⁰ el-İsrâ, 17/44.

⁷²¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 267-269, İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, 66, Kara, *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*, 102-104, Çollak, (ed.), *Tecvid Risâlesi*, 52.

⁷²² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 168-171, Süveyd, *et-Tecvîd el-Musavvir*, 33, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*, 182, Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 87-88.

SONUÇ

Allah Teâla tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.s.) indirilen yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in dili Arapçadır. Kur'an-ı Kerim'in manasının tam olarak anlaşılması için kıraatinin lahdan ve kusurdan münezzeh olması gerekir. Kur'an-ı Kerim'in doğru bir telaffuzla okunması için de tecvid ve kıraat ilminin Müslümanlar tarafından bilinmesi gerekir. Bu vesileyle her harfin hakkını vererek, mahrecini ve sıfatını bilerek telaffuz etmiş ve Kur'an-ı Kerim'i okunması gereken haliyle okumuş oluruz.

Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabına öğrettiği biçimde okumak için âlimlerimiz büyük gayret göstermişlerdir. Bu vesileyle tecvid ve kıraat ilminde zirve şahsiyetler yetişmiş ve bu şahsiyetler ilim taleb edenler için değerli eserler kaleme almışlardır.

Çalışmada, tecvid ve kıraat ilminde önder iki şahsiyeti ve eserlerini mukâyese ederek inceledik. Mevzubahis müelliflerimiz ve eserleri şöyledir. Mekkî b. Ebî Tâlib ve er-Ri'âye isimli eseri ile İbnü'l-Cezerî ve et-Temhîd isimli eseridir. Zikrettiğimiz bu iki eser yazıldığı günden itibaren ilim dünyasında çok değer görmüş ve nesilden nesile aktarılacak günümüze kadar gelmiştir.

Müelliflerimiz ilim öğrenmek için küçük yaşlardan itibaren kendi memleketlerinden ayrılarak çeşitli İslam beldelerine yolculuk yapmışlardır. Hocalarından icâzet aldıktan sonra yine diyar diyar dolaşarak Allah'ın kendilerine bahsettiği ilmi öğrencilerine aktarmak için üstün çaba göstermişlerdir. Müelliflerimizin eserlerini yazma sebepleri benzer özelliktedir. İkisi de zamanın okuyucularının yapmış oldukları hataları görmüş ve bu hataların düzeltilmesi için böyle kapsamlı eserlerin ortaya çıkmasının elzem olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla müelliflerimiz eserlerinin giriş kısmında henüz tecvid konularına başlamadan önce, zamanın kurrallarının yaptığı hataları başlıklar halinde ele alıp incelemişler ve hatalardan korunma yollarını göstermişlerdir.

Tecvid bahislerine baktığımızda, Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî, harflerin sıfatları, mahreçleri, lakapları ve illetleri konusunu sistematik açıdan benzer şekilde işlemiş, harflerin sıfatlarını ve çıkış yerlerini işaret eden on lakabı toplamda kırk dört maddede incelemişlerdir. Ayrıca tecvid ilminde kullanılan yirmi dokuz harfi tek tek ele alarak bu harflerin mahreçlerini, sıfatlarını ve kelime içerisinde geldiği konuma göre nasıl telaffuz edileceği yönünde gerekli izahatları yapmışlardır. İbnü'l-Cezerî, Mekkî b. Ebî

Tâlib'ten yaklaşık üç asır sonra yaşaması sebebiyle Mekkî b. Ebî Tâlib'in *er-Ri'âye* isimli eserini görüp incelediği yaptığı atıflardan anlaşılmaktadır.

Müelliflerimizin genel itibariyle konular üzerinde mutabık oldukları görülmüştür. Özellikle harflerin sıfatları ve lakapları konusu işlenirken İbnü'l-Cezerî'nin Mekkî b. Ebî Tâlib'ten alıntı yaptığı ve ondan etkilendiği ortaya çıkmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin konuyu değerlendirirken yaptığı açıklamalara baktığımızda, kendinden önceki dönemde yaşamış âlimlerin isimlerini ve ortaya koydukları görüşleri zikretmiş, bazen onlara katılmış, bazen de eleştiri yaparak kendi görüşünü savunmuştur. Aynı şekilde İbnü'l-Cezerî'nin Mekkî b. Ebî Tâlib'e katıldığı ve onu eleştirdiği durumlar da olmuştur.

Harflerin mahreçlerinin sayısı hususunda müelliflerimiz farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mekkî b. Ebî Tâlib harflerinin mahreçlerinin sayısının on altı olduğunu söylerken İbnü'l-Cezerî ise mahreçlerin sayısının on yedi olduğunu kabul etmiştir. İbnü'l-Cezerî med harflerinin ayrı bir mahreçten çıktığını söyleyerek kendi görüşünü ifade etmiştir.

Genel olarak tecvid hususunu ilgilendiren çeşitli konuları iki müellifimiz de eserlerinde zikretmişlerdir. Bazı konular hakkında Mekkî b. Ebî Tâlib, bazı konular hakkında ise İbnü'l-Cezerî daha kapsamlı açıklama yapmıştır. Müelliflerimizin eserlerinde tecvid kavramları üzerine birbirlerinden farklı olarak, bahsedip bahsetmedikleri çeşitli konular da mevcuttur.

Mekkî b. Ebî Tâlib, tecvid ve kıraat ilminin henüz sistematik hale gelmediği bir dönemde böyle kapsamlı bir eseri kaleme almasıyla, kendisinin ne kadar ehil bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *er-Ri'âye* isimli eser tecvid ve kıraat ilmi ile alakadar olan talebeler için önemini hiç bir asırda kaybetmemiştir.

İbnü'l-Cezerî, döneminin tecvid ve kıraat ilminde otorite sahibi bir şahsiyet olarak, neredeyse tüm İslam dünyası tarafından tanınmıştır. Gittiği her bölgede itibar görmüş, onun geldiğini duyan insanlar etrafında toplanmış ve ondan ilim talep etmişlerdir. İbnü'l-Cezerî'nin Kur'an-ı Kerim'e hizmet etmek için yazmış olduğu yüz kadar eseri günümüze kadar ilim sevdalılarına yol göstermiştir.

Yaptığımız çalışma sayesinde tecvid ve kıraat ilminde yazılmış olan iki büyük eseri inceleyip mukâyese yaparak Kur'an-ı Kerim'e hizmet açısından katkı sağlamayı amaçladık. Dolayısıyla tecvid ve kıraat ilmiyle ilgilenenler için, Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbnü'l-Cezerî'nin ilmi şahsiyetlerini ve eserleriyle ortaya koymuş oldukları katkıları ilim

dünyasına sunduk. Kur'an-ı Kerim'i okuyanlar için tecvid ilminin ne kadar önemli olduğunu müelliflerimizin yazmış oldukları eserlerde işledikleri konular ışığında açığa çıkardık. Çalışmamızın bu konular üzerine ilgili kimselerin akademik gelişmelerine katkı sağlayacağını umut ediyoruz.

Yüce Rabbimiz İslam yolunda ilimleriyle kılıçlarıyla mücadele etmiş bütün geçmişlerimize rahmetiyle muamele eylesin. Hayatta olan ve ilim talebi için emek veren tüm kardeşlerimizin yolunu açık eylesin.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid, Suad. *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîd'il-Kur'ân*. Kahire: Dâru't-Takvâ, 2009.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Akaslan, Yaşar. *Kıraat ilminin Temel Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Galbûn, Ebü'l-Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü't-Tahhân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altıkulaç, Tayyar. "Mekkî b. Ebû Tâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Apaydın, Hacı Yunus. "İbn Ebû Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/451-453. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Aslan, Ömer. "Kurân Tilavetinde Tecvîd'in Gerekliliği ve Lahn". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 Haziran 2003. 357-372.
- Aybakan, Bilal. "Şafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bahçekapılı, Mehmet – Dağ, Mehmet. *Kur'an-ı Kerim'i Anlamak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'anı Kerim'in Tükçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty.
- Birişik, Abdurrahman. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/425-432. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu. 11. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988.

- Cengiz, Abdullah. *Rivâyet İlimleri Açısından Kıraât İlimleri-Mâverdi'nin en-Nüket ve'l-Uyûn Adlı Tefsiri İle İbnü'l-Cevzî'nin Zâdü'l-Mesîr Adlı Tefsiri Örneğinde-*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, SosyalBilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Cezar, Mustafa. "Bayezid". *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. 1/200-201. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat ilmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. "Kıraat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 1987. 309-317.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Çetin, Abdurrahman. "Tilâvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çiftçi, Ali. "Kur'an Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 2011. 237-256.
- Çollak, Fatih. *Âsım Kıraatı*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006.
- Çollak, Fatih. *Tecvid Risâlesi*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2012.
- Çollak, Fatih. "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi". *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2015. 365-386.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2023.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân ve Yorum*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakfı Yayınları, 2014.
- Elmalı, Hüseyin. "Ebû Osman el-Mâzinî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/209-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. "Taberî Muhammed b Cerîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî. Daru Mektebetü Hilal, ty.
- Hamed, Ğanim Kaddûrî. “İbnü'l-Cezerî'nin Tecvid İlmine Dair Çalışmaları”. *Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021. 115-154.
- İbn. Fâris, Ahmed b. Zekerîyya el-Kazvînî er-Râzî Ebu'l-Hüseyin. *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Darul Fikir, 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer el-Kureyşî ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-'Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Daru Tayyibetü Linneşr, 1999.
- İbn. Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. alî Ebû'l-Fadl. *Lisânü'l-'Arab* Beyrut: Daru Sadr, 1993.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Câmiu'l Esânîd İbnü'l-Cezerî*. thk. Ahmed b. Hamud er-Ruveysi. Beyrut, Lübnan, 2015.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Ġâyetu'n-nihâye fî tabekâtî'l-kurrâ*. nşr: G. Bergstraesser. Mısır, 1932.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Mukaddime-i Cezerî*. çev. Hüseyin Harputoğlu. İstanbul: Metinler Matbaacılık, 1983.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ğanim Kadduri Hamed. Beyrut: Müessesetür Risale, 2001.
- İnalcık, Halil. “Bayezid I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/231-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Abkasî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kara, Ömer. “İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri”. *Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021. 29-42.
- Kara, Ömer. *Tecvid Kur'ân Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “İbn Düreyd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/416-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karaçam, İsmâîl. *Kur'ân-ı Ker'im'in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: Nedve Yayınları, 1974.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2015.

- Karaman, Hayrettin. vd., *İlmihal 1 İman ve İbdetler*. 1/103. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Karaman, Hayrettin. vd., *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Kayapınar, Durmuş Ali. *Mekki İbnü Ebi Tâlib el-Kaysi Asrı-Hayatı ve Eserleri* Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1986.
- Kılıçlı, Mustafa. "Kazzâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/160-161. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Koçak, İnci. "Ahfeş el-Evsat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kudat, Aydın. "et-Temhîd Fi Ulumi't-Tecvid Niçin Yazıldı? İbnü'l-Cezerî Üzerine Bir Niyet Okuması Başlıklı Tebliğin Müzakeresi". *Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021. 855-866.
- Kurt, Fatih. (ed.), *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiu Li Ahkâmî'l-Kur'an Ve'l-Mübeyyinü Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân*. trc. Mehmet Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2003.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: OTTO Yayınları, 2022.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2013.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli'Sünne* thk. Mecdi Baslum. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferhat. Amman: Daru Ammar, 1996.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. trc. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, ty.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr, *Tefsîr Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate. Beyrut: Daru İhyai Turasi, 2002.
- Müslîm, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslîm*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. İstanbul: Hüner Yayınevi, 2005.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şua'yb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. çev. Yaşar Güngör. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011.
- Neşvân b. Saîd, el-Himyerî el-Yemenî. *Şemsü'l-'Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-'Arabi Mine'l-Kulûm*. thk. Hüsyin b. Abdullah el-Asri. Beyrut: Darul Fikri Muasara, 1999.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kurân*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020.
- Oral, Rıfat. *Kur'ân'ın Temel Konuları Her Cüzden Üç Mesaj*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Öge, Ali. "er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 2011. 277-286.
- Önen, Hacı. – Fidanboy, Ömer. *Mekkî B. Ebî Talib, İlmi Kişiliği ve Kıraat İlminin Temel Meseleleri, (El-İbâne 'An Me'âni'l-Kıraat)*. Ankara: Sonçağ Matbaacılık, 2019.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özdemir, Mehmet. "Mehdî-Billâh el-Ümevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/379-380. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/159-165. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Özkan, Mustafa. "İbnü'l-Cezerî'nin İlmi Kişiliğinin Oluşmasında Bir Faktör Olarak Dönemin İlmi Geleneği". *Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021. 97-106.
- Öztürk, Mustafa, Mertoğlu, Mehmet Suat. "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/840-841. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Parladır, Selahattin. "Kabisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Faruddîn. *Mefâtihi'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyû't-Turâsi'l-'Arabiyy, 1999.
- Rûdânî, Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî. *Cem'ul-Fevâid min Câmi'il-usûl ve-Mecma'iz-Zevâid*. çev. Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2011.

- Salih, Subhi. *Kur'ân İlimleri*. çev. Mehmet Said Şimşek. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011.
- Serinsu, Ahmet Nedim. (ed.), *Dinî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Bekr Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekir Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. nşr. Dr. Abdullah b Abdulmuhsin et-Türkî, trc. Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013.
- Süveyd, Eymen Rüşdü. *et-Tecvîd el-Musavvir*. Dimeşk: Mektebetü İbnü'l-Cezeriyye, 2011.
- Şâfi'î, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs. *Tefsîr el-İmâm el-Şâfi'î*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân Suudi Arabistan: Daru et-Tudmiri, 2006.
- Taberî, Ebû C'âfer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Daru Hecer, 2001.
- Tetik, İbrahim. "Tecvid İlminin, Tarihsel Gelişimi". *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2015. 601-674.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. çevr. Abdullah Parlıyan. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tüccar, Zülfikar. "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Tülücü, Süleyman. "Asmaî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Uzun, Nihat. *Kur'an Dilinin özellikleri*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2021.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yerinde, Adem. – Özdemir, Büşra. "İbnu'l-Cezerî ve Dilciliği". *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 37 2020. 157-187.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Mütevâtir Nakilden Sahih Senede Bir İspat Nazariyesi". *Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021. 589-614.
- Yüksel, Yakup. "Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-2018) İbnü'l-Cezerî Hakkında Yapılan İlmî Çalışmalar: Tespit ve Tahliller". *Uluslararası İbnül Cezeri Sempozyumu*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 2021. 867-900.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1996.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b Ahmed. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi et-Tenzîli ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûhi't-Te'vîli* thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabiyy, 1947.

EKLER

EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU FORMU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 28/05/2025

Tez Başlığı: Mekî b. Ebî Tâlib'in er-Ri'Âye li Tecvîdi'l- Kırâ'e Ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve İsimli Eseri İle İbnü'l-Cezerî'nin et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd İsimli Eserinin Mukâyeseli Analizi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin, 28/05/2025 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar dâhil
- 4- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Ardaahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

28/05/2025

Adı Soyadı: Yavuz Selim ÖZARSLAN

Öğrenci No: 23000500001

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Tefsir

Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora**DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI**

Prof. Dr. Halit BOZ

Detaylı Bilgi: <https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003>

Telefon: 0-4782117522

Faks: 0-4782117523

E-posta: sbe@ardahan.edu.tr

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET İZNİ FORMU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 26/06/2025

Tez Başlığı: Mekki b. Ebî Tâlib'in er-Ri'Âye li Tecvîdi'l- Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve İsimli Eseri İle İbnü'l-Cezerî'nin et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd İsimli Eserinin Mukâyeseli Analizi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

26/06/2025

Adı Soyadı: Yavuz Selim ÖZARSLAN
 Öğrenci No: 23000500001
 Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
 Programı: Tefsir
 Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Halit BOZ

Detaylı Bilgi: <https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003>

Telefon: 0-4782117522

Faks: 0-4782117523

E-posta: sbe@ardahan.edu.tr

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yavuz Selim ÖZARSLAN
Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Ardahan Üniversitesi Tefsir Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : Arapça
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih

Jüri Tarihi : 26/06/2025